సంఘభేదములనుఁ గొన్ని కన్పట్టుచున్నవి. కాని వాని నామములు మాత్రమె తెలియుచున్న వని చరిత్రకారులు వ్రాసిరి. అవియెవ్వి యనఁగా—

సంఘభేదముల నామంబులు.

(1) ముండీక సేవకులు—వీరు ముండుల (సన్యాసుల)యొక్క శిష్యులు.

(2) జటిలులు—వీరు జడల ధరించెదరు. బ్రాహ్మణు లయినసన్యాసులె జడలు ధరింపవలసిన దని నియమము కలదు. ఇతరులు దాల్చినయెడల వార లాసంఘమువారు కాకపోయిరి.

(3) మగండికులు—వీరిని గుఱించినగ్రంథము లేమియు లేనందున వీరి లక్షణములు బొత్తిగాఁ దెలియవు.

(4) త్రిదండికులు—వీరు త్రిదండమును ధరించిరి. బ్రాహ్మణు లైన పరివ్రాజకులకు బౌద్ధు లీపేరుపెట్టియుందురు. ఈత్రిదండికులు తమమత విధానముల ప్రకారము జటలను ధరింపఁగూడదు. శిరోముండన మయినను జేయించుకొనవలెను. లేక ముందు సిగనుమాత్ర మయిన నుంచుకొనవలెను.

(5) అవిరుద్ధకులు, అనఁగా సర్వమిత్రులు—వీరిని గుఱించి యేమి దెలియదు.

(6) గౌతమికులు—వీరు గౌతమశిష్యులు. వీరిలో విశేషభాగము దేవదత్తుని శిష్యు లయియుండిరి. దేవదత్తుఁడు బుద్ధుని జ్ఞాతి. బుద్ధుఁడు తనమతధర్మముయొక్క నియమములను జనుల కతిసులభముగఁ జేసినాఁడనియు, మునివృత్తికిఁ బ్రత్యర్థిగ నుండె ననియు, ఈతఁడు నూతనసంఘ మేర్పాటుచేసెను.

(7) దేవధార్మికులు—వీరు బహుదేవతారాధనయో యేకదేవతారాధనయొ చేసిరి. మఱియు నజీవకులయొక్కయు, నిర్గ్రంథులయొక్కయు, నవిరుద్ధకులయొక్కయు, భిక్షువులయొక్కయు లక్షణంబులు తమయందునుం గలవని పైని నుడువఁబడినసంఘములవారు వాదించిరి.

బౌద్ధమతశాఖాభేదములు.

ఈయంతర్భేదములే కాక బౌద్ధమతారంభమునుండియు దానియందు ననేక భిన్నసంఘము లేర్పడియున్నట్లు చరిత్రలవలన నిస్సంశయముగఁ గన్పట్టుచున్నది.

బౌద్ధమతములో నాలుగు శాఖలును బదునెనిమిది యుపశాఖలు నుండెను. ఒక శాఖలోనివారె తమసిద్ధాంతము విషయమై భిన్నాభిప్రాయులుగా నుండిరి. కడమశాఖలవారిసిద్ధాంతములవిషయమై వారెట్లుండిరో వచింపనేల. ఒకరి సాంప్రదాయములను మఱియొకరి సాంప్రదాయములు ప్రతిఘటించుచుండెను. ప్రత్యుపశాఖలో సౌత్రాంతికులు, వైనాయకులు, ఆభిధార్మికులు అను మూఁడు మతసంబంధములైన తెగలుండినవి. ఒక యుపశాఖలోని సౌత్రాంతికులును, ఆభిధార్మికులు నేకాభిప్రాయులుగా నుండరైరి. ఒక శాఖయందలి సౌత్రాంతికులకును బ్రత్యర్థిశాఖయందలి సౌత్రాంతికులకును మతవివాదములుండెను. ఇప్పటికైనను బౌద్ధులను మూఁడుశాఖలుగా విభజింపవచ్చును. ఎట్లనఁగా సింహళము, బర్మా, సయాం, యానాము దేశములవారు దక్షిణశాఖవారనియు; తిబెటు, చీనా, మంచూరియా, మంగోలియా, సైబీరియా యందుండువారు ఉత్తరశాఖవారనియు; జపాను, ఫార్మోజా యందలివారు తూర్పుశాఖవారనియు, మూఁడు శాఖలవారు కలరు. వీరిలో దక్షిణశాఖవార లధమస్థితివారు, అనఁగాఁ గేవలోపాసకులు. వీరిని “శ్రావకయాను” లందురు. ఉత్తరశాఖవారు మధ్యమస్థులు. వీర లర్హాతపదంబు నొందినవారు. వీరిని “ప్రత్యేకబుద్ధయానులు” అందురు. తూర్పుశాఖవార లుత్తమస్థితిం జెందినవారు. వీరిని “బోధిసత్వయానులు” అని పేర్కొనెదరు.

పైని నుదాహరింపఁబడినప్రకార మన్నిమతభేదము లశోకునికాలమందుండినను భరతఖండమందు నానామతశాఖలవారును బ్రధానధర్మములయందు (సత్యవాక్యపరిపాలన మొదలయిన విషయములయందు) ఏకాభిప్రాయు లని

యు, వైరాగ్యమును మనశ్శుద్ధిని నిష్కపటముగ నందఱును గోరువా రనియు నశోకప్రభు వెఱింగియున్నాఁడు. కనుకనే జైనులకును బ్రాహ్మణులకును నానాప్రకారంబుల గౌరవముం జూపుట ధర్మమనియె యాయన యుద్దేశము. బౌద్ధపీఠములకును మఠములకును ముఖ్యముగా ధనవ్యయము గావించునప్పు డాయన బ్రాహ్మణయోగులకొఱకును బర్వతశిలలఁ దొలిపించి విశాలగుహల నిర్మాణంబుచేయించుటకు ధనవ్యయంబొనరించెను. తాదృశధర్మకార్యములను జైనులకొఱకును జేసెను. కాని జైనులకుఁ గట్టించినమఠము లిప్పుడు గాన రాకున్నవి. అశోకప్రభువు నియమించిన ధర్మోపదేశకులు సమభావముతో బౌద్ధులను బ్రాహ్మణులను జైనులను విచారింపవలసినవారైయుండిరి. ఇట్లు మత సహనములె తదనంతర భూపాలురును గమనించిరి. ఇందుకుఁ దార్కాణముగా ఓఢ్రదేశప్రభు వయిన ఖారవిల (Kharivela) తాను నానాహిందూమత శాఖలవారిని గౌరవించితినని యశోకరాజు వచించినట్లు వచించెను.

బ్రాహ్మణాధిక్యము నడంచుట.

అన్యమతసహనం బీరీతిగా నశోకభూనాథుఁడు ప్రకటించి యాచరించి నను బ్రాహ్మణులు తాము భూలోకదేవతల మని నుడువుట కోడంబడక వారి యౌన్నత్య మును సడలించితి నని యశోకుండు కించిద్గర్వ భూయిష్ఠుండయ్యె ననియు అయన యిట్లొన రించియుంటి ననుట దంభవచనం బనియుఁ గొందఱు చరిత్రకారులు వక్కా ణించుటకు సాహసించిరి. అశోకుఁడు బ్రాహ్మణాధిక్యము నోర్వనందుననె బ్రాహ్మణులు తమగ్రంథములయం దాతనిమాటయె యుదాహరింపక యొక శాసనమందు మాత్ర మాయనను సూచించియుండుటచే నశోకుఁడు బ్రాహ్మ ణాధిక్యంబు నడంచె ననియెయశోకచరిత్రకారుఁడు సాధించెను.

అశోకధరారమణుఁడు బౌద్ధమతమును వ్యాపింపఁజేయుటయందును దాని యాధిక్యమును స్థిరపఱచుటయందును నుడుగని యత్నంబుల నొనరించె

నని బౌద్ధమతగ్రంథకర్తలె బహుముఖంబులఁ బల్కియుండిరి. కాని యీ ప్రభువు పాలనవిషయ మగుచరిత్రను విస్రంభపాత్రములు గానిసంగతుల తోను, మతపాక్షికాంశంబులతోను నింపిరి.

బౌద్ధగ్రంథముల విశ్వసనీయములు.

ఈకారణంబుననే యవి స్వతంత్రగ్రంథములు కాఁజాలక యశోకప్రభువుయొక్క నిజవృత్తాంతమునకు వ్యాఖ్యానగ్రంథములు గాఁగాని శేషపూరణగ్రంథములు గాఁగాని యుపచరించుచున్నవి.

అశోకుని నామాంతరములు.

అశోకునకు బౌద్ధపురాణములయందు అశోకవర్ధనుఁడనియు రుద్రదామనను శాసనములో అశోకమౌర్యుఁ డనియు నామాంతరములు కలవు. ప్రియదర్శిని యని మఱియొక నామం బున్నట్లు గతంబున లిఖింపఁబడియున్నది. అశోకుఁడె ప్రియదర్శిని యని కొంతకాలమువఱకుఁ జరిత్రకారులు నిర్ణయింపఁజాలరైరి కాని కడను నీదిగువ నుదాహరింపఁబడు ప్రబలాధారమునుబట్టి నిరూపించిరి.

ప్రియదర్శినినామనిష్పాదనము.

బుద్ధుని జన్మస్థాన మయిన లంబినీవనమం దున్నశిలాస్తంభంబు నశోకరాజు స్థాపించినట్లు చీనాదేశపు యాత్రికుఁ డైనహ్యూఎన్‌సియాంగు వ్రాసియున్నాఁడు. ఆ స్తంభశాసనమందు ప్రియదర్శిప్రభువు దానిని నిర్మించినట్లు లిఖింపఁబడియున్నది. కానఁ బ్రియదర్శిని యశోకుండె యని నిర్వివాదంబుగ వారు పల్కిరి.

మహేంద్రుఁడును సంఘమిత్రయు సింహళమందు

గతంబున నశోకనరేంద్రుఁడు సింహళద్వీపమునకు ధర్మోపదేశకులను బంపియుండుటనుగూర్చి సవిస్తరంబుగ లిఖింపఁబడియున్నది. కాని యీవిషయమై గొప్పవివాదాంశం బొందు కలదు. ఏమనిన నశోక

బౌద్ధమతము నెలకొల్పుట.

ప్రభువుయొక్క జారపుత్రుఁడును జారపుత్రికయు నైన మహేంద్రుఁడు, సంఘమిత్ర యను వారి యద్భుతకృత్యములవల్ల సింహళద్వీపమందు బౌద్ధమతము నెలకొల్పఁబడె నని యించుమించుగఁ దద్ద్వీపవాసు లందఱును దన్మతావలంబులయిరనియు సింహళపురాణములు నిశ్శంకముగఁ బ్రతిపాదించుచున్నవి. ఆయావిషయంబులకు సంవత్సరములను గూడ నుదాహరించుచు నీయుపదేశికులనుగూర్చి యాపురాణములయందు లిఖింపఁబడిన వన్నియుఁ గల్పితకథలరాశి యనియు విశ్వసింపఁదగ వనియుఁ జరిత్రకారుఁ డైనఓల్డెన్‌బర్గ్ పండితుఁడు వానిని ద్యజించెను. విషయోల్బణంబుకొఱకుఁ గల్పింపఁబడిన దైవమహిమలను నిరాకరించి శేషంబునైనను దత్పురాణంబులనుండి స్వీకరించుట చరిత్రకారుల కుచితంబుగా దని యొకచరిత్రకారుని యభిప్రాయము.

మహేంద్రసంఘమిత్రల వృత్తాంతము కల్పితమనుట.

బౌద్ధాచార్యసంఘమునకు మిత్రురాలు అని యన్వయించు సంఘమిత్ర నామ ముండుటయె సంశయాస్పదము. ఏతద్విషయికచరిత్ర యంతయుఁ గల్పితం బనుటయె మేలుగా నున్నది. ఇందుకుఁ గారణములు—

తనకొడుకును గూతురును నుపదేశికులనుగాఁ బుత్తెంచిన ట్లశోకుం డేశాసనములందును నితరగ్రంథములయందును లిఖించి యుండలేదు. పదుమూఁడవశిలాశాసనమందు చోళపాండ్యరాజ్యములకును సింహళమునకును ఉపదేశకులం బంపిన ట్లున్నది. సింహళము పరరాజ్యములలో నొకటి యనియుఁ దద్రాజ్యమునందు మనుష్యులకును బశువులకును నౌషధంబుల నశోకుఁడు వినియోగించె ననియు రెండవశాసనమందున్నది. సింహళమునుగూర్చి యాయన లిఖించినది యీశాసనద్వయమునందె. అశోకుఁడు సింహళమునకుఁ దనపుత్రునిఁ బుత్రికను నుపదేశకులనుగాఁ బుత్తెంచి

ప్రజల నందఱను బౌద్ధమతావలంబులనుగాఁ జేసినట్లయిన నియ్యది యాయన కీర్తిని నిమమడింపఁగలదు. అట్లుండఁగ నశోకుం డీవిషయము నేల యుదాహరింపక పోయెను? దీనింగూర్చి పండితుఁ డైనఓల్డెన్బర్గ (Oldenburg) ఇట్లు వ్రాసెను. "సింహళదేశమం దున్న బౌద్ధదేవాలయ మతాదులనుగుఱించి బౌద్ధ పన్యాసు లొకచరిత్రం గల్పించి దానిని దన్మత ప్రసిద్ధిప్రవర్తకుఁ డైనయశోకునితో సంబంధపఱచిరి. మఱియును ఆద్వీపమందు బౌద్ధమతము కాలక్రమమున వ్యాపించియుండఁగా నద్భుతవ్యాపకం బయినట్టు లాచరిత్రకారు లధికవర్ణనలఁ జేసియుండిరి."

ఓల్డెనుబర్గ వ్రాసినది.

చోళరాజ్యమం దొకస్తూపమును పాండ్యరాజ్యమం దొకస్తూపమును అశోకుఁడు కట్టించినట్లు హ్యూయెన్‌సియాంగు (Huen Tsiang) వ్రాసియుండెను. ఇవి స్వతంత్రరాజ్యములయియున్నట్లు శాసనములు తెల్పుచున్నవి. అయినను ఆరాజ్యాధిపతుల యనుకూలమును బడసి యశోకుం డాస్తూపములను నిర్మించియుండును. ఆ రాజ్యములలోనికి బౌద్ధమతము ప్రవేశముఁ గన్న దని యాస్తూపంబులఁబట్టి నిశ్చయింపఁదగియున్నది. ఆరాజ్యములు సింహళద్వీపమునకు సమీపమం దుండుటచే దీనికి వానితో నిరంతరసంబంధము కలిగి దీనియందుఁ గాలక్రమమున మతాభివృద్ధియు గ్రంథబాహుల్యమును సమకూడియుండును.

సింహళమందు బౌద్ధమతాభివృద్ధికిఁ గారణములు.

కావేరినదికిదక్షిణముగా నున్న దేశమం దుండిన పురాతనగృహములను గూర్చిస్పష్టముగా హ్యూయెన్‌ట్సియాం గిటు విశదీకరించెను.

కావేరినదికి దక్షిణముగా నున్న పురాతనగృహాదులు.

"కొందఱు బౌద్ధమతస్థులు, కడమవా రన్యమతస్థులుగా నున్నారు. వారికి విద్యమీఁదఁ గంటె వర్తకమం దెక్కువయభిలాష. కొన్ని మతములు

పాడుపడినవి, గోడలు మాత్రము కానవచ్చుచున్నవి. మతధర్మాచరణములు లేరనియె చెప్పవచ్చును. అనేకశతముల దేవాలయములు కలవు. నిర్గ్రంథులను తెగలోఁ జేరినవారనేకు లున్నారు.

రాజధానికి సమీపమునఁ దూర్పుగా సంఘారామ మనుమఠ మున్నది. దీని గోడల పునాదులు తప్ప శేషం బగోచరంబుగా నున్నది. ఇది యశోక ప్రభువుయొక్క కనిష్ఠసోదరునివల్ల నిర్మింపఁబడినది.

ఈమఠమునకుఁ బ్రాగ్దిశ నొకస్తూప మున్నది. దీని శిఖరాగ్రము తప్ప శేషించిన దంతయు భూమిలోఁ బూడిపోయినది. దీనికి నిర్మాణకర్త యశోక భూనాథుఁడు "వాణిజ్యలక్ష్మికి నాలయంబుగ నుండు తంజావూరును దాని చుట్టుప్రదేశమును అశోకప్రభువుకాలమందునను, తదనంతరము బహుకాలమువఱకును బుద్ధమతమునకుఁ బ్రధానస్థాన మయియుండెనండె" నని హ్యూయన్ సియాంగు వ్రాసినమనోహరవృత్తాంతమువల్ల గ్రహింపఁదగియున్నది.

మహేంద్రుని నిజ వృత్తాంతము.

అశోకుని సోదరుఁ డైనమహేంద్రుఁ డేకాంతవాసమును నెమ్మదిని గోరినవాఁ డని తెలియఁజేయుచు ఆయనను గుఱించికొన్నికథలను ఫాహియాన్ (Fahien) రాయబారి వ్రాసెను. హ్యూయన్ సియాంగు రాయబారి యంతకంటె విస్పష్టంబుగ నిట్లు వ్రాసెను.

"సింహళరాజ్యమునఁ బూర్వకాలమందు నీతిబాహ్య మయినమతారాధన వ్యాపించియుండెను. బుద్ధుని మరణానంతరము పంచశతాబ్దములు గడచినతరువాత నశోకుని కనిష్ఠసోదరుఁ డైనమహేంద్రుఁడు విషయాభిలాషలకు విముఖుఁడై "అర్హత" పదంబునకై తీవ్రేచ్ఛం గలిగియుండెను. మానుషాతీతశక్తుల నాఱింటిని మోక్షసాధకముల నెనిమిదింటిని సాధించెను. వాయువేగశక్తిచే ఆయన యీదేశమునకు వచ్చి బౌద్ధధర్మముపదేశించి బహుళముగ

వ్యాపింపఁజేసెను. అంతట నీదేశజను లామతమందు దృఢవిశ్వాసముఁ గలవారై 20,000 మతాచార్యులకుఁ దగిన 100 మఠములను గట్టించిరి. వారు మహాయానుల తెగవారియొక్క స్థావిరమార్గప్రకారము బౌద్ధమతబోధల నంగీకరింతురు."

(1) దివ్యదృష్టి, (2) దివ్యశ్రోత్రము, (3) పూర్వనివాసానుస్మృతి, (4) పరచిత్తజ్ఞానము, (5) అప్రత్యక్షవిషయజ్ఞానము, (6) వియద్గమనాగమనవియోగాదిలక్షణమైనబుద్ధి—ఇవి మానుషాతీతశక్తులు.

(1)యమ, (2)నియమ, (3)ఆసన, (4)ప్రాణాయామ, (5)ప్రత్యాహార, (6)ధ్యాన, (7)ధారణ, (8)సమాధు లష్టసాధనములనియుఁ గ్రహింప వచ్చును.

అశోకచరిత్రకారుని యభిప్రాయము.

సింహళదేశమందు బౌద్ధమతప్రదేశవ్యాప్తులను గుఱించి యిట్లు ప్రాప్తించిన ద్వివిధగ్రంథములను బరిశీలించి యశోకచరిత్రకారుఁ డిట్లు తీర్మానించెను. తద్దేశమందుఁ దత్కార్యదక్షుఁడు మహేంద్రుఁడె. ఇతఁ డశోక చక్రవర్తికి సన్నిహితబంధుఁడనియు ఈయన సింహళమునందు మఠములు కట్టించెననియుఁ బురాణంబులం దుండుటంబట్టి యీ పేరుగల బౌద్ధమతాచార్యుఁ డెవఁడో వచ్చి కట్టించియుండు ననియే స్థిరపడును. కావేరీదక్షిణ ప్రదేశమందు శిథిలమైయున్న మఠమువలనఁ దక్కిన పురాణకల్పనలెట్లున్నను ఈవిషయముయొక్క వాస్తవము పైనివ్రాసినట్లే బోధపడుచున్నది. అశోకుని కనంతరము సింహళమునందుఁ గాలక్రమమున బౌద్ధమత మతిశీఘ్రముగా నభివృద్ధియై యుండును. మహేంద్రుఁ డశోకుని తమ్ముఁ డనియు ఆయనవల్ల బౌద్ధమతవ్యాప్తి సింహళమునందుఁ గలిగె ననియు యాత్రికులు వ్రాసినగ్రంథములు తెలుపుచున్నవి. ఇవి యే కొంతవఱకు విశ్వసింపఁ దగియున్నవి. కాఁబట్టి మహేంద్రుఁ డశోకుని పుత్రుఁడు కాఁడనియు సంఘమిత్ర యాయన పుత్రిక కాదనియు వారివల్ల

సింహళమందు బౌద్ధమతప్రవేశాభివృద్ధులు కాలేదనియు నిశ్చయింపవలెను. సింహళపురాణ మిట్లు విశ్వాసపాత్రము కాదయ్యె. బౌద్ధులకు సంబంధించిన సింహళహిందూపురాణముల యందలి మఱికొన్ని యసంగతాంశంబులు ముం దధ్యాయములోఁ వివరింపఁబడును.

చ. కరుణ యొకింత లేక జనకంటక మౌ గతి దండయాత్రలం
బోరిఁ బోరిఁ జేసి, యుద్ధజయముం బడయన్ రసహీనకృత్యముం
చరసి, దయాళువై జనహితార్థముగా వరధర్మయాత్రలం
బరువడిఁ జేసి, ధర్మజయప్రాప్తి నశోకుఁడు గోరె ధీరుఁడై.

5-వ అధ్యాయము.

శిలా శాసనముల యందును స్తంభ శాసనముల యందు నశోకుని చరిత్ర యనుక్రమముగా లేనందునఁ జరిత్రకారులు ముఖ్యముగా నీ దిగువ పురాణ గ్రంథములను నింక నితరగ్రంథములను సంప్రతించుచు నసంగతములను త్యజించుచు నీచరిత్రను వ్రాసిరి.

(1) బౌద్ధసంస్కృతములో వ్రాయఁబడి నేపాలదేశమందున్న యశోకావధానము.

(2) పాలిభాషలో వ్రాయఁబడి బర్మాదేశమందున్న దీపవంశము.

బౌద్ధమతగ్రంథములు. (3) వినయపేటిక మీఁది వ్యాఖ్యానము బుద్ధఘోషుఁడు వ్రాసినవృత్తాంతము.

(4) పాలిభాషలో వ్రాయఁబడి సింహళద్వీపమందున్న మహావంశగ్రంథము.

పైని వ్రాయఁబడిన వినయపేటికను గుఱించి తెలిపెడి—

బుద్ధుఁడు నిర్వాణమొందిన సంవత్సరములో ననఁగా క్రీ. పూ. 477 సంII లో బుద్ధుని యుపదేశములను బౌద్ధమతాచార్యులు పేటికాత్రయంబుగ విభజించిరి.

(1) సూత్రపేటిక:—ఇది యుపదేశకాండ.

(2) వినయపేటిక:—సాంప్రదాయనిబంధనకాండ

(3) అభిధర్మపేటిక:—మతసిద్ధాంతకాండ

గతాధ్యాయములయందు నసంగతంబులను గొన్నిఁటిఁ జర్చించి యథార్థమును

నిరూపించుట కలిగె. మహావంశపురాణములోఁ జాలభాగము కడమగ్రంథము లనుకూలపడియున్నందున నాగ్రంథాంశములను చర్చించుట కలుగుచున్నది.

పరిషత్తులను గుఱించియు నశోకుని పాలనకాలనిర్ణయమును గుఱించియుఁ గొంతఁ జర్చింపవలసియున్నది. సింహళపురాణగ్రంథములయం దిట్లు వ్రాయఁబడియున్నది.

పరిషత్తులు, అనఁగా మహాజనసభలు.

బుద్ధుని మరణానంతరము మగధరాజ్య రాజధానిగా నుండిన రాజగృహ మనుపట్టణమందు జరిగిన ప్రథమపరిషత్తులో మతాచార్యులచే బుద్ధమతము సంస్కరింపఁబడినది. బుద్ధుని యనంతర మొక శతాబ్దమునకు వైశాలినగరమందు జరిగిన ద్వితీయ పరిషత్తులోఁ గూహకబౌద్ధులు మతమందుఁ జొన్పిన యధర్మనిబంధనలను నిషేధించి బుద్ధమతమును యథాన్యాయముగా శోధించి సిద్ధాంతపఱచిరి. బుద్ధుని నిర్వాణానంతరము 286 సం||లకు అనఁగా అశోకుఁడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయిన పదునెనిమిది వత్సరంబులకుఁ బాటలీపుత్రమందుఁ దృతీయపరిషత్తు సమకూర్పఁబడినది. బౌద్ధులమని నటించుచు మతధర్మాచరణములను సప్త వత్సరపర్యంతము భంగపఱచిన కపటబౌద్ధుల నడంచి తద్ధర్మంబును బునస్సంస్కారంబు చేసి వెలయించుటకై యీ మూడవ పరిషత్తు ప్రవర్తకంబయినది. ముద్గలుని పుత్రుండగు టిస్సానాముఁడు (Tissa) తత్పరిషత్తున కధ్యక్షుఁడయి కథావత్తు అనఁబడు గ్రంథమును దత్కాలంబునఁ బ్రకటించెను.

హిందూకథాసంగ్రహకారుఁడా పరిషత్తుల కాలము నిట్లు విశదీకరించెను—

		క్రీ. పూ.
1	పరిషత్తు	... 477
2	,,	... 377
3	,,	... 242

ఈపరిషత్తుల విషయమై యశోకచరిత్రకారుఁ డిట్లు చర్చించెను. అశోక మహారాజు యొక్క పదుమూఁడవ పాలనా వత్సరంబునకుఁ బూర్వ మనేక ధర్మోపదేశకులను బంపినట్లును, వారివలన ననేకులు బౌద్ధమత మవలంబించినట్లును, శాసనములు నిస్సందేహముగాఁ బ్రకటించుచున్నవి. ఆ ప్రభువు తన యేలుబడికాలములోఁ దొమ్మిదవవత్సరంబునసామాన్యోపాసకుఁడయి 2 సం॥ 6 మాసములు విశేషాభిలాషఁ గలవాఁడుగా నుండలేదని గతంబున లిఖింపఁబడియున్నది. తత్కారణంబుననె తన పాలన యొక్క పదునొకండవయేట బహుజనమును ధర్మోపదేశకులనుగాఁ బంపిన ట్లనివార్యముగ నూహింపవలసియున్నది. కాఁబట్టి యీ ప్రభువుయొక్క పండ్రెండవ పాలన సంవత్సరంబులో ననఁగా పదుమూఁడవ వత్సరంబున రెండవ, పదుమూఁడవశిలాశాసనముల స్థాపించుటకుఁ బూర్వము సింహళద్వీపమునకు ధర్మోపదేశకులు పోయియుందురు. ఈయంశంబులం బట్టి విచారింపఁగా నశోకుని పదునెనిమిదవపాలన వత్సరములోఁ దద్ద్వీపమునకు మతబోధకులు వెళ్లిరని యీద్వీప పురాణచరిత్రలు దెల్పుట యసంగతంబుగ నున్నది.

పరిషత్తులనుగూర్చిచర్చ.

అశోకుని యాజ్ఞానుసారముగ పాటలీపుత్రమం దాయన పాలనయొక్క పదునెనిమిదవ యేట ననఁగా బుద్ధుని మరణానంతరము 236 సంవత్సరములకు క్రీ. పూ. 242 సం॥లోఁ దృతీయ పరిషత్తు జరిగెననుట యశంకితంబుగ నున్నది. అశోకమహారాజు పాలనావిశేషములలో నీ పరిషత్తొకటియై యున్నది.

మూఁడవపరిషత్తు.

ఓల్డెన్‌బర్గు అను చరిత్రకారుఁడు ప్రథమపరిషత్తు కొంతకాలముక్రిందటి కల్పితవిషయ మనియు, రెండవ పరిషత్తులో మతవిరుద్ధాంశములను బదింటిని నిరాకరించి రనునది వాస్తవమె కాని ధర్మము నంతయు సంస్కరించి రనుట

పరిషత్తులను గూర్చి ఓల్డెన్ బర్గ్ వ్రాసినది.

యబద్ధమనియు, మూఁడవ పరిషత్తును గూర్చి శంకింపవలసినది లేదని స్పష్టపఱచెను. కాని యీ పరిషత్తును గుఱించి శాసనములయం దశోకుఁ డుదాహరింప కుండుట యేలనో దురవగాహంబుగ నున్నది. ఈపరిషత్తు జరిగినదనుటకు సింహళపురాణములే యాధారములు. వీనిం బోషించునితరగ్రంథము లిక్కాలంబునకు సంభవింపలేదు.

పురాణములలో వ్రాయఁబడినది.

ఈమూఁడవ పరిషత్తున కధ్యక్షుఁడగు టిస్సా (Tissa) విషయమై చీనా టిబెటు నేపాళ చరిత్రలలో నేమియు గానరాదు. ఈచరిత్రలయందు టిస్సాకుఁ బ్రత్యామ్నాయముగా ఉపగుప్త నేర్పఱచిరనియు నీయనయె యశోకుని కుపదేశకుఁ డనియు మతాచార్యుఁ డనియు వ్రాయఁబడియున్నది.

పరిషత్తులనుగూర్చి హిందూ సింహళ పురాణములలోని వ్యత్యయములు.

ఈచరిత్ర కనుబంధములుగా ముందు వ్రాయఁబోవు సింహళపురాణంబుల యందును హిందూపురాణముల యందును గొన్ని విషయము లుపగుప్తునకును టిస్సాకును సమానముగా నుండును. మఱియుఁ బ్రథమ ద్వితీయ పరిషత్తులలో జరపఁబడిన చర్యలు మిశ్రము లగునటుల వ్రాయఁబడినవి. తత్పరిషద్ద్వయమునందును బ్రధానపురుషుఁడు వ్యాసుఁ డని (Vyasas) లిఖింపఁబడి యున్నది. సాంచిస్తూపములో లభించిన యస్థికపాత్రములలో నొక దానియందు నామరహితముగ మొగ్గలియొక్క పుత్రుఁడనిమాత్ర మున్నది. ఈ మొగ్గలి యశోకప్రభువునకు నించుమించుగ సమకాలికుఁడు అయినను రెండు మూఁడు పరిషత్తులలో జరపఁబడిన వని పురాణములు దెల్పెడు చర్యలు విశ్వాసపాత్రములుగా లేవు. ఇది యిట్లుండ సింహళపురాణముల

యం దశోకచక్రవర్తికి జతగా కాలాశోకుని నొకని సృష్టించినట్లె వాస్తవముగాఁ బ్రవృత్తమయిన పరిషత్తునకుఁ దోడుగా నింకొకపరిషత్తును గల్పించిరని యూహింపఁదగియున్నది. మఱియు ఈకల్పితపరిషత్తెవరికాలమం దెక్కడ జరిగినదియు నిశ్చయింప నవ్కాశముగానున్నది.

పరిషత్తులుసంశయనీయములు.

పురాణంబులు ప్రతిపాదించు మూఁడు పరిషత్తులయందును బ్రవృత్తంబు లయిన విషయంబు లేకవిధంబుగనే యుండుటం జేసియు మతధర్మసంస్కారణము నె తెలుపుటం జేసియు సంశయనీయములగునీపరిషత్తులు చరిత్రకు నర్హ్మమయినవిగా నుండవు. ఏలయనఁగాఁ చరిత్ర యథార్థవిషయములనె బోధింపవలయును. మఱియు క్రీ. శ. 40 వత్సరంబున భరతఖండోత్తరభాగ చక్రవర్తి యయిన కానిష్కుని కాలమందొక పరిషత్తు జరిగినదని చీనాగ్రంథములయందున్నది. ఈ విషయము సింహళచరిత్రయందు లేదు, బైబిలులో న్యూటెస్టుమెంటు

కానిష్కుని పరిషత్తు విశ్వాసనీయము.

వలెనె బుద్ధధర్మమును కాలక్రమమునఁ బ్రజానుకూలంబుగఁ బెంపుఁజెంది యుండె ననియు బూర్వకాలపు పరిషత్తులవల్ల సంస్కరింపఁబడ లేదనియు నూహింపఁదగియున్నది. కానిష్కుని కాలపు పరిషత్తునందుఁ గొన్ని భాష్యములు కూడ లిఖింపఁబడిన వనువృత్తాంతము యథార్థమని నమ్మవచ్చును.

సింహళపురాణమందలి మఱియొక యసంగతాంశము.

సప్తవత్సరంబులకాలము ప్రజలు బుద్ధమతాచారవంతులుగా నుండనందున "టిస్సా" యను బౌద్ధమతాచార్యుఁడా కాలమున వనవాసిగా నుండెనని సింహళపురాణంబులు పల్కుట యశోకుఁడు బౌద్ధమతావలంబి యగుటకుఁ బూర్వము దురాచార

సంపన్నుఁడనియుఁ దదనంతరము సత్ప్రివర్తన

అశోకుఁడు దురాచారవంతుడు.

పరుఁడయ్యె ననియుఁ దెల్పుటకే యయి యున్నది. బుద్ధమరణమునకును అశోకునిపట్టాభిషేకమునకును మధ్య 218 సం॥ లకాలవ్యవధి

బుద్ధుని మరణకాలమును గుఱించి భిన్నాభిప్రాయము.

యయినదనియు బుద్ధుఁడు క్రీ. పూ. 548 సం॥ లో నిర్యాణమును బొందెననియు సింహళపురాణములు ప్రతిపాదించుచున్నవి. చీనా రాయబారులు దెల్పినవృత్తాంతములును, ఇతర గ్రంథములును, దద్భిన్నకాలనిరూపణము చేయుచున్నవి. మఱియు నశోక చక్రవర్తికిఁ బూర్వ మింకొక యశోకుని

కల్పితకాలాశోకుఁడు.

గల్పించి యాయనకు కాలాశోకనామం బిడి సింహళపురాణముల యందుఁ దండోపతండంబులుగ నశోకుని గుఱించి కన్పట్టు నసంగతంబులకును, నాయా వృత్తాంతములకును సాంప్రదాయిక కాలనిరూపణము చేయుటయందుఁ గనఁబడు పరస్పర విరుద్ధాంశములను సమన్వయము చేయుటకొఱకు నశోకు లిద్దఱని యొకగతిఁబూర్వచరిత్రకారులు కల్పింపవలసివచ్చెనేమొ. అయినను బ్రథమాశోకుని వృత్తాంతము వ్రాయుటకు నాధారము లేమియుఁ గన్పట్టవు. క్రీ.పూ. మూఁడవశతాబ్దములో 40 సం॥లు పాలనచేసియున్నట్టియు బిందుసారుని పుత్రుఁడును చంద్రగుప్తుని పౌత్రుఁడు నయిన

ఈచరిత్రనాయకుఁడైన యశోకుని పాలనము నిర్వివాదము.

ట్టియు నశోకచక్రవర్తి యొక్కఁడె చరిత్ర నలంకరించుచున్నాఁడు. అశోకచరిత్రయొక్క కాలనిర్ణయ మొనరించుటకు "జస్టిన్" వ్రాసిన చరిత్రయు, శాసనమును, ప్రబలాధారములు. మహావంశాదిపురాణాంతర్గతకల్పన లీప్రమాణంబులను బ్రతిఘటింపలేవు.

అశోకుని వంశపారంపర్య విచారణ.

ప్రియదర్శియయిన యశోకుఁడు తన వంశపారంపర్యమును గూర్చి మౌనము వహించినను బుద్ధ, జైన, హిందూ పురాణసాక్ష్యములును రుద్రదాముని శాసనములోఁ గొంతవఱకును దత్ప్రభువు మౌర్యవంశములోఁ దృతీయుఁడనియు మౌర్యవంశ మూల పురుషుఁడైన చంద్రగుప్తుని మనుమఁడనియు విశదీకరించుచున్నవి. ఈ చంద్రగుప్తుఁడు సెల్యూకసునకు సమకాలీనుఁడని గతంబున నుడితంబయియుండె. చంద్రగుప్తుని రాజ్యారంభము క్రీ. పూ. 321 సంవత్సరమని యశోకచరిత్రకారుఁడు వచించెను. హిందూదేశకథాసంగ్రహమందు క్రీ. పూ. 322 అని యున్నది. ఇది స్వల్పభేదము. 321 సం॥ అగుటకుఁ గారణములు:—

చంద్రగుప్తుని పరిపాలన కాలనిర్ణయము.

మహాఅలెగ్జాండరు క్రీ. పూ. 323 సం॥లో వేసవియందుఁ గాలధర్మము నొందెను. ఆయన సంబంధులయిన యధికారులు వెంటనె పంజాబునకు వచ్చిరి. పిమ్మట నక్కడి ప్రజలు చంద్రగుప్తునిచే నడిపింపఁబడి క్రీ. పూ. 323-322 లో ఆయధికారుల నెదిరించిరి. కాబట్టి క్రీ. పూ. 321 సం॥లో చంద్రగుప్తుఁడు రాజ్యాధిపతి యయ్యెననుట నిర్వివాదముగ నున్నది. ఆయన యిరువదినాల్గు వత్సరంబులు పరిపాలించె నని దీపవంశ మహావంశ గ్రంథము లేకగ్రీవంబుగ నిర్ణయించుచున్నవి.

బింబసారుని పరిపాలన కాల నిర్ణయము.

ఇదియు నిర్వివాదంబె బింబసారుఁ డిరువది యెనిమిది వత్సరంబులు పాలించెనని మహావంశపురాణము పల్కుచున్నను గడమ పురాణంబులు దెల్పు పంచవింశతి (25) వర్షంబుల కాలమె చరిత్ర కనుకూలమయి యున్నది. కాన నదియె స్వీకరింపఁబడియె. ఇట్లుభయులపరిపాలనకాలము 49 వత్సరంబులని తేలుచున్నది. మఱియుఁ

దత్కాలము తత్కాలీనులైన యన్యదేశరాజుల కాలమున కనుకూలించి యున్నది. కాన చంద్రగుప్తాశోకులయొక్క కాలానుక్రమము తృప్తికరముగా నిశ్చయింపఁ బడుచున్నది. ఎట్లనఁగా చంద్రగుప్తుఁడు క్రీ. పూ. 321 లో రాజ్యమునకువచ్చిన ట్లింతకుఁబూర్వము లిఖింపఁబడియె. తదనంతరము 49 సం॥లకు ననఁగా క్రీ. పూ. 272 సం॥లో నశోకుండు రాజ్యాధిపతియయి యుండవలెను.

చంద్రగుప్తబింబుసారులకాల మందలి యన్యదేశరాజులు.

పైని లిఖింపఁబడిన యన్యదేశ రాజు లెవరనఁగా :—

(1) సిరియా ప్రభువయిన అంటియోకసు.

(2) ఈజిప్టు రాజయిన టాలమిఫిలాడెల్ఫసు.

(3) మేసిడోనియా రాజయిన అంటిగోనసు.

(4) ఇపిరసు ప్రభువయిన అలెగ్జాండరు.

(5) సిరీసు ప్రభువయిన మాగసు.

వీరి పేర్లన్నియుఁ బదుమూఁడవ శిలాశాసనమం దున్నవి. వీరందఱును జీవించిన సమకాలము క్రీ. పూ. 258. అశోకుని శిలాశాసనములన్నియు నాయన యొక్క పాలనకాలములోఁ బదుమూఁడవ, పదునాల్గవ వత్సరములయందు నిర్మింపఁబడినవి. అశోకుఁడు క్రీ. పూ. 272 లో రాజ్యాధిపతి యయ్యె ననియు, క్రీ. పూ. 269 లో రాజ్యాభిషిక్తుఁ

అశోకుని పాలనారంభ కాలనిర్ణయము.

డయ్యెననియుఁ దెలిసికొనవలెను. ఇవ్విధముగ విలియంజోన్సు, జేమ్సుప్రిన్సెపు లిఖించిన నిర్వివాద వృత్తాంతములవల్ల నశోకుని పాలనారంభకాలము నిర్ణయింపఁబడినది.

అశోకచరిత్రయందుదాహ

క్రీస్తు పుట్టుకకుఁ బూర్వవత్సరంబులు క్రీస్తుపుట్టువఱకుఁ దగ్గుచుండుననియు క్రీస్తు

రింపఁబడిన ప్రసిద్ధవిషయం బులకుఁ గాలానుక్రమణిక.	పుట్టుక సంవత్సరము మొదలుకొని యది హెచ్చుచుండుననియుఁ జనువరుల కందఱకుఁ దెలియకపోవచ్చునని వివరింపఁబడినది.

ముఖ్యాంశములయొక్క కాలక్రమవివరణము:—

క్రీ.పూ.	విషయము.	ఆధారము.
327-32	అలెగ్జాండరు హిందూదేశముపైఁ జేసిన యుద్ధయాత్రలు	ఆరియన్ (Arian &c.)
325	చంద్రగుప్తుఁడు అలెగ్జాండరును గలిసికొనుట	ప్లూటార్క్.
323-22	చంద్రగుప్తుని నాయకత్వము క్రిందఁ బంజాబుదేశవాసు లెదిరించుట	జస్టిన్.
321	చంద్రగుప్తుఁడు ఇండియా చక్రవర్తి యగుట	
311-6	సెల్యూకసు సిరియాదేశములకు జయించుచు ఇండియాకు వచ్చిచంద్రగుప్తునితో సంధిచేసికొనుట	
306	సెల్యూకసు సిరియాదేశ ప్రభువగుట	
305	సెల్యూకసు చంద్రగుప్తునికి ఇండియాలోని తనభాగము నిచ్చివేయుట	
,,	మెగాస్తినసు రాయబారిగవచ్చుట.	
297	బిందుసారుఁడు చక్రవర్తియగుట	
272	ప్రియదర్శిని యను నామాంతరము గల యశోకుఁడు రాజ్యాధిపతి యగుట	

క్రీ.పూ.		విషయము.	ఆధారము.
269	1	పాలనవత్సరము అశోకుఁడు రాజ్యాభిషిక్తుఁ డగుట.	
261	9	,, అశోకుఁడు కళింగదేశమును జయించుట బుద్ధధర్మమం దాయన ప్రవేశించుట	శిలాశాసనము నం 13 రు.
259	11	,, అశోకుఁడు బుద్ధమతోపాసకుఁ డయి మృగయావినోదమును మాని తీర్థయాత్రఁజేసి ధర్మోపదేశకులను బంపుట	నం 8 రు శిలాశాసనము నం 1 రు లఘుశాసనము నం 13 రు శిలాశాసనము.
257	13	,, నం 3, 4రుల శిలాశాసనములను అశోకుఁడు నిర్మించుట	నం 3, 4 రుల శిలాశాసనములు.
,,	,,	,, బ్రాహ్మణఆజీవకులకొఱకు బరాబరునందు నం 1, 2 రుల గుహలను శాసనసహితములుగ నిర్మించెను	బరాబరు గుహాశాసనము.
257	13	,, బుద్ధధర్మసంరక్షణ కొఱకు 5సం||ల కొకసారి పరిషత్తు జరుగవలెనని యాజ్ఞాపించుట	నం 3 రు శిలాశాసనము.
256	14	,, అశోకుఁడు పదునాలుగు శిలాశాసనములను కళింగరాజ్యప్రాంతదేశములకొఱకుఁ బ్రత్యేక శిలాశాసనము నెం 2రును బ్రకటించుట	నం 5 రు శిలాశాసనము ప్రాంతదేశ శిలాశాసనము.

క్రీ.పూ.		విషయము.	ఆధారము.
		అశోకుఁడు ధర్మాధికారులను నియమించుట	నం 5 రు శిలాశాసనము ప్రాంతదేశశిలాశాసనము.
255	15	,, కపిలవాస్తునగరమందు బుద్ధునిస్తూపమును అశోకుఁడు వృద్ధి చేయించుట	నిగ్లీవా స్తంభశాసనము.
254	16	,, అశోకుఁడు కళింగరాజ్యమందుండు నాగరికజనవిషయమై నం 1 రు ప్రత్యేక శిలాశాసనము ప్రకటించుట.	
252	18	,, అశోకుఁడు లఘుశిలాశాసనములను భాబ్రాశాసనమును ప్రకటించుట	నం 1 రు లఘుశాసనము.
250	20	,, అశోకుఁడు బ్రాహ్మణాజీవకుల నిమిత్తము బరాబరునందు నం 3 రు గుహాను నిర్మించుట.	నం 3 రు బరాబరు శిలాశాసనము.
249	21	,, బౌద్ధపుణ్యక్షేత్రములకు నశోకుఁడు వెళ్లి లంబినీవనమునందును కోణకమునిస్తూపమునందును జ్ఞాపకార్థముగా స్తంభములను స్థాపించుట	నిగ్లీవియా రుమ్మింది స్తంభశాసనములు.
248	27	,, అశోకుఁడు నం 6 రు స్తంభశిలాశాసనమును నిర్మించుట	నం 6 రు స్తంభశిలాశాసనము.

క్రీ.పూ.			విషయము.	ఆధారము.
242	28	,,	అశోకుఁడు సప్తస్తంభ శిలాశాసనములను బ్రకటించుట	7రవ నం ముస్తంభశిలాశాసనము.
240	30	,,	అశోకుఁడు పరిశిష్టశిలా స్తంభశాసనములను నిర్మించుట	
232	38	,,	అశోకుని మరణము	మహావంశపురాణము.

ఉ. చిత్రవిచిత్రకల్పనల సింహళ హిందు పురాణరాజి ది
గ్మాత్రము నైన సత్యమును గాఢముగా వచియింపఁ జాలమిం
బాత్రములైన శాసనపుఁబల్కుల సచ్చరితాళిఁ జూచి చా
రిత్రము దీనివ్రాసిరి, ధరిత్రి నశోకుని కీర్తి భాసిలన్.

6-వ అధ్యాయము.

అశోకునికిఁ బూర్వము బౌద్ధమతకాలమందలి రాజ్యాగుల వృత్తాంతము మౌర్యవంశజులలో ప్రథముఁడు చంద్రగుప్తుఁ డనియు, ద్వితీయుఁడు బిందుసారుఁ డనియు, తృతీయుఁ డశోకుఁ డనియు గతంబున లిఖంపఁబడియున్నది. చంద్రగుప్తునకుఁ బూర్వము బుద్ధునికాలమం దనఁగా క్రీ. పూ. ఆఱవశతాబ్దమందు భరతఖండరాజ్యముయొక్కయుఁ బ్రజలయొక్కయు స్థితులనుగుఱించి కొంతవృత్తాంతము విశదీకరించినయెడల చంద్రగుప్తాశోకుల రాజ్యవ్యాప్తి పాలనవిశేషంబులు చదువరులకు సుగమంబులుగను మనోహారంబులుగ నుండునని, యప్పటిస్థితులు సంగ్రహముగ నీక్రిందఁ బొందుపఱపఁబడుచున్నది.

1-వ ప్రకరణము రాజ్యముల వివరము—

బుద్ధమతారంభమునకుఁ గించిత్పూర్వమందుఁ గాని యారంభమందుఁ గాని పదియాఱురాజ్యంబు లున్నట్లు పూర్వచరిత్రంబులయందుఁ బ్రాయికముగ నుడువఁబడినది ఆరాజ్యంబులకు జాత్యభిధానములె కాని స్థలాభిధానంబులు లేవు. ఎట్లనఁగా మాగధజను లుండురాజ్యమునకు మగధరాజ్యమని పేరు. ఈనామము స్థలమును బట్టి వచ్చినది కాదని తెలియుచున్నది.

(1) మగధరాజ్యము. ఇది యిప్పటి బేహారు జిల్లా. అప్పటి దీనిపొల్లలు—ఉత్తరమున గంగానది. తూర్పున చంపానది. దక్షిణమున వింధ్యపర్వతములు. పడమట శోణనది. బుద్ధుని కాలములో అంగదేశసహితముగా దీని యందు 8000గ్రామము లుండెను. దీనిచుట్టుకొలత 28వందలమైళ్లుండెను.

(2) కాశిరాజ్యము. ఈరాజ్యప్రజలు కాశీనగరప్రాంతజనంబులై యయియుందురు. బహుపూర్వకాలమునుండి వినుతికెక్కిన యీరాజ్యము కాలక్రమమున నెంతక్షీణదశలోనికి వచ్చిన దనిన నీరాజ్యము కోసలమగధ రాజ్యాధిపతులకుఁ గలహామిషం బయ్యె ననఁగా వారిరువురును దమకుఁ దద్రాజ్యము రావలె నని ఘోరయుద్ధములు చేసిరి. తుదకుఁ గోసలాధీశునికే యారాజ్యంబు లభించె. ప్రజలందఱు నిప్పటికి నీరాజ్యమును స్వతంత్రరాజ్య మనియే తలఁచెదరు. కనుక నది యొకప్రత్యేకరాజ్యముగా నిం దెన్నఁబడినది. దీని చుట్టుకొలత రెండువేల మైళ్లని చరిత్రలయం దున్నది కాని యీరాజ్యము మరల స్వాతంత్ర్యము నొందలేదు. దీనియెల్లలున వగతంబులు కాలేదు.

(3) కోసలరాజ్యము. దీనిని కోసలతెగవారే యేలుచుండిరి. ఇది క్షత్రియప్రభుత్వకాలమునుండి పురాణప్రసిద్ధం బయినరాజ్యంబు. దీని రాజధాని యప్పటికాలంబున శ్రావస్తి. ఈపట్టణము గోరాఖ్పురమునకు వాయవ్యమూలగా 70 మైళ్లదూరంబున నుండె. కాశీ, సాకేతనగరములు దీనిలోనె చేరియున్నవి. ఈరాజ్యమునకు దక్షిణమున గంగానదియుఁ దూర్పున గండకీతరంగిణియు, నుత్తరమున హిమాచలములు నెల్ల లయియుండెను. క్రీ. పూ. 7-వ శతాబ్దములోనె శాక్యవంశస్థు లీరాజ్యమునకు లోఁబడియుండిరి. ఈరాజ్య మతిశీఘ్రముగాఁ బ్రబలి యవ్యవధిగ మగధరాజ్యమునకు ననివార్యమయిన ప్రత్యర్థియగుటయే బుద్ధకాలరాజ్యవిశేషములలో బహుముఖ్యవిషయముగ నుండెను. కోసలప్రజ లించుమించుగాఁ బర్వతవాసు లయినకతన వారిని ఱాతిగుండెఁగలవా రనవచ్చును. వీరు హిమవత్పర్వతములకును గంగానదికిని నడుమనుండు ప్రదేశ వాసులను దమలోనికి నీడ్చుకొనిరి. తూర్పున నుండు తెగలవారు స్వతంత్రు లగుటవల్ల వారుమాత్రము వీరి వలలోఁ జిక్కలేదు. భరతఖండ మంతయు కోసలరాజునకు,

జెందినదా? మగధరాజునకుఁ జెందినదా? యనెడు గొప్ప వివాదాంశముఁ లిచ్చివు లనఁబడు ప్రబలమైన తెగవారు మాగధులకుఁ దోడ్పాటొసంగుట చేఁ గట్టకడకు మగధరాజ్యపక్ష మాయెను. దర్భసేన, కంసులను రాజులచే నడపింపఁబడి కోసలులు కాశీరాజ్యముపై ననేకపర్యాయములు జయప్రదము లయినదండయాత్రలు బుద్ధుఁడు జన్మించుటకుఁబూర్వము చేసియుండిరి. తుదకు "కాశీరాజ్యజయశాలి" యను శాశ్వతబిరుదు కంస రాజునకే లభించెను. కోసలరాజ్యమును గుఱించి రెండువిశేషంబులు కలవు. బుద్ధమునికి సమకాలీనుఁడై యీ రాజ్యమును బాలించిన ప్రసన్నధీ యను రాజోత్తముఁడు సార్థకనాముఁడైయుండెను. ఈయన సుగుణవిశేషంబులను సత్ప్రవర్తనను బురాతనచరిత్రలఁ దధికముగ వర్ణించియుండిరి. వాయవ్య మూలనున్న తక్షశిలానగరపాఠశాలయం దాయన సమగ్రంబుగ విద్యలు నేర్చి రాఁగానె యాయన జనకుండైన మహాకోసలప్రభు వాయనను సింహాసనాసీ మనిఁ జేసెను. ఆ ప్రసన్నధీ రాజకీయవ్యవహారములయం దభిలాషిగాయె సజ్జనపక్షపాతియై ప్రభుత్వంబుఁజేసె. సర్వసుమతసమపక్షత్వము భారతీయ లక్షణంబు, కనుక దాని కాభారతీయప్రభువు లక్ష్యంబై పరమతసహిష్ణుతఁ గలవాఁడుగ నుండెను. బుద్ధునితో నొకప్పుడు ప్రసంగించుటచే ఆయన బుద్ధమతానుసారి యయ్యె. అదిమొదలుకొని పరమతసమానమం దాయన యౌదార్యము ప్రబలమయ్యెను. "మహాపండితు లయిన పెద్ద లనేకు లుండఁ గా నీవు ఇంతబాల్యమందుండి సూక్ష్మమైన తత్వజ్ఞానమును వారికంటె నధికముగ నెఱుఁగుదునని యెట్లువక్కాణింపఁగలవు?" అని యా ప్రభు వొకప్పుడు బుద్ధునిఁ బ్రశ్నించెను. పిన్న చేతిదివ్వె పెద్దగావెలుఁగదా యని. శేమసమహాయోగి వచించునట్లుగానె బుద్ధముని యిట్లు ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను "బాలుఁ డగుటంజేసి తత్వవేత్త తిరస్కారపాత్రుండుకాఁడు. రాజకుమా రుఁడు బాలుఁడనియుఁ, ద్రాచుపాముచిన్నదనియు, నగ్నిస్వల్పమనియు,

నెవఁడునిర్లక్ష్యముఁజేయును. బోధకుని తత్వజ్ఞానమె విచారణీయము కాని ప్రాయంబుకాదు” అని బుద్ధుఁడుచెప్పెను ప్రసన్నధీ యొక్క మేనత్త యీప్రసంగమును విని బౌద్ధమతావలంబనమును దక్షిణమె చేయందలఁచి యుఁ గొన్నియాటంకములవల్ల వ్యవధిగా బౌద్ధభిక్షుని యయ్యెను. ఇది యొకవిషయము. మఱియొకవిషయ మేమనఁగా బుద్ధముని శాక్యవంశ జుఁడు, కౌన న మ్మహనీయుని కతంబున శాక్యవంశంబును బావనంబని యెంచియే మెు ప్రసన్నధీ శాక్యనాయకులలో నొకనిపుత్రికను బరిణియంబుకొ అఁదన కోసంగుమని యడుగఁగా వారు కోసలులవంశము తమవంశమంత పరువుఁగలది కాదని తలఁచియు గాజునకు వెఱచి దాసీపుత్రి నొకదానిని తమపిల్లయె యని కపటోపాయంబుగ వివాహంబునకు నొసంగిరి. దానిని బ్రసన్నధీ పెండ్లియాడి దానివలన నొక కొమరునిం బడసి వానికి విద్యు దాభుఁ డని పేరుపెట్టెనఁట. కాలాంతరంబున విద్యుదాభుఁడు శాక్యవంశ కృతకపటవిన్యాస మెట్టులనో తనకుఁ గర్ణతాడితంబు కాఁగా దండతాడిత భుజంగంబువలెఁ గోపాటోపపరవశుండై య్యను నపమయంబగుటంజేసి తతి వేచి యుండి ప్రభుత్వంబు కైవశంబు కాఁగానె యుద్ధసన్నద్ధుఁడై శాక్య నాయఁకులపై వెడలి వారి రాజధానిం బట్టుకొని శాక్యనాయకుల నాబాల వృద్ధంబుగ స్త్రీపురుషవివక్షలేకుండఁ దెగటార్చి పేర్చి పగఁదీర్చుకొని వచ్చె నఁట. ఈ కథాంశంబులు పురాతనచరిత్రలలోఁ గన్పట్టవనియు విద్యుదా భుఁడు శాక్యులను సంహరించినది సత్యమేయనియు, ద్వేషకారణ మేదియొ రాజకీయ వ్యత్యయంబయి యుండును గాని కపటవివాహము కాదనియు ఈ సంహారము బుద్ధుని మరణమునకుఁ బూర్వము 2,సం॥లకు జరిగియుండు ననియు బుద్ధకాలహిందూదేశ చరిత్రకారుఁడు వ్రాసెను. బుద్ధుని మరణా నంతరమే యీసంహారము జరిగనని హిందూదేశ కథాసంగ్రహమున నున్నది.

(4) వంశరాజ్యము. దీనియందు వత్సలులను తెగయుండెను. దీనిరాజధానికౌశాంబి. ఈరాజ్యముఅవంతికి నుత్తరముగా యమునానదీతీరముననున్నది.

(5) కురురాజ్యము. కురు తెగవారు దీని నాక్రమించుకొనిరి. దీని రాజధాని యిప్పటి ఢిల్లీపట్టణమునకుఁ జెంగటనుండు ఇంద్రప్రస్థపురము. దీనికిఁ దూర్పున పాంచాలరాజ్యమును దక్షిణమున మత్స్యరాజ్యము నున్నవి. ఈ రాజ్యవిస్తీర్ణము 2000 మైళ్లని పరంపరాగతచరిత్రలవలనం గన్పట్టుచున్నది. బుద్ధుని కాలమం దీరాజ్యము ప్రసిద్ధిం గాంచలేదు. ఇచ్చట బుద్ధముని యనేక ధర్మోపదేశములు చేసెను. రటపాలుఁడు తత్కాలప్రభువు.

(6) పాంచాలరాజ్యము. ఇది కురురాజ్యమునకుఁ బ్రాగ్దిశయందును అరావళిపర్వతములకు గంగానదికిని నడుమనునున్నది. ఇది ఉత్తరపాంచాలమని దక్షిణపాంచాలమని రెండు రాజ్యములు. రాజధానులు కాంపిల్య, కౌశాంబి నగరములు.

(7) మత్స్యరాజ్యము. ఇది కురురాజ్యమునకు దక్షిణముగాను యమునానదికిఁ బడమరగాను నుండెను. దీనికిని దక్షిణపాంచాళమునకును యమునానది నడుమ నున్నది.

(8) శూరసేనరాజ్యము. మత్సరాజ్యమునకు నైరుతీమూలగాను యమునకుఁ బడమరగా నుండెను.

(9) (అశ్వక)రాజ్యము. ఈ రాజ్యపు ప్రజలయిన అశ్వకులు బుద్ధుని కాలమందు గోదావరీ తీరమం దుండిరి. వీరి రాజధాని “పాటాన” లేక “పాటలి” నగరము. మగధరాజ్యముతో అంగరాజ్యము చేరియున్నట్లే అవంతిరాజ్యముతో నిదియుఁ జేరియున్నది. ఇది యవంతి శూరసేన రాజ్యములకు మధ్య నున్నట్లు గనుపట్టుచున్నది. దీనింబట్టి గోదావరీ తీరమందుఁ బిమ్మటఁ గొంతకాలమువరకు వారు నివాసముచేసిరని యూహింపఁదగియున్నది. ఈ తెగవా రెట్టివారో కూడ బాగుగాఁ దెలియదు.

(10) అవంతిరాజ్యము. దీని రాజధాని ఉజ్జయినీ పట్టణము. ఆకాలమందు దీనిప్రభువు చండప్రద్యోతుఁడు. భయంకరుఁ డగుటంజేసి యీయనకీపేరు వచ్చినది. ఈరాజ్యము మిగుల ఫలవంతమయిన దగుటచే. నార్యులు దీనిని జయించిరో మఱి యేవిధమునను నివాసభూమిం జేసికొనిరి. దీనికే యేడవ లేక యెనిమిదవ శతాబ్దమునుండి మాళవదేశ మనుచుండిరి.

(11) గాంధారరాజ్యము. దీనికి వర్తమాననామము కాండహారు. దీనియందు అఫ్గనిస్థానము యొక్క తూర్పుభాగమును, పంజాబు యొక్క వాయువ్యమూలప్రదేశమును జేరియుండును. గాంధారరాజయిన "పుక్కుసాతి" బుద్ధునికాలములో మగధదేశాధీశుఁ డైన బింబిసారునియొద్దకు రాయబారులను బంపినట్లు చెప్పుదురు.

(12) కాంభోజరాజ్యము. ఇది వాయువ్యమూలగా గాంధారమునకుఁ బొరుగురాజ్యమయి యున్నది. దీనికి ద్వారకానగరము రాజధాని.

నాయకసత్తాకరాజ్యములు.

(13) శాక్యనాయకులు. వీరిరాజ్యము రాజగృహపట్టణమునకు 450 మైళ్లును వైశాలిపట్టణమునకు 375 మైళ్లును శావస్తినగరమునకు 50 లేక 60 మైళ్లును దూరముననున్నది. బహుశః యిది నేపాళరాజ్యమును ఇంగ్లీషువారి రాజ్యము నానుకొనియుండును. "దేవదాహ" మొదలయిన 8 పట్టణములు వర్తకప్రసిద్ధములయిన వీరిరాజ్యమం దున్నట్లు పురాతనగ్రంథములు దెల్పుచున్నవి. మఱియు బుద్ధునికిఁ దండ్రివైపున 8000 కుటుంబములును దల్లివైపున 8000 కుటుంబములును బంధువులుగా నున్నట్లు బుద్ధఘోషుఁడు పురాతనగ్రంథములలో వ్రాసెను. కుటుంబమునకు 6 లేక 7 గురు జనము చొప్పున శాక్యరాజ్యములో లక్షజన ముండియుండవచ్చును. ఈ కారణములను బట్టి శాక్యరాజ్యము విపుల మయియుండెనని యూహింపందగియున్నది. దీని రాజధాని కపిలవాస్తు.

(14) వజ్జియననాయకులు. వీరెనిమిది గోత్రములవారు. ఈ శాఖల వారిలో లిచ్ఛవులును (Licchavis) విదేహులనువారును ముఖ్యులు. విదేహ రాజ్యము పూర్వకాలమందు ప్రత్యేకరాజ్యమని పురాణములలో నున్నది. అప్పుడు దీని విస్తీర్ణము 23 వందల మైళ్లనియు దీని రాజధానియైన మిథిలా నగరము లిచ్ఛవులరాజధానియైన వైశాలినగరమునకు 85 మైళ్ల దూరమున వాయవ్యమూలగా నుండెననియు బూర్వగ్రంథములలో నున్నది. మఱియు బుద్ధునవతారంభమునకు గించిత్పూర్వమందు నీ విదేహరాజ్యమును జనకమహా రాజు పాలించియుండెను. తత్కాలమందు మహోన్నతదశం జెందిన యీ విదేహరాజ్యము బౌద్ధయుగమందు నాయకపాలితమైన హీనదశ కేల వచ్చెనో యది దురూహ్యంబుగ నున్నది. లిచ్ఛవులరాజధాని వైశాలినగర మయి యుండెను.

(15) మల్లనాయకులు. వీరి ముఖ్యపట్టణములు కుశినర, పావా, యనునవి. వీరిరాజ్యము చీనాదేశపు యాత్రికులు వ్రాసినప్రకారము చూడఁగా శాక్యరాజ్యమునకుఁ బ్రాగ్దిశను వజ్జియనురాజ్యమునకు నుదగ్దిశ నున్న పర్వత ప్రాంతములయం దుండి యుండును. శాక్యరాజ్యమునకు దక్షిణముగాను "వజ్జియన" రాజ్యమునకుఁ బ్రాగ్దిశను నీ రాజ్యముండెనని కొందఱు చెప్పె దరు.

(16) చేదిరాజ్యము. (Cetis or Cedis) వీరి నివాసములు రెండు చోట్లనిచెప్పవలెను. ఒకటి నేపాళమందుండు పర్వతప్రదేశములు. రెండవది, కౌశాంబినగరసమీపప్రదేశము. ఇంతవఱకుఁ జెప్పిన పదియాఱు రాజ్యముల లోఁ బంద్రెండింటిని మినహాయించుగా స్వతంత్రరాజ్యములును నాలుగు నాయక పాలితరాజ్యములు నయి యున్నవి. స్వతంత్రరాజ్యములవార లన్యోన్య వివాహసంబంధములఁ గలవారలై వివాహకారణంబులవల్లనో, దురహం కార దురభిమానాదులవల్లనో కలహంబులయందు లంపటత్వముఁ జెందిన

వారలై యుండిరి. నాయకరాజ్యపరిపాలనంబునఁ గొన్నివిశేషంబు లీదిగువఁబొందుపఱుపఁబడును.

2-వ ప్రకరణము నాయకరాజ్యవిశేషంబులు—

సంఘవిచారణము.

శాక్యనాయకులలోఁ జిన్నలునుఁ బెద్దలును గపిలవాస్తు(రాజధాని)యందున్నశాంతాగారమను నొకమందిరంబున సంఘీభూతులయి రాజకీయవ్యవహారములను, న్యాయవిచారణకార్యములను నెఱవేర్చుకొనుచుండిరి. కోసలరాజయిన ప్రసన్నధీయను నాతఁడు శాక్యనాయకునికూఁతురిని దనకు వివాహార్థ మొసంగమని కోరియుండెనని యింతకుఁ బూర్వము లిఖింపఁబడియున్నది. ఆవిషయమును శాంతాగారమందు విచారించిరి. ఒకనాయకుని, సంఘమున కధిపతిగా మహాజను లేర్పఱచుకొందురు. ఈయధిపతి సంఘవిచారణ లేనియపుడు రాజ్యవ్యవహారముల గమనించును. ఇతనిని రాజనిరి. బుద్ధుని తండ్రియయిన శుద్ధోదనుఁ డొకప్పుడు రాజుగా నేర్పఱచుకొనఁబడెను.

శాంతాగారమును నిర్మించుట.

బుద్ధుఁడు "మహావన" మనఁబడు నరణ్యములో న్యగ్రోధారామమందుండఁగాఁ గపిలవాస్తునగరమందు శాంతాగారము కట్టఁబడెను. దానియందే యన్నిమతముల భిక్షువులయునికికి వీలు కలుగఁజేసిరి. శాంతాగారగృహప్రవేశోత్సవము తనయాధిపత్యముక్రింద జరుపుమని ప్రజలు కోరినప్రకారము బుద్ధుఁడు జరిపించెను. అచ్చట బుద్ధుఁడును ఆయన శిష్యులయిన ఆనందుఁడును, మొగ్గలనుఁడును, రాత్రులయందు ధర్మోపన్యాసములను జేసిరి. ఆయుపన్యాసములను ధర్మగ్రంథములయందుఁ దన్మతాచార్యులు సంగ్రహంబుగ లిఖించియుండిరి. ఇట్టి యాగారము లన్యస్థలములయందును నిర్మింపఁబడినట్లు చెప్పుదురు. చుట్టునుగోడలు

లేకుండ పైఁగప్పుమాత్రముఁ గలచావడులే యీయాగారములు. ఇవియే వ్యవహారస్థానములును. గ్రామతోఁపులయందు కుటుంబాధిపతులుకూడి ప్రతిగ్రామమందును సంఘముగాఁజేరి గ్రామవ్యవహారములు మాట్లాడుకొనిరి.

గ్రామతోఁపులయందు సంఘవిచారణ.

శాక్యప్రజలకు వరిపొలములును బశువులును జీవనాధారములు. గ్రామములు వరిపొలములచుట్టునుండెను. గ్రామముల నానుకొనియుండు నడవులయందుఁ బశువులు మేయుచుండెను. ఆ యడవు లందఱకును సమిష్టిభోగమందుండును. ప్రతిగ్రామమందును సమర్థులయిన శిల్పులనఁగా వడ్రంగులు కమ్మరులు మొదలగువారు కలరు. వీరికిఁబ్రత్యేకగ్రామము లుండుటయుఁ గలదు. పౌరోహితబ్రాహ్మణులకు నివ్విధమునవె యగ్రహారములుండెను. వీరుగ్రామజనులకు హవ్యకవ్యములు చేయించుచుండిరి. పైని జెప్పినచేతపని వాండ్రు శాక్యవంశజులు కారు. ఖోమదుస్స (Khomadu-ssa) అనుగ్రామము బ్రాహ్మణాగ్రహారమె. సమీపరాజధానులలో నున్నట్టి శాక్యరాజ్యమందు వర్తకులు గాని సాహుకారులు గాని యున్నట్లు గనుపడదు. బజారులయందుఁ గొన్నియంగళ్లుమాత్ర ముండెనని చెప్పుదురు. గ్రామములు చిట్టడవులచే వేఱుపడియుండెను. ఈయడవులు మహావనమనెడు నరణ్యము యొక్క భాగము లయియుండెను. ఈమహారణ్యము హిమాలయములనుండి గంగానదివఱకు వ్యాపించియుండెను. ఈ నాయఁకరాజ్యములను సమీపరాజ్యములవారు నశింపఁజేసినపదంపడి యీమహారణ్యము నాయకరాజ్యప్రదేశముల నాక్రమించెను.

జీవనవృత్తులు.

ఈయరణ్యము దొంగలకాలయమయి బహుకాలముండెను. అయినను వీరుగాని గ్రామవాసులుగాని నేరములు చేసియున్నట్లు కనుపడదు. గ్రామాధి

నేరములు. మానులై జనులు గ్రామపాలన మొనర్చు కొను నపుడు నేరములెట్లుజరుగును. ఇప్పటివలె న్యాయస్థానములయందు నివాసము చేయుచు జను లెందుకుందురు ప్రత్యేక దుస్తు ధరించెడుపోలీసువా రిప్పటివలెనె తత్కాలమందును రాజులయొద్దను నీనాయకరాజ్యములయందును గలరు. వీరు **పోలీసు.** బలాత్కారముగా లంచములు మొదలయినవి ప్రజలవలన గ్రహించెదరని యప్రతిష్ఠం జెందిరి. దండన విధాయక న్యాయశాస్త్రమును వజ్జియననాయకులు గమనించిన విధ మిట్టిదని యొక పారంపర్య వృత్తాంతము **దండనాధికారము.** కలదు. న్యాయకర్తలు, న్యాయవాదులు, ధర్మశాస్త్రవచన పాఠకులు, అష్టగోత్ర ప్రతినిధిసంఘము, సేనాధిపతి, యువరాజు, రాజు, వీరందఱు నప్పటియధికారులు. వీరిలో నెవరైన నిరపరాధిని విడుదలఁజేయఁ గలిగియుండిరి. అపరాధియని తోఁచినప్పు డుత్తరోత్తరాధి కారులకు నివేదించిరి. ధర్మశాస్త్రాను సారముగ దండనను విధించుటకు రాజు చరమాధికారి యయి యుండెను. ఇట్టి వ్యవహారధర్మ మల్పగోత్రముల యం దున్నట్లు గన్పట్టదు. వజ్జియననాయకుల యందును నీ సుశ్లిష్టవ్యవహారసరణి యుండె ననుట సందేహాస్పదమని చరిత్రకారులు తలఁచిరి. ఈ నాయఁక రాజ్యములయందు రాజునకుఁ ప్రభుత్వము పరంపరాగతమై యున్నప్పుడు రాజు **రాజ్యాధిపత్యము.** నకుఁ బ్రజలనియామక మవసరములేదు. రాజ్యము స్వాతంత్రము గలదియు నగును. శాక్యరాజ్య ప్రజలవలెనె కడమ నాయకరాజ్యజనులు నించు మించుగా నుండిరని గ్రహింపవలయును.

3-వ ప్రకరణము—

క్రీ. పూ. 7-వ శతాబ్దమందు భరతఖండములోని ప్రసిద్ధపట్టణములు.

(1) అయోధ్య—ఇది కోసలరాజ్యమందు సరయూనదీతీరమందున్న యొకనగరము. రామాయణ చరిత్రకాలమందు నిదియొక ప్రసిద్ధపట్టణమై యున్నట్లు గ్రంథకర్త వ్రాసెను. మహాభారతమందు దీనినిగురించి యేమియు నుదాహరింపఁబడి యుండలేదు. బుద్ధుని కాలమం దిది ప్రసిద్ధిలో నెంతమాత్రమును లేదు.

(2) వారణాసి—ఇది గంగానదియు బారణానదియుఁ గలియు చోట నున్నది. గంగా, అసి నదులయొక్క మధ్యప్రదేశమె వారణాసి. కాశి రాజ్యము స్వతంత్రముగా నున్నప్పుడు వారణాసియె రాజధానిపట్టణము. అప్పుడు ప్రాంతప్రదేశములను గల్పుకొని 85 మైళ్లు విస్తీర్ణముఁగలిగి యుండెను. దీనియందు నొక సభామందిర ముండెను. ఈరాజ్యము కోసల రాజ్యాధీనమయి పదంపడి యీసభయందుబుద్ధమతచర్చలనేకముగా జరిగినవి.

(3) చంపానగరము—ఆపేరుగల నదియొడ్డున నీ యీ నగర మున్నది భాగల్పురమునకు 24 మైళ్లదూరమునఁ బ్రస్తుతకాలమం దా పేరుగల గ్రామ ప్రదేశమె యీ నగరప్రదేశమని చరిత్రకారు లూహింపుచున్నారు. దీని యందు గగ్గరా యనఁబడు మనోహరమైన సరస్సున్నది. దీనిని గగ్గరాయను నామంబుగలరాణి నిర్మించెను. దీని గట్లమీఁదఁ జంపక వృక్షము లున్నవి. ఈ చెట్లయొక్క పుష్పములు శ్వేతములును సుగంధకలితములు నయి ప్రసిద్ధిం జెందియుండెను.

(4) కాంపిల్యనగరము—ఇది యుత్తరపాంచాలుల రాజధాని. గంగానదియొక్క యుత్తరపుగట్టున నున్నది. దీని స్థల మిప్పటికిని బాగుగా నిరూపణము కాలేదు.

(5) కౌశాంబినగరము—ఇది వంశరాజుల రాజధాని. ఇది యమునా తీరమునందున్నది. దక్షిణమునుండియుఁ బశ్చిమమునుండియు నేతెంచు బాటసా

రులకును పరకులకు నిది కూడ విస్థానమైయుండెను. ఈ నగరముయొక్క ప్రాంతగ్రామములయిన భద్రిక, కుక్కుట, పోషిత ఆమ్ర వనములయందు నాశ్రమములుండెను. వీనియందు బుద్ధుడనేక ధర్మోపన్యాసములను జేసెను.

(6) మధురానగరము—ఇది యమునాతీరమందున్నది. శూరసేనులకు రాజధాని. ఇది యిప్పటి మధురానగర ప్రదేశమునందె యుండి యుండ వచ్చును. బుద్ధుని కాలమందు నీమధురా నగరరాజునకు అవంతీపుత్రుడనియు నామంబుకలదు. అందువలన నీయన ఉజ్జయినీ రాజకుటుంబములో చేరిన వాడుగా దోచెడును. ఈ నగరమును దనదర్శనముచే బుద్ధుడు పావనము చేసియుండెను. మఱియు బుద్ధుని ప్రియశిష్యులలో నొకడయిన "మహాకంకాణ" యనుభక్తుడే నగరవాస్తవ్యుడయి యుండెను. ఈయన పాలిభాషావ్యాకరణమును బ్రథమమున సంస్కరించుటచే దానికి నీ యననామము నె పెట్టిరి.

(7) మిథిలానగరము—ఇది తిరుహోతుజిల్లాలో నున్నది. దీని విస్తీర్ణమేబదిమైళ్లని ప్రాయికముగా నుడువబడెను. ఇది జనక, మాఖదేవమహారాజులకు రాజధానియై వినుతికెక్కెను.

(8) రాజగృహనగరము—ఇది మగధరాజ్యమునకు రాజధాని. దీని ప్రస్తుతనామము రాజగిరి. ఇది రెండు ప్రత్యేకపట్టణములుగా నున్నటు గన్పట్టును. ఒకటి గిరివ్రజమను నామంబుచే బరగెను. ఇది పర్వతదుర్గము. మిక్కిలి ప్రాచీనమైన నగరము. మహాగోవిందుడనుశిల్పి దీనిని నిర్మించెను దీనిచుట్టుకొలత 4½ మైళ్లు. బుద్ధుని సమకాలీనుడైన బింబిసారునిచే రెండవ నగరమయిన రాజగృహము పర్వతముక్రిందగట్టింపబడెను. ఇది బుద్ధుని కాలమందును బుద్ధునికి ననంతరము కొంతకాలంబు వఱకును మహోన్నతదశ ననుభవించెను. దీని వైశాల్యము 3 మైళ్లు. దీనిని బడంపడి శిశునాగుడను నృపాలుడు త్యజించి వైశాలినగరమును రాజధానిగా జేసికొనెను. ఈ

యనపుత్రుఁడు కాలాశోకుఁడు ప్రస్తుతపు పాట్నానగర సమీపముగా నున్న పాటలీపుత్రమను పట్టణమును రాజధానిగాఁ జేసికొనెను. గిరివ్రజము యొక్క ఱాతిగోడలకంటె పురాతనములయిన ఱాతిగోడ లీదేశమునలేవు.

(9) రోరుకనగరము—దీనినె "రోరువ" అనియు నందురు. ఇది సౌవీరప్రభువుయొక్క రాజధాని. ఇప్పుడు సూరత్తను పట్టణనామ మా రాజనామజనితంబె. ఈ రోరుకనగర మాకాలమందు రేవువర్తకమునకు మిగుల విఖ్యాతిం జెందెను. సాలోమోను ప్రభువుయొక్క నావలు రోరుక నగరముతో వర్తకవ్యాపారముఁ గలిగియుండెనని హీబ్రూపురాణముల వలనఁ దెలియుచున్నది. ఈ నగరముయొక్క స్థలముస్పష్టముగాఁ దెలియకున్నను "కచ్చి" సింధు శాఖాతీరమం దుండెనని తోఁచును. దీని వైభవము క్షీణింపఁగా బరోచిపట్టణము ప్రసిద్ధిం జెందెను.

(10) సాగలానగరము—ఈ పేరుగలవి మూఁడుపట్టణము లున్నవి. వీనిలోముఖ్యమయినది యీ దేశమునకు మిక్కిలి వాయవ్యమూల నున్నది. ఇచ్చటనె యీ దేశవాసులచే అలెగ్జాండరు ఘోరముగ నెదిరింపఁబడెను. మిలాందప్రభువు దీనియందె రాజ్యముచేసెను. దీని ప్రదేశమును నిరూపించుటకు నిప్పటికిని శక్యముగాకయే యుండె.

(11) సాకేతనగరము—ఇది శాయినదీ తీరమందు నిప్పటి అయోధ్యపరగణాలోనున్న "యునాయో" (Unao) జిల్లాలోనున్నది. ఇది కోసలరాజ్యములో పూర్వకాలము ముఖ్యపట్టణముగాను గొంతకాలము దానికి రాజధానిగా నుండెను. బుద్ధుని కాలమందు "శ్రావస్తి"యె రాజధాని. సాకేతనగరమును అయోధ్యానగరమును నొకటెయని యనుకొందురు ఈ రెండు నన్యోన్య సన్నిహితనగరములయి యున్నవి. భరతఖండ ప్రసిద్ధ పట్టణషట్కములో సాకేతనగరం బొకటియై యున్నది. కాని యయోధ్య కాదు. సాకేతనగర సమీపమందున్న అంజనారణ్యములో బుద్ధధర్మను

త్రము లనేకములు నుడువఁబడినవి. సాకేతనగరమునుండి యుత్తరముగా శ్రావస్తివఱకు 45 మైళ్లు దూరము. ఈ మార్గమందు చోరభయంబు మెండుగా నుండెను.

(12) శ్రావస్తినగరము—ఇది యుత్తరకోసలమునకు రాజధాని. దీని యంగుఁ "ప్రసన్నధీ" యేలెను. మఱియు నిది బుద్ధుని కాలమందు ప్రసిద్ధి బొందిన యాఱుపట్టణములలో నొక్కటి. ఇది సాకేతనగరమున కుత్తరముగా 12 మైళ్లు, రాజగృహమునకు వాయవ్యముగా 90 మైళ్లు, సుపార్కకు నీశాన్యముగ 200 మైళ్లు, సంకస్సకు 60 మైళ్లుదూరమున అచిరావతి నదిగట్టున నున్నది.

(13) ఉజ్జయినీనగరము—ఇది అవంతికి రాజధాని. బుద్ధుని ముఖ్యశిష్యులలో నొకఁడయిన కంకాణునకును సింహళమునకుఁ బంపఁబడిన ప్రసిద్ధధర్మోపదేశకుండును అశోకచక్రవర్తి కుమారుఁడు నయిన మహేంద్రునకును ఈ నగరము జన్మభూమి. ఈ యవంతిరాజ్యమునకు మాహిష్మతీనగరము పూర్వపురాజధానిగా నుండెను.

(14) వైశాలినగరము—ఇది "లిచ్చివులను" నాయకులకు రాజధాని. వీరు తత్కాల మగధరాజులకును మౌర్య, నేపాళరాజులయొక్క పూర్వులకును, గుప్తవంశ్యులకును సన్నిహితబంధువులు. మహాబలశాలులయిన యీ నాయకులు అజాతశత్రుఁడను రాజుచే నోడింపఁబడిరి కాని నిర్మూలము మాత్రము చేయఁబడలేదు. తాత్కాలిక స్వతంత్ర నాయఁకరాజ్యములలో ఈ నగరము మిగుల మేలుబంతిగా నుండెను. ఈ నాయఁకరాజ్యములు క్రీ పూ. 6-వశతాబ్దములో సాంఘిక వ్యావహారిక స్థితులయందుఁ బ్రాముఖ్యతం జెందియుండె. ఈ వైశాలినగరముయొక్క స్థలనిరూపణము నెవ్వరును నింత మట్టుకుఁ జేయలేదు. ఇది తిరుహూతుజిల్లాలో గంగాతరంగిణి కుత్తరముగా 25 మైళ్లను, రాజగృహనగరమునకు 38 మైళ్లను దూరముగా నుండియుం

డును. దీనియందు లిచ్ఛివులను నాయకులు 7707 మంది యుండిరనియు వీరందఱు నీనగరమందున్న యొక పవిత్రపరమునం దుపదేశముల నొంది రనియుఁ దెలియుచున్నది. ఈనగరము వెనుక నున్న మహాజనవను వరణ్య మందు బౌద్ధపీఠస్థు లొక యాశ్రమమును గట్టిరి. ఇచ్చట బుద్ధుఁ డనేక ధర్మో పన్యాసములఁ జేసెను. దీని సమీపప్రదేశమందె జైనమతోద్ధారకుఁడైన మహావీరుఁడు జన్మించెను.

ఇంతపట్టున క్రీ.పూ. 6 శతాబ్దంబునందుండిన రాజ్యములు రాజధా నులు వాని విశేషంబులు సంగ్రహముగా విశదీకరింపఁబడియె. ఇంకఁ దత్కాలంబున గ్రామపరిపాలనంబును బ్రజలవృత్త్యాదికంబులు నెట్లుండెనో కొంత విమర్శింపఁబడును.

4-వ ప్రకరణము (d) గ్రామలక్షణము—పరిపాలన:—

ఈ కాలంబునందుంబలె నక్కాలంబునను గ్రామప్రజలు తమగృహంబుల నొండొకటికి చేరువుగఁ గట్టుకొనుచుండిరి.

గ్రామస్వరూపము. ఆ యిండ్లనడుమ వీధులవంటి సందులుండెను. గ్రామమున కాశ్రయంబుగ నొకతోపుండును. పూర్వారణ్యమును ఛేదించి గ్రామసంరక్షణార్థముగఁ బ్రజలిట్టితోపుల నాపుకొనిరి. ఈ తోపులకవ్వల సాగుఁబడి భూమియుండెను. ఇది సాధారణం బుగ వరి పండునదిగానె యుండెను. ప్రతిగ్రామమునకుఁ బశువుల మేతకై బీడు భూమియుండెను. మఱియు వంటచెఱుకు మొదలయిన ప్రయోజ నములకై గ్రామ సామాన్యముగఁ గొంత

విశాలమయినయడవి. విశాలమైన యడవియుండెను. ప్రతికుటుం బమునకును బశువులుండెను గాని ప్రత్యేకము గాఁ బచ్చికపొలములు లేవు. పంటకోసినతర్వాత పొలములమీఁద బశువులను విడుతురు. పంటకాలమందుఁ బశువులను బశువులకాపరివశంబు చేయఁగా

వాఁడు గ్రామసామాన్యమైన బీదుకుం దోలికొనిపోవును. అప్పటిపశువుల కాపరి లక్షణంబు లిట్లు వర్ణింపఁబడియుండె.

పశువులకాపరి లక్షణంబులు.

(1) తనవశంబున నున్న ప్రతిపశువుయొక్క గుర్తుల నెఱింగియుండును.

(2) పశుచర్మాశ్రయములయిన గోమారులు మొదలయిన కీటకంబులఁ జాటవంబునఁ గీటడంచును. వ్రణంబుల మాన్పును.

(3) ధూమంబుచే మశకంబుల వెడలంగొట్టుటకు నగ్నిని ప్రజ్వలింపుచుండును.

(4) రేవులను పానీయస్థానములను నెఱిఁగియుండును.

(5) పచ్చికపట్లను నెమకంజాలి యుండును.

(6) పాదుగులయందుఁ బాలం బదిలంబుగఁ బొదలఁ జేయును.

గ్రామజనులు త్రవ్వించుకొను కాలువలకు గ్రామయజమానుఁడు పక్రమంబుగ జలంబును బ్రసరింపఁజేయఁ గేదాగంబు (వరిమళ్లు) లన్నియు నొక్కసారిగా నె సాగుచేయఁబడును. ప్రత్యేక వ్యవసాయకునకుఁగాని అగ్రహారికునకుఁగాని తమ క్షేత్రంబుల కావరణంబుల నేర్పఱచుకొన నవసరంబులేదు. పొలముల కన్నిఁటికి నొక్కటె యావరణముండెను. నీఁటికాలువల కట్టలె పొలములను వేఱుపఱచెను.

పంటకాలువలు.

ఆవరణములు.

కుటుంబయజమానుల సంఖ్యానుసారంబుగ పొలంబులు విభజింపఁబడియుండెను. ప్రతికుటుంబమును దమవంతు పంటను బుచ్చుకొనెను. ఏపొలంబునుగాని స్వీయమనుట కెవనికిని యధికారంబులేదు.

జిరాయితీహక్కు.

కనుక నే యెవఁడును గ్రామపొలంబు నన్యునకు విక్రయించుటకుఁగాని తాకట్టు పెట్టుటకుఁగాని వలను పడకుండెను. అటుల నొనరించుటకు గ్రామ సభికుల యనుమతిఁ బడయవలసియుండెను.

భూమివిక్రయాదులు. అడవికొట్టి పొలముగాఁ జేసికొనినవాఁడు స్వీయ మనుటయును విక్రయించుటయుఁ గలదు. మఱియుఁ బౌరోహితులకు జీవనార్థంబుగ క్షేత్రంబు నిచ్చుటయుఁ గలదు. కాని "భూదేవి తనసిచ్చివేయవలదన్నది" యనుమాటల నట్టి విక్రయపత్రంబులయందును దాన పట్టాలయందును లిఖించిరి.

మరణశాసన పూర్వకముగా నైనఁ దనకుటుంబములో దాయవిభాగంబు చేయుటకు నెవనికిని స్వాతంత్ర్యములేదు.

దాయవిభాగములు. అట్టి దంతయు నాచారాను కూలంబుగాను గ్రామసభాపతుల యభిప్రాయానుసారంబుగాను బరిష్కరింపఁబడెను. ఇందుచే వివాదావేశంబులును న్యాయస్థాన ప్రవేశంబులును ధనగౌరవాది వినాశంబులును నిప్పటివారికివలె నప్పటి వారికి లేవు.

గ్రామసామాన్య భుక్తములో నున్న పచ్చిక నేలలయందుఁగాని, యడవి ప్రదేశములయందుఁ గాని యెవనికిని గ్రయము వల్లను, వారసత్వమువల్లను విశేష స్వాతంత్ర్య ముండదు. గురువులకుఁ బ్రభువు లగ్రహారి ముల దానంబొసంగునప్పుడైనను దానపత్రి కలయందుఁ బైనుదాహరింపఁబడిన గ్రామసామాన్యభుక్త ప్రదేశంబు లివి అని నిరూపించివ్రాసిరి. మఱియు నట్టిగ్రామంబులవల్ల రాజునకు వచ్చు నాదాయము మాత్రము దానము చేయఁబడెనని యట్టి దానశాసనము బోధించెను గాని భూమిస్వాంత్ర్య మొసంగెనని యర్థమీయదయ్యె. వ్యవసాయ

గ్రామసామాన్య పోరంబోకులు, అడవులు.

కులకు భూమియందుఁగల భుక్తిస్వాతంత్ర్యమేనిమిత్తంబునను భంగము నొందుట లేదు. రాజునకుఁ బ్రజలు భూమిసుంకమును జెల్లించుకారణంబున రాజు వారల మానప్రాణధనంబుల నెల్లప్పుడు కాపాడుచుండెను.

గ్రామాధికారియొక్క యధికారము.

గ్రామాధికారిమూలమున రాజకీయ వ్యవహారంబంతయును నడిపింపఁబడును. ప్రజలవిషయంబుల నీయనె రాజునకు సమయానుకూలంబుగ నివేదించెను. గ్రామాధికారమునకు నెవరినైనను నియమించుట యిటీవల రాజునందె యున్నట్టు న్యాయచట్టముల వల్లఁ గన్పట్టుచున్నను, దత్కాలంబున నాగసత్యమువల్లనైనను గ్రామసభ వారివల్లనైనను గ్రామాధికారి నియమింపఁబడెను.

జనోపయోగములయిన పనులు.

గ్రామజనులు సంఘీభవించి సభామందిరములను, విశ్రాంతివనములను, జలాధారములను నిర్మించుటయును, తమగ్రామమునకును సమీపగ్రామములకును నడుమ నుండు బాటలను (రోడ్లను) బాగుచేసికొనుటయును, నుద్యానవనముల నేర్పఱచుటయును గలదు. సర్వజనోపయోగములయిన యిట్టి సత్కార్యంబుల నొనర్చుటయందు స్త్రీలును నభిలాషఁగలవారలయి యున్నట్టు గన్పట్టును.

భాగ్యస్థితులు.

గ్రామవాసుల భాగ్యస్థితులును సామాన్యములుగానె యుండెను. ఇప్పటి కాలపు భాగ్యవంతులం బోలువారు అప్పుడు లేరు. మేడలు మిద్దెలు కట్టవలెనను పెద్దకోరికలు వారికిలేవు. వారి సామాన్యవాంఛలకుం దగినట్లు వారి యాదాయములుండెను. వారన్యోన్య విశ్వాసపాత్రులుగా నుండిరి. వారు స్వతంత్ర జీవనాపేక్ష కలవారెగాని పరులనాశ్రయించియో సేవించియో జీవించుటకు వారికిష్టములేదు. గ్రామములో నేరములు జరిగినను

బహుస్వల్పముగా జరిగెను. గ్రామజనేతరులవల్ల గ్రామములో దొంగతనము దోపిడి మొదలయిన నేరములు జరుగుచుండెను కాని గ్రామజనులవలన నట్టి యక్రమములు జరుగుటలేదు. రాష్ట్రాధికారు లట్టిబందిపోటు మొదలయిన యక్రమములను నివారించుచుండుటంజేసి గ్రామవాసు లన్యోన్యానురాగంబుఁగలిగి సంతోషభరితులై తమహస్తములయందు శిశువుల నుపలాలింపుచుఁ గవాటంబుల బంధించి నిద్రింపవలెనను

ప్రజాసౌఖ్యము.

నవసరంబు లేకుండిరి. ఇవ్విధంబుగ నిచ్చలు నిచ్చదీఱ నచ్చపుసుఖంబుల ననుభవింపుచు నుండెడివారలయెడఁ బొరపొచ్చెంబు లేక మచ్చికనుండు గ్రామవాసు లిక్కాలంబునఁ గలికంబునకైనఁ గానరారు కదా.

ఇట్టి సుఖజీవులకు వఱపుచే దానంజేసి కఱవుచే నింటరముకల్గుట యొక్కటి సంభవించుచుండెను. క్రీ. పూ.

క్షామములు.

నాల్గవ శతాబ్దమందు "మెగాస్తినసు" అను రాయబారి పాటలీపుత్రమందుండి తత్కాలస్థితులను విశదీకరించి వ్రాసినగ్రంథములో వ్యవసాయవ్యవస్థ రాష్ట్రాధిపతిచే నిర్దోషంబుగ గమనింపబడుటఁజేసి క్షామంబు లభావంబు లయ్యెనని దృఢంబుగ వక్కాణించె. దీనిని జరిత్రకారులంతగ విశ్వసింపలేరు. అయినను క్షామంబు గలుగుట యసంభవము కానికతన సకృత్తుగనైన నదిసంభవించి యుండె ననవచ్చు.

అప్పటి ప్రజాసంఖ్యలో నూటికి నెనుబదిమంది వ్యవసాయమువల్లను యితరవృత్తులవల్లను స్వచ్ఛందజీవనము కల

పట్టణములసంఖ్య.

వారై యుండిరి. శేషించినవారు గురువులు, రాజులు, రాజకీయులు, గారడివాండ్రు, యుద్ధభటులు, పౌరులు, సన్యాసులు మొదలయినవారు. వీరు తమతమ వ్యవహారం

బుల యథాక్రమంబుగఁ జేయుచుండిరి. వర్తమానకాలమున నున్నవాని కంటెఁ దత్కాలంబున గ్రామంబు లెక్కువగను బట్టణంబులు తక్కువగ నుండెను. కనుకనె గాంధారము మొదలుకొని కలకత్తావఱకును హిమాలయ ప్రభృతి కచ్ఛిశాఖాపర్యంతమును గల విస్తీర్ణప్రదేశమునందుఁ బట్టణంబు లిరు వదికంటె నధికంబుగ లేవు.

గ్రామాభిమానము, స్వీయాభిమానము.

ఇప్పటి గ్రామవాసులకంటె నప్పటివారు పరువుమర్యాదలయం దధికులై యుండిరి. వారు నురదృష్టదేవతా పీడితులై నప్పుడుతప్ప కూలిచేసికొని జీవించుట మర్యాదహీనమని తలఁచిరి. ప్రతిమనుష్యుఁడు తాను, తనకుటుంబము, తనగ్రామము ఘనమని తలఁచుకొనుచుండెను. వారిగ్రామాధికారులు వారివంశ్యులు కాని వారి గ్రామవాసులు కాని యై యుండిరి. మఱియు నా యధికారులను వారు తమ యాచారములకును నూహలకును దగురీతిని నియమించుకొనిరి.

6-వ ప్రకరణము—

ఈ దిగువచెప్పంబడు వృత్తులు చేయువారుండ్రు కాలమందుండిరి.

వృత్తికారులు జాబితా.

(1) దారుకర్మకారులు (వడ్రంగులు).
(2) లోహకర్మకారులు (కమ్మరులు కంచరులు మొదలగువారు)
(3) శిలాకర్మకారులు (రాలంజెక్కు వారు).
(4) తంతువాయులు (సాలెలు).
(5) చర్మకారులు (తోలుతో పనిచేయువారు)
(6) కుంభకారులు (కుమ్మరవాండ్రు).
(7) దంతపుపనివాండ్రు.
(8) వస్త్రములకు రంగువేయువారు.

(9) ఆభరణములు చేయువారు (కంసాలులు).

(10) ధీవరులు (చేపల బట్టువారు).

(11) మాంసవిక్రయకారులు.

(12) మృగయులు (వేటకాండ్రు).

(13) పాకకర్మకారులు (వంటలఁజేయువారు).

(14) అంబష్ఠులు (క్షౌరకులు). అంగమర్దకులు (ఒడలుపట్టువారు.)

(15) పుష్పమాలాకరులు (పూలదండలగట్టువారు). పుష్పవిక్రయులు.

(16) నావికులు.

(17) కటకారులు (మేదరులు).

(18) చిత్రకారులు.

వృత్తికారులసభలు.

ఈ వృత్తులవారు తమతమ వృత్తులయం దతినిపుణులై లోకప్రసిద్ధములైన పనులు చేసినట్లు గన్పట్టును. వీరిలోఁ గొన్ని ముఖ్యవృత్తులవారికి సభలుండెను. సభాధ్యక్షులు బలవంతులును, ధనవంతులును, వ్యవహారదక్షులు నయియుండిరి. ఒక సభవారికిని మఱియొక సభవారికిని వివాదములు కలిగినప్పుడు సభాధిపతులకుఁ బైవిచారణకర్తయగు మహాసభాపతి తద్వివాదములఁ బరిష్కరించెను.

6-వ ప్రకరణము—వాణిజ్యము.

ఎగుమతి దిగుమతులు.

ఇంతవఱకు వ్యవసాయమును వృత్తులును విశదీకరింపఁబడియె. తత్కాల వాణిజ్య విశేషంబులంగూర్చి కొంత వివరింపఁబడును. వర్తకులు తమసరకులను గొప్ప నదులమీఁదఁగాని, సముద్రతీరము వెంబడిఁగాని యెగుమతి దిగుమతులను జేయుచుండిరి. అట్టిసదుపాయము లేనప్పుడు బిడారులు కట్టుకొని బండ్లమీఁదఁ దీసికొనిపోవుచుండిరి. బండ్లను జాల్ప

గాఁ గట్టుకొని సార్థవాహులు వెడలిరి. రాచబాటలుగాని వంతెనలుగాని లేవు. అడవులలో బండ్లబాటవెంబడి యనేక శ్రమలంజెందుచు గంట 1-కి రెండు మైళ్లుచొప్పునం బ్రయాణంబుచేసిరి. క్రొత్తదేశముఁ బ్రవేశింపఁగానె వారు పాళ్ళీలఁ జెల్లించిరి. ఒక దేశమునుండి మఱియొక దేశమునకు నడుమనుంగల యడవులం దాటుటకు గ్రామపోలీసువారనఁగాఁ గావలివాండ్రు బండ్లవెంట నుండెదరు. వీరు దారిదోపిడి మొదలగు నపాయముల నొందకుండ బండ్లను గాపాడుదురు. వీరి కధికముగా సొమ్మియ్య వలసియుండెను. ఇందువల్లనె సరకులయొక్క విలువయును నధికమయ్యెను.

మార్గములు.

ఇప్పటికివలె నప్పుడు సహాయంబులైన మార్గంబులు లేమింజేసి వర్తకము విరివిగా జరిగియుండలేదు. పట్టు, మజ్లిను, సరిగె బుటేదారిసరకులు, పరిమళములు, మందుదినుసులు, దంతము, దంతపుపనులు, బంగారపునగలు ఇట్టి సరకులనె వర్తకులు విక్రయార్థ మితరదేశములకుఁ దీసికొని పోవుచుండిరి.

సరకుల వినిమయము.

క్రీ.పూ. 6-వ శతాబ్దమునకు ముందు సరకులకు సరకులనె వినిమయంబు చేయుచుండిరి. 6-వ శతాబ్దకాలమునందా పద్ధతి లేశంబును గన్పట్టుటలేదు. మఱియు రాజముద్రాంకితములైన నాణెంబుల వాడుటయు లేదు. 146 గ్రేనులయెత్తుఁగల చదరపురాగి నాణెమువల్ల క్రయవిక్రయంబులఁ జేయుచుండిరి. ఈ నాణెములో అర, పావుకయును గలవు. హుండీలు, ప్రామిస్సరినోట్లు మొదలయిన దస్తావేజులును వర్తకవ్యాపారమందు వినియోగింపఁబడుచుండెను. వడ్డీ 100-కి సం॥నకు 18 చొ॥ నిర్ణయించుకొనినట్లు గానఁబడుచున్నది. బ్యాంకులు లేనందున ధనమును గృహములయందు దాచుకొనుట, ముంతలలోఁబోసి పాతిపెట్టుట, స్నేహి

కునియొద్ద దాచుకొనుట యిట్టి వాడుకలుండెను. ఈ ప్రకార మొనర్చినపుడు లిఖితపత్రం బుంచుకొనిరి.

స్వతంత్రజీవనము.

తత్కాల ప్రజలయొక్క యధికమధ్యమాధమస్థితులం బరికింప నిట్లు గన్పట్టుచున్నది. పట్టణములయందు దరిద్రు లిప్పటికాలంబునందుఁబలె యక్కాలంబున నల్లాడుట లేదనవచ్చు. స్వతంత్రంబుగఁ బ్రతుకఁదగినవాఁడు కూలిచేసికొని జీవించెనేని వానిని ఘోరదురదృష్టుఁడనిరి. నివాసదేశములకు సమీపములయందుండు యడవులఁగొట్టి బాగుచేసికొనిన వారి కాభూములు జీవనార్థముగా నుపయోగించెను. సామాన్యజనంబు లెట్టులనైనఁ గష్టించి మర్యాదగ జీవించుటనె కోరియుండిరి.

వర్తకులయొక్క భాగ్యస్థితులు.

అప్పటి వ్యవహారస్థితినిబట్టి విచారించినను భాగ్యవంతులసంఖ్య బహుస్వల్పముగా నుండెను. ఇక్కాలపుస్థితింబట్టి చూడ మఱియు నల్పంబగును. కోటీశ్వరులగు వర్తకులు పండ్రెండుగురు తక్షశిల, శ్రావస్తి, కాశి, రాజగృహ, వైశాలి, కౌశాంబి నగరములయం దుండిరనియు, నంతకంటె న్యూనంబుగ నుండు మధ్యస్థులైన వర్తకు లెక్కువసంఖ్యగా నుండిరనియుఁ దెలియవచ్చును. కాఁబట్టి యధిక సంఖ్యఁగలప్రజలు వ్యవసాయమువల్లను గులవృత్తులవల్లను జీవించుచుండిరి.

వర్తకులు విదేశములకుఁ బోయిన మార్గములుకూడఁ దెలియందగియున్నవి.

వర్తకమార్గములు.

(1) ఉత్తరమునుండి నైఋతీమూలకుఁ ద్రోవ శ్రావస్తినుండి ప్రతిష్ఠాన పట్టణమునకు నీదారిని రాకపోకలు చేయుచుండిరి. దారియందు మహిష్మతీ, ఉజ్జైనీ, గోనాధ, విదిశా, కౌశాంబి, సాకేతనగరము లుండెను. ఈ నగరములయందు బాటసారులుగాని వర్తకులుగాని విశ్రాంతి నొందుచుండిరి.

(2) ఉత్తరమునుండి యాగ్నేయమూలకు మార్గము. ఈ మార్గమున శ్రావస్తినుండి రాజగృహమునకుఁ బోయిరి. ఇది సరళమయిన త్రోవ కాదు. చుట్టుదారి. ఈ దారిని విశ్రాంతిస్థలంబులు (మకాంపోట్లు) సేతవ్య, కపిలవస్తు, కుశీనర, పావా, హస్తిగ్రామము, భండగ్రామము, వైశాలి, పాటలీపుత్రము, (పాట్నా), నాలంద, రాజగృహమను నగరంబులు. ఈ మార్గమె గయకుఁ గూడఁబోవును. అక్కడ తామరలిప్తితీరమున కాశీమార్గములోఁ గలియును.

(3) తూర్పునుండి పడమరకుఁ ద్రోవ. ముఖ్యముగా నదులమీఁదనె యాత్రప్రయాణంబు చేసిరి. గంగానదికి నెగువుగా సహజాతివఱకును యమునానదికి నభిముఖముగా (ఎదురుగా) కౌశాంబివఱకును బోయిరి. దిగువగా గంగానది ముఖద్వారమువఱకును నంతటనుండి సముద్రతీరము ననుసరించి బర్మావఱకును బ్రయాణము చేసిరి. చంపానగరమువఱకును దిగువగాఁబోయి యంతటనుండి యెగువగా కౌశాంబి పర్యంతముఁ బోయి దక్షిణమునుండి యక్కడకు వచ్చుసరకులను దీసికొని యంతట యాగ్నేయమునకుఁ గాని వాయవ్యమునకుఁ గాని ప్రయాణము చేసిరి.

ఈ పైచెప్పినత్రోవలె గాక విదేహపట్టణమునుండి గాంధారమునకును, మగధనుండి సౌవీరమునకు, భరుకచ్ఛమునుండి సముద్రతీరము వెంబడి బర్మాదేశమునకును, గాశినుండి గంగాముఖద్వారమువఱకును బిమ్మట బర్మాదేశము పర్యంతమును చంపానగరమునుండి బర్మాదేశమునకును వర్తకులు పోవుచుండిరి. రాజపుత్రస్థానమునకు పశ్చిమంబున నున్నయెడారిలో వర్తకులబిడారు రాత్రులయందుఁ బ్రయాణము చేసెను. నక్షత్రములంబట్టి మార్గముంజూపు మార్గదర్శియొకండు వీరివెంబడి నుండెను. ఇట్లు మార్గదర్శకు లక్కాలఁబున నుండుట జగత్ప్రసిద్ధమె. సముద్రముమీఁద బాబిలనగరమునకుఁ గూడ వర్తకులు వెళ్లినట్లు తెలియుచున్నది.

ఇట్లు క్రీ. పూ. 6, 7 శతాబ్దములయందుఁ గొన్ని స్వతంత్రరాజ్యములును స్వల్పంబుగ నాయక సత్తాక రాజ్యంబు లుండెను. నాయకరాజ్య పరిపాలనయందు ప్రజలు స్వరాజ్యాభిమానులై సుఖంబుండిరనియు స్వతంత్రరాజ్యముల రాజు లన్యోన్యకలహశీలురయి యుండిరనియుఁ గన్పట్టును. మఱియు స్వతంత్రరాజులకు నేకచ్ఛత్రాధిపత్యమందు వాంఛయతిశయంబు. కనుక కాలక్రమంబున నాయకరాజ్యముల స్వాధీనంబులుగఁ జేసికొని యుండిరి. మహా అలెగ్జాండరు దేశముపై దండెత్తివచ్చినప్పు డనఁగా క్రీ. పూ. 4-వ శతాబ్దాదిమభాగమందు మగధరాజ్య మున్నతదశయందుండెను. కాని సామంతరాజు లక్కాలంబున నంతఃకలహంబులయందు లంపటులైయుండిరి. మఱియు పంజాబుదేశంబునం దక్కాలంబున ననేక చిన్నరాజ్యము లుండెను.

స్వతంత్రరాజ్యములకును నాయకసత్తాకరాజ్యములకును పరిపాలన భేదము.

ఈ రాజ్యాధిపతులు దుర్నయంబున నన్యోన్య వంచనాపరాయణులై యుండుటంజేసి వారిలోఁ గొందఱు విదేశప్రభువగు నలెగ్జాండరునకుఁ దోడ్పా టొసంగి తమ వైరిరాజుల భంగించి తుదకుఁ దాము నుభంగంబు నొందిరి. ఎవఁడయినను మచ్చరంబునఁ దనపొరుగింటికిఁ జిచ్చుఁబెట్టినచోఁ దనయిల్లును విమ్మటఁ గాలకుండునా? కావున పరస్పరవైరంబు కుటుంబమునకేమి రాష్ట్రమునకేమి యనర్థమూలంబును వినాశకరంబు నగును. ఇందు కడియాలంబుగ ఈ భరతఖండంబున నలెగ్జాండరు జయించిన దేశమున కాయనయే యధిపతియయ్యెను.

స్వతంత్రరాజుల దుర్మార్గము.

చ. భూపతియౌ నశోకునకుఁ బూర్వము బౌద్ధులకాలమందు ధా
త్రీపతులొండొరుల్గినిసి, లేకువలేమిని బోరుచుంట చే

నాపదలయ్యె లోకులకు నప్పటికుండెను నాయకాఘసం
స్థాపితరాజ్యముల్ జనహితంబు సుఖంబొనఁగూడె నచ్చటన్.

7-వ అధ్యాయము.

అశోకుని రాజ్యపరిపాలన.

1-వ ప్రకరణము.

అశోకుని కాలమం దున్న మౌర్యరాజ్యము.—

మౌర్యరాజ్య విస్తీర్ణము.

ప్రథమాధ్యాయమందు చంద్రగుప్తుని రాజ్యవిస్తీర్ణము వివరింపఁబడి యుండె. తద్రాజ్యం బంతయు ఆయన పుత్రుండగు బింబుసారునికిని తదనంతర మాయన పౌత్రుండగు నశోకచక్రవర్తికిని నిర్వివాదంబుగ స్వాధీనం బయ్యె. అశోకచరిత్రకారుఁడు మౌర్యరాజ్యవిస్తీర్ణ మశోకుని కాలమందు సహేతుకంబుగ నిట్లు నిరూపించెను.

కాశ్మీరదేశము.

(1) కాశ్మీర నేపాళ దేశములు మౌర్యరాజ్యములోఁ జేరియున్నట్లు పురాణంబులవల్లం దెలియుచున్నది. కాశ్మీరమునకు నిప్పటికిని రాజధానియైన శ్రీనగరము నశోకుఁడు ప్రతిష్ఠించెనని చెప్పుదురు. ఇప్పుడు పాడుపడియున్న యనేక కట్టడము లశోకచక్రవర్తియే కట్టించె ననియు, తన పుత్రులలో నొకఁడయిన జలౌక (Jalauka) యనువతని కాశ్మీరదేశపాలకునిగా నశోకుఁడు నియమించె ననియుఁ గాశ్మీరదేశచరిత్రమం దున్నది. అర్హతులకొఱకు 500 మఠములు కట్టించి యీ కాశ్మీరదేశమును మతాచార్యుల కశోకుఁడు దానం బొసంగె నని "హ్యూయన్‌సియాంగు" అను చీనాదేశపు యాత్రికుఁడు వ్రాసిన యద్భుతచరిత్ర యొకటికలదు.

నేపాళదేశము.

(౨) నేపాళదేశపు పల్లపుభూమి మౌర్యరాజ్యములోఁ జేరియుండుటను నిగ్లివియా (Niglivia) రుమ్మిండై (Ru-mmindei) శిలాశాసనంబులు నిర్వివాదంబుగఁ దెల్పుచున్నవి. అశోకుఁడు మున్ను చేసియున్న తీర్థయాత్రయందు గోరామసాన్ (Goramasan) కనుమలమార్గమున నీ పల్లపుదేశములకుఁ బోయియుండెను. ఈ ప్రదేశముల కప్పటిరాజధాని మంజూపట్టణము. ఇది యిప్పటి "ఖాట్మాండు" (Khatmundo) నగరప్రదేశమందె యుండెను. తన తీర్థయాత్రను బ్రజలు సర్వకాలము జ్ఞాపకముంచుకొనుటకును దన భక్తివిశేషంబును దన దానధర్మములను బ్రకటించుకొఱకును ఘనమయిన గృహాదులను నిర్మాణం బొనరించి యొక పట్టణంబును నూతనముగాఁ గట్టింపవలెనని యశోకచక్రవర్తి సంకల్పించి యాయన పూర్వపు రాజధానికి నాగ్నేయమూలగా రెండు మైళ్లు మిట్టప్రదేశమునందు నిప్పుడు లాలిపట్న మనఁబడు పట్టణమును నిర్మించెను. దాని మధ్య నొక దేవాలయమును గట్టించెను. ఇది యిప్పటి రాజభవనమునకు దక్షిణముగా నుండును. ఈ లాలిపట్టణమునకు నాలుగు మూలలయందున నర్ధచంద్రాకృతిగల నాలుగు స్తూపములను గట్టించెను. అవి నేటివఱకును దృశ్యమానములయి యున్నవి. ఈ పట్టణంబున రెండు పీఠములను నొక సమాధినిఁ గూడ నశోకుఁడు కట్టించె నని చెప్పుదురు. అశోకుని కుమారియు దేవపాలుఁడను క్షత్రియుని గృహిణియు నైన చారుమతి తన జనకునితోఁ దీర్థయాత్రఁ జేయుచు బుద్ధమతావలంబిని యై యోగినియై ఖాట్మాండునగరమునకు రెండుమైళ్ల దూరమునఁ బశుపతినాథ మను మఠముఁ గట్టించి దానియందు నివసించుచుండెను. ఈ మఠ మిప్పటికిని నీమె పేరం బరగుచున్నది.

(౩) కలకత్తాకు ౩౫ మైళ్ల దూరమున మిధునాపురపు (మిడ్నపూరు) జిల్లాలో నున్నయిప్పటి తాంలూకు (Tamluk) నగరమునప్పుడు తామ్రలిప్త

బంగాళాదేశము.

నగరమనిరి. రేవుపట్టణమగుటచే సింహళము నుండి వెడలుబాటసారు లీపట్టణమందుఁ బరవాసము చేసిరి. ఈ నగరము మౌర్యరాజ్యములోనిదే. ఇది బంగాళాదేశమందున్నది. చంద్రగుప్తుఁడు మగధరాజ్యమును దీసికొనినప్పు డీ బంగాళదేశము దానిలోనే చేరియున్నది.

కళింగదేశము.

(4) మహానది మొదలుకొని "పులికాటు" సరస్సువఱకు బంగాళా సముద్రతీరమందున్న కళింగరాజ్యము నశోకుండు తాను ప్రభుత్వమునకు వచ్చిన తొమ్మిదవ వత్సరంబున జయించి తన రాజ్యములోఁ జేర్చుకొనె నని గతంబున లిఖింపఁబడియుండె.

స్వతంత్రరాజ్యములు.

(5) మైసూరునందున్న సిద్ధాపురశాసనములవల్లను దక్షిణమందున్న స్వతంత్రరాజ్యములనుబట్టియు మౌర్యమండలముయొక్క దక్షిణపరిమితి గ్రహింపఁదగియున్నది. చోళరాజుల కాకాలంబున తిరుచినాపల్లికి సమీపమందుండు ఉరయూరు (Uraiyur) పట్టణము రాజధానిగా నుండెను. దానికి దక్షిణముగా పాండ్యరాజుల రాజధానియగు మధురానగర ముండెను. పడమటికనమలకును అరాబియాసముద్రమునకు నడుమగా "కన్యాకుమారి" అగ్రము వఱకును వ్యాపించి కేరళరాజ్యముండెను. ఈమూఁడురాజ్యములును సింహళమును స్వతంత్రరాజ్యములని యశోకుఁడు ప్రకటించెను.

మౌర్యరాజ్యముయొక్క దక్షిణపుమేర.

కాఁబట్టి మౌర్యరాజ్యముయొక్క దక్షిణపుపొలిమేర, తూర్పున పుదుచ్చేరి మొదలుకొని పడమర కన్ననూరు వఱకు రేఖఁ గీసిన ట్లుండెను. ఉత్తరమున హిమాలయపర్వత హిందూకూషుపర్వతముల వఱకు

మౌర్యరాజ్యముయొక్క విస్తీర్ణము. ఈరాజ్యమంతయు అశోకుని స్వంత పాలనమందుఁగాని యీయనకు లోఁబడిన సామంతరాజుల పాలనమందుఁగాని యుండెను. ఈ రాజ్య మంతయు, బర్మాదేశముగాక శేషించినయిప్పటి బ్రిటిషిండియాను మించి యుండెనని శిలాశాసనములవల్లను, అశోక నిర్మిత ములని హ్యుయన్ శియాంగు పరిగణించిన స్తూపములవల్లను వక్కాణింపఁ దగియున్నది. హిమాలయపల్లపు ప్రదేశములు, బంగాళా ఖాతము, మైసూరు రాజ్యము, అరాబియా సముద్రము, ఈనాలుగింటికి మధ్యనున్న ప్రదేశమంతయు మౌర్యరాజ్యమేయని శిలాశాసనములు ప్రకటించుచున్నవి.

మౌర్యరాజ్యముయొక్క చతుర్దిశలు.

అశోకుఁడు 180 స్తూపములను గట్టించెనని హుయాన్ సియాంగు వ్రాసెను. ఇవిగాక యీయన యనేక మఠాదులను గట్టించినట్లు పురాణము వల్లఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఆస్తూపములలోఁ గొన్ని పరరాజ్యములయందుఁ గట్టించెనఁట. ఇట్లుకట్టించుటకు నాయా రాజ్యాధిపతుల యనుమతిం బడసియే యుండును. తక్కిన స్తూపము లన్నియుఁ దన పాలనదేశమునందే కట్టించెను. మూఁడుస్తూపముల నిప్పటి యాఫ్గనిస్థానములోఁ గట్టించెను. నూఱడుగుల యెత్తుగల "పిలుసార" (Pilusara) స్తూపమును "కాపిశ" (Kapisa) యందుఁ గట్టించెను. జలాలాబాదు దగ్గఱ "నాగరహార" నగరమునకు భూషణముగా 300 అడుగుల యెత్తుఁగల శిలాస్తూపము వెలయుచున్నది. శిలను దొలిచి యనేక చిత్రరేఖలతో నీ స్తూపము నిర్మించిరి. ఈ బ్రహ్మాండమైన స్తూపమునకు దక్షిణముగా చిన్న స్తూప మొకటి గలదు. ఇంకఁ బ్రసిద్ధము లయిన స్తూపములు స్వాతు (Swat valley) పల్లపుప్రదేశములయం దున్నవి. తక్ష

హ్యూయన్ సియాంగుయొక్క గ్రంథసాక్ష్యము.

శిలయందు 8 స్తూపము లున్నవి. కాశ్మీరమును 4 స్తూపములచే నశోకుఁడలంకరించెను. మఱియు నాదేశమందె 500 మఠములను గట్టించిన ట్లిదివఱకె లిఖింపఁబడి యున్నది.

ఇతర సాక్ష్యములు స్తూపములు.

తూర్పుతీరమందు తామరలిప్తిలోను సందర్భందు దీవులయందున్న సామతాత పట్టణములోను, ఓఢ్రదేశములోను, కళింగదేశములోను, అశోకనిర్మితములయిన స్తూపము లున్నవి.

గిరినగరము మడుగు నుండి కాల్వలు.

భరతఖండమునకుఁ బడమటి దిశయందున్న గుజరాతు దేశములో వల్లభి (Valabhi) పట్టణమందును సింధుపరగణా యందును దానితోఁజేరిన ప్రదేశములయందును అశోకుఁడు కట్టించిన స్తూపములు సమృద్ధిగ నున్నవి. "క్షత్రియవారు" పర్యాయ ద్వీపమందు నశోకునిచే నుంచఁబడిన పరిపాలకుఁడు చంద్రగుప్తుని కాలములో నిర్మింపఁబడిన గిరినగము (Girnar) అను మడుఁగునుండి కాల్వలను ద్రవ్వించె నని రుద్రదామను (Rudradaman) అను శాసనము తెల్పుచున్నది.

సకూటాస్తూపములు.

సకూటా (Tsaukuta) పరగణాలో దశస్తూపంబులు నశోకుఁడు కట్టించెను.

కంచిస్తూపము.

ద్రవిడదేశపు రాజధానిగ్గాయైన యిప్పటి కంచియందును చన్నపట్నమునకు 48 మైళ్ల దూరమున నిప్పుడు వెంగిపట్టణ మనఁబడు నాంధ్రరాజ్య రాజధానియందును అశోకుఁడు స్తూపములను గట్టించెను.

సిరియారాజ్య మశోకుని రాజ్యమునకుఁ బ్రాంతరాజ్య మయినట్లు శాసనములు విశదపఱచుచున్నవి. దీనింబట్టియు నశోకుని రాజ్యమునకు నీశాన్యప్ర

ఈశాన్యపుటెల్ల. ఎల్ల హిందూకూషుపర్వతములనియితర సాఖ్య మునకుఁదోడ్పాటుగాఁ బల్కుందగియున్నది. కాఁబట్టి అశోకచక్రవర్తియొక్క

అశోకుని రాజ్యములోఁ జేరిన ప్రదేశముల పేర్లు. రాజ్యమునందు నీ క్రింద వివరింపఁబడిన ప్రదేశములు చేరియుండెను.

(1) 12-వ అక్షాంశమునుండి హిమాలయ పర్వతముల వఱకుంగల మధ్యహిందూస్థానమును, (2) నేపాళ కాశ్మీర పల్లపుప్రదేశములును, (3) స్వాతు (Swat) పల్లపుదేశమును, దాని పరిసరప్రదేశములును, (4) యూసి ఫుజా (Yusufzai) దేశమును, (5) హిందూకూషు పర్వతముల వఱకు ఆఫ్గనిస్థానమును, (6) సింధుదేశమును (7) బెలూచిస్థానమును.

అశోకుని కాలమందుఁ గళింగరాజ్య మొకటి మగధరాజ్యములోఁ జేరియుండెను. శేషించిన దంతయును నించుమించుగాఁ జంద్రగుప్తుని కాలమందుండిన రాజ్యమయి యుండెను.

2-వ ప్రకరణము - రాజ్యపరిపాలన.

అశోకుని పాలనాపద్ధతి. ఇండియా దేశపు ప్రథమచక్రవర్తియయిన చంద్రగుప్తుఁడు తన బుద్ధివిశేషంబుచే నేర్పఱచిన పాలనవిధానము నె యశోకుం డించుమించుగా ప్రధానవిషయముల యందు ననుసరించి నూతన నిబంధనలఁ గొన్నిఁటినిఁ జేర్చి తన పితామహుఁడైన యా చంద్రగుప్తుని శాసనములలోఁ గొన్ని మార్పుల నొనరించినట్లు గన్పట్టుచున్నది.

అశోకుఁడు పాలించిన రీతిని దెలిసికొనుటకు గ్రీకుదేశపు రాయబారియయిన మెగాస్తినసు చంద్రగుప్తుని యేర్పాటులను గుఱించి దాదాపుగ సమగ్రముగ వ్రాసిన వృత్తాంతమును, శాసనగ్రంథములును, అశోకుని పరిపాలనక్రమం బెట్లుండెనో తెలి

సాధనములు.

సికొనుటకుఁ జాలవఱకు సాహాయ్యము చేయుచున్నవి.

అశోకచక్రవర్తియొక్క యధికారము నిరంకుశముగానే యుండెను. అన్నియేర్పాటు లాయన చిత్తానుసారముగానె చేయఁబడెను. ఆయన యాజ్ఞలు రాజకీయ ప్రధానోద్యోగుల మూలమునఁ గ్రింది యధికారులకుఁ దెలియఁజేయఁబడెను. అట్టి ప్రధానోద్యోగులకు శిఖరములుగా ప్రతినిధు లుండిరి. ఆ ప్రతినిధిస్థానములయందు రాజుయొక్క పుత్రులుగాని రాజసన్నిహితబంధువులుగాని యుండిరి.

అశోకుని నిరంకుశాధికారము.

ఆ ప్రతినిధులలో నొకఁడు ప్రసిద్ధమయిన తక్షశిలానగరమం దుండెను. ఈ నగరము పంజాబుదేశములో "రావల్పిండి" (Rawalpindi) జిల్లాలో "షాలిఢేరి" (Shalidheri) అను చోటఁ బాడుపడియున్నట్లు కనిపెట్టఁబడినది. శతద్రు (Satlej) నదికిఁ బడమరగ హిందూకుశపర్వతములవఱకుఁ గల ప్రదేశ మంతయు నీ ప్రతినిధియొక్క పాలనయం దుండెను.

రాజప్రతినిధులు తక్షశిలానగరమం దుండుట.

రాజప్రతినిధి మఱియొకఁడు "మావా" (Mahwa) లోనున్న పురాతన పట్టణమైన ఉజ్జయినియందుండి ఇందియా దేశపశ్చిమభాగ మేలెను. తన తండ్రియైన బిందుసారుఁడు రాజ్యాధిపతిగా నుండఁగా అశోకుఁడు ప్రతినిధిగాఁ బాలించినది యీ నగరమందె యనియుఁ దండ్రికి మరణవ్యాధి కలుగఁగా నచ్చటనుండియె బయలు వెడలెననియు గతంబున లిఖింపఁబడి యున్నది.

ఉజ్జయినియందు.

సువర్ణగిరియను నగరమందు మఱియొక ప్రతినిధి యుండెను. ఈనగర మెచ్చట నుండెనో యిప్పటికిని దెలి

సువర్ణగిరి నగరమందు.

యలేదు. వేరొక ప్రతినిధి తోసలి (Tosali) నగరమందుండి కళింగరాజ్యమును బాలించెను. ఈ నగరముయొక్క స్థాన మీనాటికిని నిశ్చయముగా నెఱుంగఁబడలేదు. జంగద (Jangada) అని ప్రకృతంబున వాడుకొనఁబడు చోట నుండవచ్చునని చరిత్రకారు లూహింతురు. ఇట్లు నలుగురు రాజన్యులు ప్రతినిధులుగా నున్నట్లు ధౌలి (Dhauli) పరిశిష్టశాసనముల రెంటియందును సిద్ధాపుర లఘుశిలాశాసనమందును బ్రకటింపఁబడి యున్నది.

ఈప్రకారంబున మగధరాజ్యములోఁ జేరిన ప్రాంతదేశములను బ్రతినిధులమూలకముగాఁ బాలించి యశోకుఁడు స్వదేశమును బ్రదేశాధికారులవల్ల స్వయముగాఁ బరిపాలనం బొనర్చెను.

నగరపరిపాలన.

ఈ ప్రతినిధులకుఁ గ్రిందియధికారులను రజ్జు (Rajjukas) కులని చెప్పుదురు. వీ రిప్పటి కమీషనర్ల వంటివారు.

వీరు లక్షలకొలది జనులను బాలించిరి.

రజ్జుకులనఁబడు అధికారులు.

ఈ యధికారులకు దిగువనుండు నధికారులు ప్రాదేశికులు (జిల్లాఅధికారులు) అనఁబడిరి. దండనాధికారులకు మహామాత్రులని యధికార నామము. ఇది సామాన్యనామము. ఈ యధికారమందు కింది ద్భేదములను దెలియఁ జేయుటకై విశేషణపదములను మహామాత్రపదమునకుఁ బూర్వమం దుపయోగించిరి. ఎట్లనఁగా ధర్మాధికారులును దండనాధికారులలోఁ జేరినవారె కనుక వీరిని ధర్మమహామాత్రులని పిలిచిరి. ఈ ధర్మాధికారులను దనపాలనకాలములోఁ బదునాల్గవ వత్సరమున నూతనముగా నశోకుఁడు నియమించినట్లు 5వ శిలాశాసనమం దున్నది. అన్నికులమ

దండనాధికారులు.

ధర్మాధికారులు.

ముల ప్రజలయొక్క యోగక్షేమములను విచారింపవలసినదనియుఁ దన పాలనయం దున్నప్రజల కందఱికి బుద్ధధర్మసిద్ధాంతమును సలక్షణముగ బోధించి దానిని వ్యాపింపఁజేయవలసినదనియును దనపాలనకు లోఁబడియు లోఁబడనట్టు లుండుయవన గాంధార ప్రభృతులయిన ప్రాంతదేశప్రజలకును ధర్మోపదేశ మాప్రకారమె చేయవలసిన దనియును అశోకుండే ధర్మాధికారు లకు విధించెను. మఱియు నిర్దోషులను కారాగృహమం దుంచుట, అన్యా యమైన శరీరదండన విధించుట, యిట్టి యక్రమములను నివారింప వలసిన దనియు వీరికి నాజ్ఞాపించుటయే కాక వయోవృద్ధత్వమును బట్టియుఁ హఠా త్సంభవమయిన కష్టమునుబట్టియు బహుకుటుంబభారమును బట్టియు క్షమిం చుటకు నర్హుఁ డయ్యెనేని యట్టి నేరస్థుని విడుదలఁజేయుటకు నీ ధర్మాధి కారుల కశోకుం డధికారమిచ్చెను. ఇదియునుంగాక స్వనగరమందును నితర పట్టణములయందును రాజకుటుంబములలోఁ జేరిన యంతఃపుర స్త్రీలయొక్క క్షేమ మును విచారించుట యనుసున్నితమైన పనినిగూడఆయన వీరియందేయుంచెను. వీరు తక్కనరాజకీయోద్యోగములతోఁబాటుగా రాజుగానియాయనరాణులు గాని బంధువులు గాని యొసంగు ధర్మములను సద్వినియోగము చేయుచుండిరి.

స్త్రీలకుఁ బ్రత్యేకధర్మాధికారుల నశోకుండు నిర్మించినట్లు చెప్పెదరు.

స్త్రీధర్మాదికారులు. కాని పైన నుదాహరింపఁబడిన ధర్మాధికారుల కును వీరికిని నధికారములయం దేమిభేదముం డెనొ సులభముగా నెఱుఁగఁబడకుండెను.

పరస్పరవిరోధాధికారములు. కేవల దండనాధికారులకు సహాయార్థముగా నీ ధర్మాధికారులను నియ మించిన ట్లూహింపఁదగి యున్నది కాని యధికారములు విస్పష్టముగా లేనందున నధి కారములను జెల్లించుటలో వారికిని వీరికి నభిప్రాయభేదములును స్పర్థలును విశేషముగాఁ గలిగితీఱవలెను.

ధర్మాధికారుల విధి కృత్యములు.

చట్టములకు వ్యతిరేకముగ జంతువులను జంపుట లేక చిత్రవధ చేయుట యనఁగా నేదోయొక యవయవమును గోసి వేయుట, తల్లిదండ్రులను పెద్దలను మొదలయినవారిని మిక్కిలి నగౌరవము చేయుట యిట్టి నేరములను ధర్మాధికారులు విచారణ చేసియుందురు. రాజస్త్రీల యక్రమపునడతలను గూడ వారె విచారణ చేసియుందురు. స్త్రీలయొక్క యధర్మప్రవర్తనలను విచారించుపని స్త్రీ ధర్మాధికారులది యయి యుండును. వీరుకూడ నంతఃపుర స్త్రీల క్రమప్రవర్తనకు బాధ్యులయి యుండవచ్చును. ఈ స్త్రీధర్మాధికారులు తెలియఁజేయు సంగతులను సమాచారనివేదకులు (Reporters) అయిన రాజకీయోద్యోగులు నిరాకరింపక పైయధికార్లకుఁ దెలియ చేయుచుండిరని మెగాస్తినిసు వ్రాసియుండెను.

ఇతరమయిన యుద్యోగులు.

నానావిధోద్యోగశాఖల (డిపార్టుమెంట్లు) కొఱకు ననేక తరగతుల యుద్యోగులను నియమించితినని యశోకుఁడు వ్రాసియుండెను. విచారణకర్తలను (ఇన్‌స్పెక్టరులను) గొందఱిని నియమించినట్లుదాహరింపఁబడియుండెనుగాని వారికి విధింపఁబడిన పనులయొక్క వివరము తెలియలేదు. ఉద్యోగులలో మార్గరక్షకులనఁబడు తరగతివారుండిరి.

ప్రజల విన్నపములను విచారించుట.

ఎవఁడయినను దన కన్యాయము కలిగినదని ప్రభువుతో మనవిచేసికొనఁ దలచినయెడల వానికి నెచ్చటనైన నేకాలమందైనఁ బ్రభుదర్శనం బనాయాసముగ నగుటకు గట్టి యేర్పాటు చేయుట బహుముఖ్యకార్యమని యశోకుఁడు తలఁచి వచ్చి

నటువంటి యన్ని వ్యాజ్యెములను, రిపోర్టులను, తన యుబ్బందిని విచారించుకొనక వెంటనె తీర్మానము చేసెనని 6వ శిలాశాసనము నుండెను. తన తాతగారైన చంద్రగుప్తుని యేర్పాటులనె యనుసరించి వానినె బలపఱచుటకు నశోకుఁ డిట్టి యుత్తరువులఁ జేసి యాప్రకారమె నడచుకొనెను. చంద్రగుప్తుఁడు తాను సేవకులచే నొడలు పట్టించుకొను సమయమునందైన నూరకుండక దినమంతయు దివాణములోనుండి రాజ్యకార్యముల నెఱవేర్చుచుండెనఁట.

వార్తాపత్రికలు.

రాజకీయోద్యోగులు తమతమ వ్యవహారముల నెట్లు నెఱవేర్చుచుండిరో యావిషయంబులఁ గనిపెట్టి విశేషవార్తలఁ దెలిసికొని లిఖించుటకు నీ ప్రాగ్దేశ ప్రభువుల వలెనె యశోకుండును వార్తా పత్రికలను వ్రాయువారిని నియమించియు అట్టి పత్రికాముఖంబునం దెలియు వార్తలను విశ్వసించెను. ఎవ రెప్పుడు ద్రోహము చేయుదురో యను సంశయముచేఁ జంద్రగుప్తుఁడు పగటిపూఁట నిద్రింపక రాత్రులయందుఁ దన శయనమందిరము నప్పటికప్పటికి మాఱ్చుచుండెను. ఇవ్విధంబుననె యశోకుండును సంశయాత్మ కలవాఁడై చేయుచుండెనఁట. తన తాతగారి యడుగుజాడల వెంబడియె రాజకీయసరణియం దశోకుండు నడచెనని వక్కాణింపవచ్చును.

అశోకుని సంశయాత్మ.

అశోకుని సేనావైపుల్య మిట్టులుండెను. 600,000 కాల్బలమును, 30,000 గుఱ్ఱపుదళము, 9,000 ఏనుంగులు నెన్నియో రథములు, పూర్వకాలమం దేరాజులకును నింత యధికసైన్యము లేదని చెప్ప వచ్చును.

అశోకుని సేనాపరిమితి.

3-వ ప్రకరణము - సేనాంగవిచారణ.

ఆఱుపంచాయతులు.

సేనాంగవిచారణకు ముప్పది మంది యుద్యోగులను పంచాయతి 1కి 5గురు చొప్పున పంచాయతులనుగా నియమించెను. ఈ పంచాయతులకుఁ బనులను వేఱువేఱుగా నేర్పాటుచేసెను.

1-వ పంచాయతి—నావిక సేనాధిపతితో సంప్రతించుచు నావిక సేనావిచారణ చేసిరి.

2-వ పంచాయతి—సేనలయొక్క స్థలాంతర గమనాగమన విచారణ చేయుట వారికి భోజనసామగ్రులు మొదలయినవి యమర్చుట. వారి వలనఁ బనులుగొనుట, యిట్టి కార్యములు నెఱవేర్చిరి. మఱియు రంజలు వాయించువారు, గుఱ్ఱపునపుకర్లు, ఆయుధములను చేయువారు, గడ్డికోతకాండ్రు ఇట్టివారియొక్క పైవిచారణకూడ నీ పంచాయతియే యొనర్చెను

3-వ పంచాయతి—కాల్బలముయొక్క పైవిచారణ చేసిరి.

4-వ పంచాయతి—తురగసైన్య విచారణం గావించిరి.

5-వ పంచాయతి—యుద్ధరథసైన్యముయొక్క బాధ్యతఁ గలిగి యుండిరి.

6-వ పంచాయతి—గజసైన్యవిచారణం బొనర్చిరి.

యుద్ధవ్యాపారము లేని యపుడు హయాదుల యుపయోగము.

పని లేనియప్పు డాయుధముల నాయుధాగారమందు భద్రపఱచిరి. ఏనుఁగులకును గుఱ్ఱములకును బ్రత్యేకముగా శాలలుండెను. గ్రామాంతరములకుం బోవునపుడు శకటములకు హయంబులం గట్టక యెద్దులం గట్టిరి. ప్రతియుద్ధ రథంబునకు రెండుగాని నాలుగుగాని తురగంబులం బూన్చి దానిపై నిద్దఱు రథికులు నొక సారథియుఁ గూర్చుండిరి. విహారంబుకొఱకు రాజ

ధష్టించు రథంబునకు నాలుగు తురగంబులం గట్టిరి. యుద్ధగజంబుపైని ముగ్గురు సైనికులును నొక మావటీఁడు నుండిరి.

యుద్ధసన్నాహము చేయురీతి.

పదాతిసైన్యమును తురగ సైన్యమును యుద్ధసన్నద్ధంబుఁ జేయుటనుగూర్చి కొన్ని వినోదకరవిషయంబుల నొక చరిత్రకారుఁడిట్లు లిఖించెను.

“హిందువులు యుద్ధాయత్తులగురీతిని నేను చెప్పఁబోవుచున్నాను. వారికి వేఱుమార్గము లేదని నుడువుటకు మాత్రము వలనుపడదు. యుద్ధభటులు విండులను ధరించెదరు. ఆవిండ్లు వానిని ధరించువారియంత పొడవుగ నుండునట్లు చేయఁబడి యుండెను. ఈ వింటిని యుద్ధభటుండు తన యెడమపాదముతోఁ దన్నిపట్టి నారని జెవి కంటలాగి బాణంబు విడిచెను. ఈ బాణము రమారమిగా 3 గజములు పొడవుం గలిగియుండెను. దీనిని డాలుగాని లోహకవచముగాని మఱియేదిగాని యెదిరింపం జాలదు. వాని యెడమచేతియందుఁ బదనుఁజేయఁబడని గొడ్డుచర్మముతోఁ జేయఁబడిన యొక డాలుండెను. ఇది ధరించువానియంత వెడల్పుగా లేకున్నను వానియంత పొడవుగా మాత్ర ముండెను. కొందఱు యుద్ధభటులు విండ్లకు మాఱుగా నీటెలను ధరించిరి. పదాతు లందఱును ఖడ్గమును గలిగియుండిరి. కత్తి వెడల్పుగా నుండెను. కాని మూఁడు మూరలకంటె యెక్కువ పొడవుగా నుండదు. బాహాబాహిగా శత్రువులతోఁ బెనంగి పోరుట వారి కిష్టము గాకున్నను దప్పక పోరవలసినప్పుడు వార లీ ఖడ్గమును రెండు చేతులతో వాడిరి. గుఱ్ఱపుఱౌతులు రెండు బల్లెములను బదాతులు ధరించు వానికంటెఁ జిన్నవగు డాలులను ధరించిర, వీరు గుఱ్ఱములమీఁదను జీను వేయరు. వానినోటిలో నినుపకళ్లెములను బెట్టరు. పదునుచేయని యెద్దు చర్మము గుండ్రముగాఁ గుట్టి దానిలో నినుప మేకులనుగాని యిత్తడి మేకు

లనుగాని కొనలు లోనికుండునట్లు లచ్చటచ్చట నాటించి దానిని గుఱ్ఱము మూతికిఁ దగిలించెదరు. ఈ మేకుల కొనలు మిక్కిలి వాడిగ నుండవు. భాగ్యవంతుఁ డాచర్మములో దంతపు మేకులను నాటించెను. గుఱ్ఱము నోటిలో నినుపకోలను బెట్టి దాని చివరలకు కళ్లెమును బంధించెదరు. గుఱ్ఱపుసవారు కళ్లెమును లాగునప్పుడు నోటిలోనున్న యినుపకోలకుఁ గుఱ్ఱము లోఁబడియుండును. ఈ కోలయందుండు ముండ్లవంటి మేకులు నోటిలో గుచ్చుకొనుటచే సవారు చెప్పినట్లు గుఱ్ఱము వినును."

4-వ ప్రకరణము - నగరి పరిపాలన.

పరిపాలనాక్రమం బస్పష్టము.

ప్రజాపరిపాలనను గుఱించి శిలాశాసనములయందుఁ బ్రకటింపఁబడిన యంశములఁ గొన్నిటి నిదివఱకె విశదీకరించి యుంటిమి. ప్రజాపరిపాలన విషయమైన యేర్పాటులు మిక్కిలి చిక్కుగ యుండుటంజేసి యిదమిద్ధంబని స్పష్టీకరించుటకు వలనుపడకున్నది. అయినను వినుతికెక్కిన మహమ్మదీయ ప్రభువులయిన షర్షా, అక్బరు వీరి పరిపాలనాసరణికి నశోకుని పరిపాలనక్రమము మొత్తమునఁ దీసిపోవునది కాదు.

నీరు పాఱుదలచేయు డిపార్టుమెంటు.

ఈజిప్టుదేశమునం దాకాలమున నున్నట్టువలె నీరుపాఱుదలచేయు పరిపాలనశాఖ(డిపార్టుమెంటు)ఒకటియుండెను. ఈడిపార్టుమెంటులోఁ జేరిన యుద్యోగులు నదులలోనుండి కాల్వలను ద్రవ్వించి తూము లేర్పఱచి మాగాణి వ్యవసాయకులకు వలసినంత నీటి నిచ్చుచుండిరి, అశోకునిచే సౌరాష్ట్రదేశమునకు నధికారిగా నియమింపఁబడిన పారసీకప్రభువు చంద్రగుప్తుని కాలములోఁ ద్రవ్వింపఁబడిన గిరినగరమును మడుఁగునుండి కాలువలను ద్రవ్వించి వంతెనలను గట్టించి నీరు

పాఱుదల చేయించి యుండెనని క్రీ. వె. 150 సం॥లోఁ బ్రచురింపఁబడిన రుద్రదామను (Rudradaman) అను శాసనమువల్లఁ గన్పట్టుచున్నది. ఈ సౌరాష్ట్రదేశము పాటలీపుత్రమునకు 1,000 మైళ్లకంటె నెక్కువ దూరమున నున్నది. ఇంత దూరప్రదేశములకు నీరు పాఱుదలఁ జేయించి వ్యవసాయాభివృద్ధిఁజేసి భూమిశిస్తుఁ బెంపొందించుట యొక్కటియె యీయశోకుని జాగరూకతను మన మెంత కొనియాడఁ దగినదో తెల్పుటకుఁ జాలియున్నది కదా.

రివిన్యూడిపార్టుమెంటు.

ప్రభువుయొక్క భాండాగారమును నింపుటకు ముఖ్యాదాయమయిన భూమికప్పమును సేకరించుట యిప్పటివలెనె యీకాలంబునను రివిన్యూయుద్యోగులయందుండెను. వ్యవసాయపు భూమియంతయుఁ బ్రభువుయొక్క సొత్తైయుండెను. వ్యవసాయకులు పంటలో నాల్గవవంతుఁ దీసికొని నట్లొక గ్రంథమందుఁ గానుపించెను.

భూమిసుంకము.

నియామకములేని శిస్తుకై పంటలోఁ జతుర్థ భాగమును వ్యవసాయకుఁడు ప్రభువునకుం జెల్లించినట్లు మఱియొక గ్రంథమునందుఁ గన్పట్టును. ఈచివరఁ జెప్పినదియె వాస్తవమయి యుండును.

వ్యవసాయములో సంబంధించిన కులములవా రనఁగా వడ్రంగులు, కట్టెలఁగొట్టువారు, కమ్మరులు, గనులను ద్రవ్వువారు వీరందఱు రివిన్యూ అధికార్లకు లోఁబడియుండిరి.

బాటలు.

రాజకీయాధికారులె బాటలను సంరక్షణచేసిరి. రాజమార్గములయందు మైలురాళ్లకు మాఱుగా స్తంభములను ఒకటింబాతిక మైలెడముగ స్థాపించిరి. అనేక శతాబ్దములకుఁ బిమ్మటఁ బరిపాలించిన మొగలాయి

మైలు స్తంభములు. చక్రవర్తి లిట్టి మైలు స్తంభములను నిర్మింపఁ జేసిరి. అవి యిప్పటికిని దృష్టిగోచరంబు లగుచున్నవి.

ఛాయా వృక్షములు. రాజమార్గములయందు ఛాయా వృక్షంబులను ఒండొంటికి సమీపంబుగ నడబావులను, బాటసారులకుఁ గలుగఁ జేసితినని యశోకుండు తనలోనుప్పొంగుచుండెనఁట. సత్కార్యంబుల నొనర్చువారు పొంగినను బొంగవచ్చును గదా.

పాటలీపుత్ర నగర వర్ణన. సోనా (Sona) గంగానదుల సంగమస్థానమున సోనానది దక్షిణఘట్టను మీఁద నిప్పటి పాట్నాపట్టణ ఘట్టనుమీఁద నిప్పటి పాట్నాపట్టణమును బాంకిపురపు స్టేషనుండు పట్టునఁ బాటలీపుత్రము నుండెను. సోనా (స్వర్ణ) నదీప్రవాహ మార్గము మాఱి బాంకిపురమునకును పరిధనపుర శిబిరముదగ్గఱ గంగతోఁ గలియుచున్నది. కాని దాని పూర్వమార్గము నిప్పటికిని గని పెట్టవచ్చును. ప్రస్తుతపు పాట్నా నగరమువలెనె పాటలీపుత్రము పొడుగుగాను సన్నగాను ఉండు సమాంతర చతుర్భుజాకృతిం [ ] గలిగియుండెను. దీని దైర్ఘ్యము తొమ్మిది మైళ్లు. వైశాల్యము ఒకటిన్నర 1½ మైలు. మెగాస్తినసు అను రాయబారి తానుచూచినట్టు వ్రాసిన దారునిర్మితము లైన కోటగోడలచుట్టు విశాలముగాను లోతుగానుండు కందకము నగరమునకు సంరక్షకముగా నుండెను. మఱియు నీగోడలపై 570 బురుజులును, గోడలయందు 64 ద్వారములు నుండెను. నగరమునకు వెలుపల నొకరాతి గోడను అశోకుఁడు కట్టించి విశేషాలంకార భూయిష్ఠము లయిన యనేక శిలాభవనంబులచేఁ బాటలీపుత్రనగరమును బహు మనోహరంబుగఁ జేసెను. కనుకనె తదనంతర కాలంబునఁ బ్రజలు వానింజూచి యవి దేవతానిర్మితము లయియుండెనని భావించిరి. ఈ ప్రాచీననగరమునందు చాలభాగము పైని చెప్పఁబడిన

నదులయొక్క నీటియడుగుననుండు బురదనేలలయందు పాట్నా, బాంకీపుర పట్నములకు నడుమన 10 మొదలుకొని 20 అడుగులలోతు వఱకుఁ బూడిపోయి యుండెను. కొయ్యగోడలయొక్క శేషము లనేక స్థలముల యందు నేలను ద్రవ్వినప్పుడు గోచరములగుచున్నవి. ఆకాలపు పెద్దయిటుక గాళ్లయొక్కయు, దివ్యభవనములయొక్కయు జాడలు కనుగొనఁ బడు చున్నవి. కొన్నియిటుక లోగిండ్లుపాడుపడి యిప్పటికిని భూమిపైఁ గాన వచ్చుచున్నవి. తగుశ్రద్ధతో నచ్చటిభూమిని ద్రవ్వించి పరిశీలించినయెడల నశోకుఁడు కట్టించెనని చీనాదేశపు యాత్రికులు వ్రాసియున్న కట్టడములను గనుపింపవచ్చును.

మెగాస్తినసును, చీనా యాత్రికులును వ్రాసిన గ్రంథములయొక్క సత్యత.

మెగాస్తినసు రాయబారియు, చీనాదేశపు యాత్రికులును మౌర్యరాజధానియయిన పాటలీపుత్రముయొక్క విస్తీర్ణమును ఔన్నత్యములను గుఱించి లిఖించియున్న వృత్తాంతములు వాస్తవములయినట్లు నేటివఱకుఁ జేయంబడిన ఖననములవల్లఁ గానఁబడుచున్నది.

ఆఱుపంచాయతులు.

ఇంతఘనతఁజెంది యింతవిస్తీర్ణమయియుండిన నగరమును అశోకుండు సమగ్రంబుగఁ బరిపాలించెను. సేనాపరిపాలనఁ జేసినరీతినె నగరపరిపాలనంబుఁ గూడఁ బంచాయతికి 5 గురు చొప్పునఁ గల 6 పంచాయతుల మూలమున నొనర్చెను.

1-వ పంచాయతి—శిల్పులను శిల్పపుపనులను బైవిచారణచేయుట వీరిపని.

2-వ పంచాయతి—పాటలీపుత్రమునకు వచ్చు పరదేశీయులను బరామర్శించుట వీరిపని. పరదేశులకు బసలుకుదిర్చి వారివెంబడి సేవకులనుంచి

యీ సేవకులవలన వారిజీవన మర్యాదల నెఱుంగుచు వారువగరమునుండి నిర్గమించునపుడు వారికి వీరు దారింజూపుచుండిరి. వారికి మరణము సంభవించినయెడల దహనాది క్రియలంజరిపించి వారిసొత్తును వారివారసులకుఁ బంపుచుండిరి. వారు దుర్గతిం జెందినప్పు డౌషధాది సేవల వీరొనరించిరి.

3-వ పంచాయతి—సుంకములను వసూలుచేయుటకును గొప్పవారిలోను, కొద్దివారిలోను సంభవించు మరణములు ప్రభువునకుఁ దెలియఁజేయుటకును వీరు జననమరణముల పైవిచారణఁజేసిరి.

4-వ పంచాయతి—వర్తకవ్యాపారములపై విచారణఁ గావించిరి. తూనికరాళ్లను, కొలపాత్రలను వీరు స్థిరపఱచిరి. ఆయాకాలముల యందు ఫలించు పంటలకు ధరలుజాబితాను ప్రకటించిరి. ఒక్క సరుకుకంటె నెక్కువ సరకులలో వ్యాపారము చేయువాఁడు వృత్తిపన్ను ద్విగుణమివ్వవలయును.

5-వ పంచాయతి—వీరు సరకులనుజేసి వానివెలను బ్రచురపఱచిరి. ప్రాతసరుకును గ్రొత్తసరుకును మిశ్రమము చేసినయెడల వీరు జరిమానాకుఁ బాత్రులయిరి. దిగుమతియగు సరకులకుంగల చట్టములె యీసరకులకుఁగూడ నుపయోగించిరి.

6-వ పంచాయతి—అమ్మకపు సరకుల వెలలలోఁ బదియవవంతు వీరు వసూలు చేసిరి. ఈ పన్నుఁ జెల్లింపక మాయఁజేసిన వానికి మరణదండనవిధించిరి. ఈ ఘోరమయిన చట్టము చంద్రగుప్తుని కాలములో నేర్పడెను. చంద్రగుప్తునిశిక్షాస్మృతి మిక్కిలి క్రూరమయినదని దెల్పు విషయములలో నిదియొకటి కాని అశోకుఁడా శిక్షాస్మృతియొక్క కాఠిన్యమును కొంతవఱకు తగ్గించెను.

5-వ ప్రకరణము - పరిపాలన విమర్శ.

చంద్రగుప్తుని కతిన పరిపాలనంగూర్చి "జస్టిక్" అను చరిత్రకారుఁడిట్లు లిఖించెను. "చంద్రగుప్తుఁడు భరతఖండవాసులను గ్రీకుదేశస్థుల పరిపాలననుండి

చంద్రగుప్తుఁడు కీర్తిని

గోలుపోవుట. విడుదలఁజేసి తాను వారికిం బ్రభువయి తన పాలన కఠినత్వముచేత స్వాతంత్ర్య ప్రదాత యను గీర్తిని గోలుపోయెను. ఏలయనఁ దత్ప్రభువు వారిని హింసించి యూడిగముఁ జేయించుకొనెను. మ్యాగనిసిపలుపన్నుల

పరిపాలనా కాఠిన్యము. లఁ జెల్లింపనివారికి విధింపఁబడు శిక్షలు పైన నుదాహరింపఁబడినట్లుండఁగ ఆప్రభువు బహు కఠినముగాఁ బ్రజల శిక్షించెననుటకు నితరదృష్టాంతములు గ్రంథస్థములయి యున్నవి. మృగయార్థము రాజు వెడలిన త్రోవం దెల్పుటకుఁ గట్టఁబడిన త్రాళ్లువడుమకు వచ్చినవారిని చంద్రగుప్తుఁ డురితీయించెను. శిల్పకారుని హస్తమునకుఁ గాని నేత్రమునకుఁ గాని యపాయముఁ గలుగఁ జేసినవానికి మరణశిక్షయే. ఏలయనగా నిపుణులయిన పనివాండ్రు మిక్కిలిగా రాజున కుపయోగముగ నుందురు. ఎవఁడయినను మఱియొకని యవయవచ్ఛేదంబు చేసెనేని యట్టి యవయవమునే వానియంగమునుండి ఖండించి వాని సవ్యహస్తమునుగూడ ఛేదించిరి. అబద్ధపు సాక్ష్యమిచ్చిన వారి నాలుకల కొనలను గోసిరి. ఇవిగాక యేవియొ కొన్ని ఘోరాపరాధంబులఁ జేసినవారి శిరోముండనంబుఁ గావించిరఁట. ఈ కడపటిశిక్ష మిక్కిలి యవమానకరమని యప్పటిజనులు భావించిరి.

ఈ ఘోరమయిన శిక్షాస్మృతిని నశోకుండు స్వల్పంబుగ సులభంబుచేసినట్టు గన్పట్టును. మరణదండన విధింపఁబడిన

శిక్షాస్మృతియం దశోకుం డొనర్చిన సౌలభ్యము. నేరస్థులకు దండనకుం బూర్వము దినత్రయ విశ్రాంతి యొసంగెదరని గతంబున లిఖింపఁబడియున్నది. ఇట్టి యాజ్ఞను బ్రకటించు శిలాశాసనములో ఘోరములగు నేరములసంఖ్యగాని మరణశిక్షాపాత్రుల సంఖ్యగాని తక్కువపడినట్లు లిఖింపఁబడలేదు. నేరస్థుల విషయమై ధర్మాధి

కారులం కొన్ని కారణంబులఁబట్టి కనికరించుట కధికారముఁ గలిగియుండి గని యిదివరలో లిఖింపఁ బడియున్నది. కాని దండనాధికారులు ప్రత్యేకముగా నియమింపఁబడియున్నందున ధర్మాధికారు లెంతవఱకు నేరస్థులను క్షమింపఁ గలిగిరో స్పష్టంబుగఁ దెలియదు.

సంవత్సరోత్సవము.

అశోకుఁడు సింహాసన మధిష్ఠించిన దినమునందుఁ బ్రతిసంవత్సరంబున నుత్సవంబుఁ జేయఁబడెను. అట్టియుత్సవదినంబున మరణశిక్షాపాత్రులయిన దోషులు క్షమింపఁబడి విడుదలఁ జేయఁబడిరి కాని పైని లిఖింపఁబడిన ప్రకార మురిదీయుటకుఁ బూర్వము మూఁడుదినములవిశ్రాంతికాలము కనుక నట్టి రాజానుగ్రహమువలన మేలుఁబొందిన వారలెక్కువగా నుండియుండరు. లభించినంతవఱకు గ్రంథసాక్ష్యముగాని శాసనసాక్ష్యముగాని పరిశీలింపఁగాఁ దనపితామహుని చండశాసనమునే యశోకుఁడు కించిన్న్యూనంబుగ ననుసరించెననియె యూహింపఁ దగియున్నది.

అశోకుని పరిపాలన మప్పటి దేశకాలానుగుణ్యముగానుండుట.

కరుణామయుఁడైన యశోకుఁడు తన పితామహుఁడైన చంద్రగుప్తుని ప్రచండశాసనము నించుమించుగా ననుసరించిన మాత్రన నశోకుని ధర్మవచనములు దంభవచనములని యాయన కరుణాదిశేషము కపటవిన్యాసమని యెంచుట యెంతమాత్రమును సరసముకాదు. అప్పటి దేశకాలపాత్రముల కనుగుణముగాను నేరముల విచారించి శిక్షల విధించుటయందు ప్రాగ్దేశరాజ్యముల మర్యాద కనుకూలముగాను, అశోకుఁడు పరిపాలనఁ జేసియుండెను. అశోకుఁడు తన యుద్యోగస్థులకు బోధించిన పద్ధతులప్రకారము వారు నడచుకొనినయెడ రాజ్యపరిపాలనయం దధికన్యాయమును, దత్కాలమందున్న ఘోరాభ్యాసములు కొంతవఱకయినను క్షీణించుటయును, నిస్సం

అశోకుఁడు స్తవనీయుడు.

దేహముగా సిద్ధించియుండును. అట్టిపద్ధతుల నేర్పఱిచి నందునకు నశోకునిఁ గొనియాడ వలయును.

కాళింగుల యెడల నశోకుని యభిలాష.

జయింపఁబడిన కళింగదేశముయొక్క పరిపాలకులకును దండనాధికారులకును బ్రచురించిన ధౌలి (Dhauli) జంగద (Jangada) అను పరిశిష్ట శాసనములం జూడఁ గరుణామయుఁడై నిదానంబుగ రాజ్య పరిపాలనంబొనర్చుట కశోకుని పూర్ణాభిలాష స్పష్టంబుగఁ దెలియుచున్నది.

రాజ్యము సమర్థంబుగ నుండెననుట.

ఈ విస్తీర్ణరాజ్యము చంద్రగుప్తునుండి బింబిసారునికి బింబిసారునుండి యశోకునికి నిర్వివాదంబుగను నిరాటంకముగను వచ్చియుండుటం బట్టి రాజ్యపరిపాలన నిబంధనలయందు లేశంబయినఁ గొఱంతలే కుండె ననియు, విదేశరాజుల దండయాత్రల నరకుఁ గొనక పరరాజ్యవిజయం బొనర్చుటకుం జాలిన ప్రబలసేనాంగముండె ననియు, గ్రహింపందగియున్నది. ఇంతసమర్థంబుగ నుండుటంబట్టియె యీపరి పాలన నిబంధనలు ప్రజాసౌఖ్యంబునకు సంబంధించిన పనులనుగూడ సమ గ్రంబుగ నెఱవేర్పం జాలియుండెను. చంద్రగుప్తుఁడు మొదలుకొని యశో కునివఱకు ముగ్గురు చక్రవర్తులకును పాటలీపుత్రమే రాజధానిగ నుండెను. మఱియు వీరిరాజ్యము బంగాళాఖాతము అరాబియా సముద్రములకు నడుమ నిప్పటి బ్రిటిషుఇండియా అనఁగా ఇంగ్లీషువారి పాలనక్రిందనున్న హిందూ దేశముకంటె నెక్కువగనుండెను. ఇక్కాలపు నవీననాగరికమున కవసరంబులైన ప్రబల సాధనసామగ్రు లశోకునికప్పుడు లేకుండినను

సాధన సామగ్రి.

దనరాజధానికి 1200 మైళ్లదూరముననున్న కొబూలునందునను, 1000 మైళ్ల దూరముననున్న గెరినగరమందునను అశోకుఁడు తన యాజ్ఞను జెల్లించు కొనెను. రాజ్యమునకువచ్చిన తొమ్మిదవ వత్సరంబున నశోకుండు శత్రుభీకరంబయిన తన ఖడ్గమును కళింగయుద్ధంబునఁ బ్రకాశింపఁ జేసి పిమ్మట పరిపాలింప శక్యముగాని యాటవికజనంబులను సమానముచే వశపఱచుకొనెను. మఱియుఁ దనరాజ్యమందు మనోహరము లయిన భవనంబులం గట్టించి నీతిని ధర్మమును బట్టుదలతో వ్యాపింపఁజేసెను.

అశోకుని సౌమ్యమును కౌశల్యమును.

దీర్ఘకాలమువఱకు జగత్ప్రసిద్ధంబుగ నిట్లు పరిపాలించిన యశోకున కనంతరం బాయన యేర్పాటు లెంతకాలము గమనింపఁ బడెనో తెలియదు. ఆయనవెనుఁ దరువాత వచ్చిన రాజులను గుఱించియు మౌర్యరాజ్యము క్షీణించి యంతరించుటను గూర్చియు నేమియుఁ దెలియదు. అప్పటి కాలపువారీ మౌర్యవంశమం దసూయచేఁ దద్వృత్తాంతంబులను గారణంబులను వ్రాసియుండలేదని యూహింపఁ దగియున్నది. అశోకుని రాజ్యపాలన విమర్శను దచ్చరిత్రకారుఁడయిన విన్సెంటు. ఏ. స్మిత్ పైన నుడివిన విధంబుగ లిఖించియుండెను.

అశోకుని పాలనవిషయమై విన్సెంటు. ఏ. స్మిత్తు యొక్క యభిప్రాయము.

బుద్ధకాల హిందూదేశ చరిత్రకారుఁ డశోకుని పరిపాలనాదికమును గుఱించియిట్లు వ్రాసెను.

రైసు. డేవిడ్సుయొక్క యభిప్రాయము.

స్వల్పలోపములు పరిపాలనమందున్నను అశోకచక్రవర్తి ప్రపంచములో విశేషప్రజ్ఞావంతులనియు సర్వజనానురంజకులనియు వినుతికెక్కిన

వారిలో నొకండని నిస్సంశయముగా నుడువవచ్చును. శాసనములం జనువు నప్పుడు కలుగు నావేశము మఱువవలసినది కాదు. ఆశాసనములయందు వ్రాయఁబడిన వచనంబు లశోకునివదనంబునుండి వెడలిన వేయయియున్నవి. తనయపరాధంబుల నొప్పుకొనుచు దానిట్లు చరించెదనని ప్రకటించుచు, శాసనముల యం దమ్మహనీయుఁడు లిఖింపఁజేసిన వచనంబులను ఆయన కన్న్యుండు కల్పెనని యనఁగలమా? కాని శాసన వచనంబులు రసవంతము లుగఁ గనుపడవు. మఱియుఁ బునరుక్తి దోషంబులతో నిండియున్నవి. ఇట్టి చరిత్రకారుఁ డిచ్చట నాక్షేపించెంగాని ధర్మాచరణమందుఁ దనకుఁగల యా దరమునుబట్టి తనవచనంబులు పునరుక్తంబులుగ నుండననియె పదునాల్గవ శిలా శాసనంబున నశోకుఁడు ప్రకటించియుండె. మఱియు ధర్మోపదేశమె యశో కుని ముఖ్యాభిలాషకాని సాహిత్యవిశేషంబును దద్రచనయుఁ గాదని చదు వరులు గ్రహింపఁదగియున్నది. జనులయొక్క కష్టసుఖములను గుఱించియు, నడతలనుగుఱించియు, అశోకుని యభిప్రాయము గర్వములేనిదిగను, సత్య మైనదిగను, సర్వసమ్మతమయినదిగానునుండెను. ఆకాలమందుఁ బ్రాగ్పశ్చిమ దేశములలో సర్వజనులకుంగల మూఢభక్తి యాకాలంబునవె యశోకుని విడిచిపోయెను. మూఢభక్తి పూర్ణంబుగ నశోకుని విడుచుటకు బౌద్ధమతా చార్యులబోధ కారణమైయున్నది. కాని యటుల మూఢభక్తిని త్యజించుట తనబుద్ధి విశేషంబుచేతనె కలిగెనని యశోకుండు బల్కియుండెను. ఏది కారణమొయని కొంచెము విచారింపవచ్చును. గ్రీకుదేశపు రాజులెందఱో మహాబుద్ధిశాలు లక్కాలంబున నుండిరి. వారును అశోకునివలె వినుతికెక్కఁ జాలియుండిరి. కాని సంభవింపలేను. కావున నప్పటికాలమందు బుద్ధివై భవంబు భరతఖండవాసులకె సగటున నధికమయి యుండెననియె చెప్ప వలెను. అయినను నశోకుఁడు బౌద్ధాచార్యులవల్ల గొంతవఱకైనను బోధింపఁ బడియుండవలెను లేనియెడల నశోకుండు మానుషాతీత ప్రజ్ఞావిశేషంబు గల

వాఁడని నుడువవలసివచ్చును. శంకరాచార్యులు మొదలయిన మహనీయు లందఱో యమానుష ప్రజ్ఞావంతులై భరతఖండ పుత్రులుగ జన్మించియుండఁగా నశోకుండు వారిలో నొకఁడయి యుండవచ్చునని, యీచరిత్రకారుఁ డూహింపజాలఁడయ్యె. అశోకుని జన్మాది సంవత్సరంబు లన్యవిధంబుగఁ గడపఁబడినవి. చిరకాల ప్రభుత్వమునుబట్టి యీయనపూర్ణమయిన దేహదార్ఢ్యముగలవాఁడని తలఁపవలెను. మఱియు నీయన చలింపని మనోనిశ్చయము కలవాఁడనియు ధర్మాచరణమం దాసక్తిగలవాఁడనియు, నింద్రియజయంబుగూడఁ గలిగియుండెననియు, వచించుటకు లేశమాత్రమయినను సందేహములేదు. ఇట్లు పాశ్చాత్యచరిత్రకారు లుభయులు నశోకుని సుగుణంబులను బరిపాలన విశేషంబులను ఘనంబుగఁ గొనియాడిరి.

మఱికొన్ని విశేషంబులు. చంద్రగుప్తుని సంశయము.

మఱియుఁ గొన్ని విశేషాంశంబులు గ్రహింపఁదగియున్నవి. చంద్రగుప్తుఁడు రాజసగుణప్రధానుఁడై తనశౌర్యధైర్యాదులచేఁ బ్రబలమగధరాజ్య పరిపాలన మొనర్చెను. కాని యేకాలంబున నేరూపంబునఁ దనకు శత్రుబాధకలుగునో యని నిరంతరము శంకావిష్టుండైయుండెఁ గాన రాజ్యంబు సమర్థంబుగఁ బాలించుచు సేనాంగంబుఁ బలపఱచుకొని నేరస్థులకుఁ గఠినశిక్ష విధించుచు చండశాసనుండని పేరు వడసెను. ఆయన కుమారుఁడైన బింబిసారుఁడు అమిత్రఘాతుఁడని బిరుదుఁజెంది తండ్రియేర్పాటులనే యనుసరించెను. అనంతరమువచ్చిన యశోకుఁడును దనతాతగారివలెనే శత్రుపీడ కలుగునేమోయని సందేహమనస్కుఁడై యుండుటంజేసి యాయన కఠినపద్ధతులనే కొంతవఱకు నవలంబించి యుండెను.

అశోకుఁ డించుమించుగ చంద్రగుప్తునిరీతిని పాలిం

అశోకుని పాలనానంతమువఱకు రాజ్యమున యేయపాయంబు లేకుండుటయే వీరిపరిపాల

చుట యుచితమె.

నము తత్కాలానుకూలమయి యుండెనని నిర్వివాదంబుగఁ దెల్పుచున్నది. రాజ్యసంరక్షణార్థము కఠినశిక్షలఁ గొంతవఱ కశోకుఁడు విధించినను, శిక్షలకుంగారణములు నేరములనియు నేరముల ధర్మమంబునం బొడముచున్నవనియు, అధర్మంబు ధర్మాచరణంబున నశించుననియుఁ

ధర్మబోధావసరము.

దద్ధర్మాచరణంబునకు ధర్మబోధ యవసరంబనియు యోచించెను. ఈ ధర్మాచరణంబయినను బ్రజలకుఁ గష్టసాధ్యంబుగ నుండలేదు. ఏలయనఁగా వారాచరింపవలసిన ధర్మంబులు:—(1) తల్లిదండ్రులను బూజించుట. (2) పెద్దలను గౌరవించుట. (3) పశువులనయినను హింసింపకుండుట. (4) పరోపకారము చేయుట. (5) సత్యవచనము బల్కుట మొదలయినవి.

ధర్మాచరణము వలని ప్రయోజనములు.

ఈ ధర్మంబుల జనులభ్యసించెదరేని యన్యోన్యవైరంబులకును నపకారంబులకును కారణంబులయిన కామక్రోధాదులు తలలెత్తవుకదా. క్రమక్రమంబుగ నవి నిర్మూలంబులగును. అన్యోన్యానురాగంబులును బ్రవర్తిల్లును కాన నేరంబులు నభావంబులగును. శిక్షల కవసరంబె యుండదు. ఇట్లుండుట సత్యగుణప్రధానుఁడైన ప్రభువునకానందజనకంబె కదా. దీనంజేసి ప్రజలకును నిహపరలోక సౌఖ్యము చేకూరును. ఇట్లే నష్టమ శిలాశాసనమందు నశోకుండు ప్రకటించియుండెను. రాజ్యరక్షణార్థము మరణదండన విధించినప్పుడు నేరస్థునికి మూడుదినముల విశ్రాంతిని నశోకుం డొసంగెననుట యట్టి కఠినశిక్షను విధించుట కాయన మనస్సు క్షోభించె ననియె తెల్పును. అశోకునకుఁ బూర్వపురాజులుగాని యనంతరరాజులుగాని యీనాటికాలము వఱకు నేరస్థుల శిక్షించి పరిపాలించుచుండిరి కాని యశోకునింబోలి ప్రజలను ధర్మాచరణ మూలంబునఁ బరిశుద్ధమన

స్థూలనుగాఁ జేయఁబూనిన వారెవ్వరుండిరి?

శిక్షలు నిస్సారములు. శిక్షలవలనఁ బ్రయోజనంబుండదా యనినచో నేరస్థుని కారాగృహవాసునిగఁ జేసినప్పుడు వానిశరీరమె కారాగృహమందుండును గాని వానిమనస్సు నుండునని చెప్పఁగలమా? మఱియు వాఁడచ్చటనుండి పునర్దోషాచరణంబునకు వెరవు పడికించుచుండుఁ గాని పశ్చాత్తాపంబు నొందుచుండునా? ఇట్లు నేరంబులును శిక్షలును నిరంతరము జంటగాఁ బోవుచుండుటయెల్లరకును దెలిసినవిషయంబే కదా. కావున శిక్షలు దుర్వృత్తులను నిర్మూలంబుఁ జేయంజాలవు. ధర్మంబే వానిని నిర్మూలంబు చేయఁగలదు. ప్రజల కుపదేశించిన ధర్మంబునే యశోకుండు తాను స్వయముగా నాచరించుట మఱియొకగొప్ప విషయంబని గ్రహింపఁదగును. ఈ ధర్మోపదేశంబును దదాచరణంబును దత్కారణ ప్రయోజనంబులును సవిస్తరంబుగ ముందటి యధ్యాయంబులో విశదీకరింపఁబడును కనుక నింతవఱకు సంగ్రహంబుగ లిఖింపఁబడినది. మఱియుఁ బాటసారులకు రాచబాటల (హైరోడ్ల) యందుఁ జలివేంద్రలను, శ్రమదీర్చుకొనుటకు విశ్రాంతి శాలల నేర్పఱచుటయును,

అశోకుని ధర్మకృత్యములు. వారు రోగపీడితులయినప్పు డౌషధసేవయు, నుపచారాదులం జేయించుటయు, పరదేశులకుమార్గగమనంబునఁదోడ్పాటొసంగుటయు, నిదియునుంగాక పశువులకును రోగనివారణంబు కొఱకు నౌషధశాలల నేర్పఱచియే తన్నిమిత్తమై వనమూలికలఁ దెప్పించి వానిని బ్రజలునాటి పెంచునటుల బహుళ ప్రయత్నంబుచేయుటయు, నిట్టి ధర్మకార్యంబు లశోకుని భూతదయాళుత్వమును జాటుచున్నవి.

ధర్మకార్యపరాయణత్వ మిట్లుండ నశోకుండు రాజ్యతంత్రమందు నేకచ్ఛత్రాధిపతియై స్వచ్ఛందాధికారియై తనయసమానసామర్థ్యంబును నైపు

ణ్యంబును జగ ద్విదితంబుగఁ జేసె. ఇంతయేల

పరిపాలన సామర్థ్యము.

ధర్మలక్షణంబును, ప్రభులక్షణంబు నశోకునియందు మూర్తీభవించి నట్లున్నవి. మఱియు ధర్మప్రభు లక్షణంబు లిట్టివియని తనయనంతరరాజులకు బోధించుట కశోకుండాచార్యుండయ్యె ననందగియున్నది. కాని యమ్మహనీయుని లక్షణంబుల గ్రహించి యాచరించిన వారాయనకుఁ దరువాత నేలిన భరతఖండ ప్రభువులందుఁ దఱచుగాఁ గానంబడరు. కనుక నశోకునికినిసాటి యశోకుండె యని వచింపవచ్చును. ఇట్లశోకచక్రవర్తి యీ భరతఖండమును క్రీ. పూ. 272 సంవత్సరము మొదలుకొని 41 సం॥ల నుపమానంబుగ ధర్మపాలనంబు చేసి క్రీ. పూ. 281 సం॥ము నందు శాశ్వతకీర్తి శేషుండయ్యె.

ఉ. రాజ్యము నేలె సర్వజనరంజకమౌగఁ, నాత్మసంపదల్
భోజ్యము సేసె భిక్షులకు భూమిసురాళికి నర్థికోటికిం,
దావ్యాజ్యము సేసె నన్వయము, నందఱకున్ మహనీయ ధర్మముం
బ్రాజ్యము సేసె, సత్వగుణస్వామి యశోకుఁడు మోక్షకాముఁడై.

———

8-వ అధ్యాయము.

జ్ఞాపకార్థమై కట్టఁబడిన కట్టడములను గుఱించి.

శిలాభవనాదుల గట్టించిన వారిలో నశోకుఁడు ప్రథముఁడు.

అశోకుని కాలమునకుఁ బూర్వమే యనఁగా నిప్పటికి 2000 సం॥ల క్రిందటనే నిపుణులైన శిల్పులకీ భరతఖండము ప్రసిద్ధికెక్కి యుండెను. ఈ శిల్పులను నిపుణత్వమందు గ్రీకుదేశీయులు మాత్రము మించియుండిరని పాశ్చాత్యులు వ్రాసిరి కాని సమస్తశాస్త్రనిర్మాణకులైన భరతఖండవాసులను వారు మించియుండిరనుట యెంతవాస్తవమో తెలియదు. పూర్వకాలంబున నీదేశశిల్పులు దారువుల మీఁదఁగాని, శిలలమీఁదఁ గాని చిత్రవిచిత్రంబులుఁ దమపనితనముం జూపియుండిరి. అప్పటి ప్రభువులును శిల్పులఁ జక్కఁగ నాదరించి ప్రోత్సాహపఱచి శాస్వతములయిన కట్టడంబులఁ గట్టించి రమ్యంబులును మనోహరంబులు నగుచిత్తరువులం జెక్కించి సత్కీర్తులయి వెలసిరి. అట్టి రాజోత్తములలో నశోకుం డొకఁడై యుండె. దారునిర్మితములయిన కట్టడంబులకుఁ బిపీలికానులచేఁ గాలాంతరమున నష్టంబు వాటిల్లునని యెంచి శిలామయంబులయిన కట్టడములును శాసనంబులును శాశ్వతంబులుగ నుండునని భావించి యట్టిపనులఁ జేయించినవారిలో మొదటి బుద్ధిశాలి యశోకచక్రవర్తియె. ఈమహనీయునిచే నిర్మితములయిన శాసనాదులలోఁ బోయినవి పోఁగా లభించియున్నవియె యక్కాల చరిత్రం దెలిసికొనుట కాధారంబులయి యున్నవని చరిత్రకారులు సంతోషముతో వ్రాసిరి. అట్టి కట్టడములను వానియందు గోచరించుచున్న శిల్పనైపుణ్యమును

గుఱించిన వృత్తాంతమును సంగ్రహంబుగఁ దెల్పినట్లయినఁ జదువరులకు నానందకరంబుగ నుండునని యది విశదీకరింపఁ బడుచున్నది.

అశోకనిర్మిత భవనాదులను జనులు దేవతానిర్మితములనుకొనుట.

అశోకచక్రవర్తి 84000 పవిత్రసమాధులను గట్టించెనని పురాణంబులందు నతిశయోక్తిగ లిఖింపఁబడి యున్నది. అశోకుఁడు కట్టించిన కట్టడములయొక్క విశాలతను, రమణీయతను జూచి యద్భుతపడి యాంత యతిశయంబుగ వర్ణించి యుందురు. మఱియు ఆయనకట్టించిన కట్టడములను దేవతలు నిర్మించిరని జనులు భ్రమించునంతగా నవి మనోహరములయి యుండెను. క్రీ. పూ. 5-వ శతాబ్ద ప్రారంభమందు "ఫావాయాన్" అను చీనాదేశ యాత్రికుఁడు పరిశీలనాశక్తిఁ జక్కఁగ లేనివాఁ డగుటఁజేసి యట్లు వ్రాసెనని యొకచరిత్రకారుఁ డభిప్రాయపడెను. ఆయాత్రికుఁడు వ్రాసిన దేమనఁగా :—

"ఫావాయాన్" వ్రాసినది.

"పూర్వమునందువలెనే యీ 5-వ శతాబ్దమందును పాటలీపుత్రమను పట్టణమునకు మధ్యరంగమందున్న రాజమందిరమును సభాభవనమును దేవతానిర్మితములె కాని మానవనిర్మితములు కావు. ఆదేవతలశోకుని యాజ్ఞప్రకారము ప్రశస్తములయిన శిలలఁదెచ్చి పేర్చి గోడలను ద్వారములను నిర్మించి వానిపై భువనమోహనములైన చిత్తరువులను జెక్కియుండిరి. ఆపనులు మనుష్యుని శక్తికి మించి యున్నవి". యనివ్రాసెను.

హ్యూన్‌సియాంగు

తరువాత రెండుశతాబ్దములకు "హ్యూన్‌సియాంగు" అను పేరుఁగల చీనాదేశ యాత్రికుఁడు పాటలీపుత్రనగరమునకు వచ్చినప్పుడా నగరము పాడుపడియుం

కాలమున నాకట్టడముల స్థితి.

డెను. దానిని ప్రజలు విడిచిపోయిరి. ఆకాశమున జుంబించిన దానిబురుజులును, దాని విచిత్రములైన రాజభవనంబులును దానియందుండు పవిత్రదేవాలయములును, గంగా స్వర్ణనదులలోఁ బూడిపోయి యున్నవి. అవి పూడియున్న ప్రదేశము మీఁద దూరుపు ఇండియా యినుప దారియును, పాట్నా పట్టణమును, బాంకిపూరు సివిలుస్టేషనును గట్టఁబడినవి.

అశోక కాలపు భవనముల గోచరములుగా నున్నవి.

విలాసార్థముగా నశోకుఁడు కట్టించిన భవనములలో నొకటియు నిక్కాలంబున గోచరించుట లేదు. కాన వాని యేర్పాటులను శిల్పవిశేషంబులను బరిశీలించుటకు వలనుపడకుండెను. బాంకిపురమును పాట్నానగరంబును గలుపు రైలుదారికి దక్షిణముగానున్న "కుమ్రాహారు" అను గ్రామముయొక్క పొలములక్రిందను ఇండ్లక్రిందను మౌర్యుల రాజభవనశేషము లడఁగియున్నవి. ఇంతవఱకు భూమిని ద్రవ్వి కనిపెట్టఁబడిన శేషములు సుబోధకములుగ నుండలేదు.

స్తూపములు మాత్రము దృశ్యములుగానున్నవి.

రాజ్యములో బహుస్థలములయం దశోకుఁడు నిర్మించియున్న యనేక గొప్ప మఠములకు రాజభవనముల గతియే సంభవించెను. వానిలో నొక్కటియు నిపుడు గుర్తింపఁదగిన స్థితిలో లేవు. అశోకుఁడు విశేష ధనవ్యయముఁజేసి కట్టించిన స్తూపములలో ననేకములు మధ్య హిందూస్థానమునందున్న "సాంచి" యం దదృష్టవశంబున మంచిస్థితిలో నున్నవి.

స్తూప స్వరూపము.

బుద్ధునియొక్కగాని ఋషియొక్కగాని శిల్యములను ప్రతిష్ఠించుటకయినను లేక బుద్ధమత విషయికమైన ప్రసిద్ధసంగతిని జ్ఞాపకము చేయు కొఱకయి

నను వాడుకగా స్తూపమును (సమాధిని) బౌద్ధులు గట్టించిరి. కొన్ని సమయములందు బుద్ధుని గౌరవార్థముగాఁ గూడ స్తూపముఁ గట్టించిరి. అశోకుని కాలమందు స్తూపముయొక్క నిర్మాణంబిట్లుండెను. చదరమైన యడుగు భాగముగల స్తంభముమీఁద నర్ధవలయాకారముగా నుండు రాతి కట్టడమయి యుండెను. పూజకులు పోవుటకు దానిచుట్టును దారియుండెను. ఆరాతికట్టడముయొక్క పైభాగము బల్లపఱుపుగాఁజేసి దానిమీఁదఁ జదరముగనుండు దైవపీఠము నిర్మించిరి. పీఠముపైన రాతితోఁ జెక్కఁబడిన ఛత్రములుండెను. ఆకట్టడముయొక్క యడుగు భాగమున రాతికంచె యుండెను. దీని స్తంభములను, కడ్డీలనుమదురు తాలను, బహునైపుణ్యంబుగఁ దొలిచి వీనిపై నుబ్బెత్తుగఁ బెద్దవిగ్రహములఁ జెక్కి యలంకరించిరి.

సాంచి స్తూపవర్ణన.

సాంచి వనమందున్న గొప్పస్తూప మిటుకతోను రాతితోను గుమ్మటము వలెఁ గట్టఁబడి యుండెను. దీని వ్యాసము 106 అడుగులు. దీని యడుగున నుండు స్తంభము 14 అడుగులయెత్తు. ఆస్తూపము యొక్క పైభాగము డాబావలెనుండి 34 అడుగుల వ్యాసముఁ గలిగియుండెను దానిచుట్టు రాతికంచెయు నాకంచెలోపలఁ జదరమైన పీఠముండెను. దీనిచుట్టు నొకరాతి కంచె యుండును. ఈస్తూపముయొక్క యున్నతమంతయు 100 అడుగులను మించియుండెను.

అత్యున్నత స్తూపములు.

అశోకుఁడు కట్టించిన యనేకస్తూపము లింతకంటెఁ జాల నెత్తుగా నుండెను. ఆఫ్గని స్థానములో నశోకుఁడు కట్టించిన స్తూపము 800 అడుగులెత్తుగ నుండెను. సింహళములో నొకస్తూపము 400 అడుగులకు మించి యెత్తుగా నుండెను.

సాంచి స్తూపముయొక్క కంచె.

సాంచియందున్న గొప్పస్తూపముయొక్క పునాదిచుట్టును నొక పెద్ద రాయి కంచెగాఁ దొలవఁబడెను దాని యెత్తు 10 అడుగులు. ఇది యీ పావనమయిన స్తూపమునకు చుట్టును నొక మార్గముగా నుండును. మిక్కిలి యలంకారముగ నుండునట్టి యీకంచె యశోకునికిఁ దరువాత నిర్మింపఁబడినది.

అస్థికలబరణులు.

సాంచి యందుఁగాని సమీపమందుఁగాని యున్న కొన్ని స్తూపముల ద్వారములఁ దెఱచిచూడఁగా నారాతి కట్టడము లోపల నస్థికలబరణులు కనుగొనఁబడెను. రెండవ నంబరులో నస్థికలనుంచిన యఱ, మధ్యభాగమునకు రెండడుగులు పడమరగానుండెను. ఆయఱలో నిసుకరాతి పెట్టెయుండెను. దీనిపొడవు 11 అంగుళములు, ఎత్తు 9½ అంగుళములు. దీనిలో నస్థికలుంచఁబడిన నాలుగు సబ్బురాళ్ల పాత్రములుండెను. అనేకులయిన బౌద్ధమత ఋషులయొక్కయు బౌద్ధమతాచార్యులయొక్కయు నస్థికలని దెల్పుటకై యీపాత్రములయందు వారి నామములు చెక్కఁబడినవి.

విచిత్ర స్తూపశేషము.

అశోకుని కాలమందు నిర్మితమయిన యొక విచిత్ర స్తూపము యొక్క శేషమును 1878 సం॥ లో సర్. అలెగ్జాండరు కన్నింఘము అలహాబాదు పట్టణమున కాగ్నేయముగా 95 మైళ్లదూరమున భాగెల్ ఖండు (Bhagelkhand) జిల్లాలోనున్న బారహాట్ (Barahut) గ్రామమునందుఁ గనుగొనెను 68 అడుగుల వ్యాసముఁ గలిగి యశోకుని శాసనములలో చెక్కఁబడిన యక్షరములవంటి యక్షరములతో ననేక శిలా లేఖనములను గలిగి యద్భుతముగాఁ దొలవఁబడిన రాతికంచెను ఆవరణముగాఁ

గలిగిన యిటికతాల స్తూపముయొక్క శేషమును ఆయన కనుపెట్టెను. ఈస్తూపమునకు గచ్చుచేసి, దీపములు పెట్టి ప్రకాశమానముగా నుంచుటకై మువ్వాలలుగల వందలకొలది గూళ్లను గట్టిరి. పండుగ దినముల యందు నన్ని గూళ్లలో దీపములు పెట్టి పూలు పూలదండలు కేతనములు మొదలయిన వానితో స్తూపముల నలంకరించుట బౌద్ధులకాచారము.

భారహాటుస్తూపము.

భారహాటు (Bharhut) స్తూపము 7 అడుగుల యెత్తుండెను అతి శృంగారము లయిన దీని ద్వారములయొక్క శేషము లిప్పటికిని గోచరించుచున్నవి. అయిన నవి సాంచియందు నిప్పటికిఁ గొంచెము బాగుగాఁ గానవచ్చుచున్న స్తూపశేషములవలెనె ఘనముగాను శృంగారముగాను నిర్మింపఁబడినవే యయియున్నవి.

సాంచిస్తూపముయొక్క ద్వారబంధము.

సాంచిస్తూపముయొక్క ద్వారబంధములలో సంపూర్ణముగానున్న యొక ద్వారబంధము దక్షిణ కెన్సింగుటను(South Kensington) పట్టణములో ఇండియన్ మ్యూజియము (Indian Museum) అనఁగా హిందూదేశపు విచిత్రవస్తు ప్రదర్శనశాలలో నుంచఁబడెను. దీనిని బోలియే భారహాతు ద్వారబంధముండెను. గ్రామ జనులచేఁ బాడుచేయఁబడని భారహాతు శిల్పపుపనులు కలకత్తాకుఁ దీసి

కలకత్తామ్యూజియము.

కొని పోఁబడి యక్కడనున్న రాజకీయమైన మ్యూజియములోఁ బ్రధానవస్తువులుగానుంచఁ బడియున్నవి. ద్వారబంధములలో నొకటి కొంతవఱకుఁ గనుపడుచుండును. వస్తులాకారములోఁ జతుర్థభాగముగా నుండు రెండుకంచెలు దాని ప్రక్కగా నుంచఁబడెను. వీనిని దర్శించు వారికి నప్పటి శిల్పకార్యమిట్టిదియని కొంతవఱకు బోధపడును. ఆకంచెకు

స్తంభములు, మూఁడు అడ్డకడ్డీలు, నొకబరువయిన నడురునుండెను. ప్రతి స్తంభము నేక శిలగానుండి ప్రతివైపున నడుమ నుబ్బెత్తుగఁ జెక్కఁబడిన యొకబిళ్లయు, శిఖరమున నర్ధవలయముగాఁ జెక్కఁబడిన యొకబిళ్లయు, నడుగున నటువంటి బిళ్లయె మతియొకటియు నుండెను. కంచెయొక్క ప్రతి భాగముమీఁదను నక్కత్రమైన శిల్పపుపని కన్పట్టుచున్నది. బౌద్ధచరిత్ర కంతకు నీశిల్పకృత్యములు మిగుల వన్నెఁబెట్టుటయె కాక యాచరిత్రను గూడఁ జాలభాగము బోధించుచున్నవి. ఏలయనఁగాఁ దత్కాలిక శిలా లేఖనములవల్ల నప్పటి చరిత్ర తెలిసికొనఁ బడుచున్నది.

అశోకుని కాలమందు నిర్మితములయిన కంచెలయొక్క శేషములు బుద్ధగయయందున్నవి. బాబు పి. సి. ముక్కర్జి పాట్నాయందు భేదములయిన మూఁడురాతి కంచెలనుగనుఁగొనెను. వీనిలోఁగొన్ని యశోకునికిఁబూర్వమె నిర్మితములయియుండవచ్చును.

నాట్నాయందలి రాతి కంచెలు.

అశోకుని కుమారుఁడును గుమార్తెయు నైన మహేంద్రుఁడు, సంఘమిత్ర యనువారియొక్క తల్లియైన దేవి అను నామె యొక్క జన్మస్థానమగు విదిశాగిరియందు మౌర్యకాలపుశిల్పపు పనులఁగలిగిన కొన్ని రాతికంచెలున్నవి. మహాత్ముల కర్పించినట్లు వీనిమీఁద లేఖనములున్నవి.

విదిశాగిరియందలి రాతి కంచెలు.

పూర్వకాలమందు బౌద్ధులును జైనులు నాదేవాలయములను, పీఠములను, మఠములను మొదలయినవానిఁ గట్టించుటకు ధర్మముల నార్జించి యట్టి దాతల యొక్కగాని దాతల సంఘముయొక్కగాని నామములను నేదోయొక శిలాస్తంభము మీఁదనో,

దాతల పేర్లను శిలలపైఁ జెక్కుట.

మధురగానుండు శిలమీఁదను యట్టి కట్టడముయొక్క యితరభాగము మీఁదను చెక్కించెడు నాచారము కలదు. (ఇట్టి యాచార మిప్పటికి నక్కడక్కడఁ గన్పట్టుచునుండును). ఇట్టి సదాచార మాశియాఖండమందును గ్రీక్కుల పాలన క్రిందనున్న దేశములయందును గానవచ్చుచున్నది. కెయిరో (Cairo) యందున్న లెబ్రాండా (Labranda) దేవాలయమందు నెయిరో (Nairo) చక్రవర్తికాలములో నిర్మితము లైపలకలు దీర్పఁబడిన పండ్రెండు స్తంభములున్నవి. ఈ స్తంభముల నెవరు ధర్మార్థముగాఁ గట్టించిరో వారి పేళ్లు వానిమీఁదఁ జెక్కఁబడియున్నవి. ధర్మములను లోకమునకుఁ బోధచేసి శిల్పకారున కియ్యఁగా నతఁడు సాధారణమైన ప్లాను ప్రకారము కట్టియుండును. తమ పేళ్లు భూమియందు శాశ్వతముగ నుండుటకును దమకును దమ కుటుంబమునకును బుణ్యలోక ప్రాప్తికొఱకును ధర్మదాత లటులఁ దమ నామంబులఁ జెక్కించుకొందురు. హిందూదేశమందుండు శిలాలేఖనములన్నియు నిట్టి యభిలాషతో నేర్పడినవే యయి యున్నవి.

ఇట్లు దాతలు తమ పేళ్లను శిలలపైఁ జెక్కించుకొనుటలో నొక విశేషంబు కలదని చరిత్రలవలనఁ దెలియుచున్నది.

దాతల నామములకుఁ బూర్వమందుండు విశేషణ పదములు.

ఒక కట్టడములో నెవరే భాగము కట్టించియుండిరో యాభాగమునందే వారి పేర్లను జెక్కించికొనిరి. మఱియు నొకరికంటె నెక్కువమంది యేక నామములయిన యెడల విశేషణ పదంబులు వారి నామములకుఁ బూర్వమునఁ జేర్పఁబడెను. అట్టి విశేషణ పదంబులలోఁ గొన్ని యీక్రింద నుదాహరింపఁబడుచున్నవి.

1. ధర్మకథక—ధర్మమును బోధించు వాఁడనియర్థము. ధర్మసూత్రములంగల వినయ పేటికను విడిచి తత్త్వ సిద్ధాంతమును, నీతిమార్గమును బోధించువారికి బౌద్ధవిద్యాలయంబులయందు ధర్మకథకులని సంకేత నామముఁ బెట్టిరి.

2. పేటిక—సూత్రపేటికను గంతతః వర్ణించిన వాఁడని యర్థము. సాంప్రదాయ ప్రశంస లీ పేటిక యందుండెను. పేటికయనఁగాఁ బెట్టె యని గ్రహింపవలయును. తమ సిద్ధాంతముయొక్క కొంతభాగ మీగ్రంథ మందుండుటంజేసి వీనికిఁ బేటికయని సాంకేతిక నామంబును బుద్ధులు పెట్టిరి.

3. సూత్రాంతిక—సూత్రములను వర్ణించినవారని యర్థము.

4. సూత్రాంతికిని—సూత్రములను వర్ణించిన స్త్రీయని యర్థము. బౌద్ధమత సిద్ధాంతములలోని కొన్ని భాగములను ముఖ్యముగా బుద్ధుని సంభాషణలను ప్రత్యేకముగా వర్ణించిన వారి కిది సాంకేతిక నామమయి యుండెను. సూత్రాంతిక మనఁగా సూత్రములయొక్క పర్యవసానము. బుద్ధునియొక్క సంభాషణలు సూత్రములయొక్క సారమును విపులముగా బోధించుటంజేసి యాసంభాషణలనే సూత్రాంతికములని పేర్కొనిరి.

5. పంచనికాయక—పంచనికాయమును వర్ణించిన వారని యర్థము. నికాయము లనఁగా సముదాయములు. ఇవి బౌద్ధధర్మసూత్రములకు సంబంధించియుండు శాస్త్రములు. అయిను నికాయములలో రెండుసూత్రాంతములు. మఱి రెంటియందు సూత్రములను ద్విపిగముగాఁ జేసిరి. శేషించిన దానియందు నిటీవలి గ్రంథములు చేర్పఁబడినవి. ఈ నికాయములనె పిమ్మట నాగమములని వాడుకొనిరి.

వరవిగ్రహములు.

జంతు శిలా విగ్రహములె కాక యింక కొన్ని చిత్ర శిల్పములు మౌర్యుల ప్రభుత్వకాలములో నిర్మింపఁబడినవి. మంచి స్థితిలో నవి కొన్ని యున్నవి. ఈచిత్ర శిల్పములలో బ్రహ్మాండమయిన మనుష్య విగ్రహ మొకటి యేడడుగుల యెత్తుఁగలది మధుర, ఆగ్రానగరముల మధ్యనుండు గ్రామమయిన "పరఖాము" (Parkham) లోఁ గనఁబడెను. అద్భుతముగా నునుపుచేయఁబడిన బూడిదవర్ణముగల యిసుకరాతిని జెక్కి యావిగ్ర

ము జేసిరి. దీని చేతుల నన్యాయముగ నెవరో విఱుగఁ గొట్టిరి. ముఖమును జెడఁగొట్టిరి. దీనియందుఁ గనుపడఁ బడిన వస్త్ర వింతగానున్నది. ఒక వరుసలు చొక్కాయును దానిపైనఁ బోఁచుట్టు నొక కట్టును నడుము చుట్టు నొక కట్టునుండెను. ఇంత యద్భుతమైనది స్త్రీవిగ్రహం బొకటి 6 అ. 7 అం. ఎత్తుగలది విదిశానగరమం దుండెను. ఈవిగ్రహ మొక్కటియే యాకాలమం దుండిన విగ్రహములలో స్త్రీవిగ్రహము. ఇది యొక్కటియె కనుపడినందున బహు వినోదకరముగా నున్నది. సాంచియందున్న గొప్ప స్తూపమునకుఁ బరిసరమునందుఁ బ్రత్యేకముగనుండు స్తంభమున నుపరిభాగమున నొక ఋషి నిలిచియున్నట్లు పరివేషములో నొక శిలా విగ్రహమున్నది. ఇండియాదేశపు శిల్ప విద్యానైపుణ్యముం దెల్పు నధిక సుందరమయిన విగ్రహములలో నిది యొకటియై యుండెనని కన్నింగ్ హాము (Cunningham) తలఁచెను.

ఏకశిలా స్తంభములు.

బ్రహ్మాండము లయిన యేకశిలా స్తంభములను నిర్మించుటయం దశోకుని కధికాభిలాషకలదు. కావున వాని ననేకములుగ స్థాపించెను. వానిలోఁ గొన్నిటియందు లేఖనములున్నవి. కొన్నిటియందు లేవు. "సాంచి" స్తూపములోఁ బ్రవేశించునపు డుత్తరద్వారమునం దొకటియు దక్షిణ ద్వారమం దొకటియు నిట్టి శిలా స్తంభంబులు నేత్రానంద కరములుగ నున్నవి. పైనఁజెప్పిన ఋషి విగ్రహమున కాధారంబైన యుత్తర దిశా స్తంభము 45 అడుగుల యెత్తుగా నుండెను. దక్షిణ దిశనున్న

సింహ విగ్రహములు.

స్తంభము దానికంటె 5 అడుగులు తక్కువ. దీనిమీఁదఁ బృష్ఠభాగంబులచే నెదుర్కొనుచున్న నాలుగు సింహ విగ్రహములున్నవి. ఈ రెండు స్తంభములను కడమ వానివలెనే యధికముగ నునుపుచేయఁబడిన యిసుకరాళ్లచే నిర్మింపఁబడి

యున్నవి. పునాది మొదలుకొని శిఖరము వఱకు మధ్యనుండు నిడుపాటి భాగ మీ దక్షిణ స్తంభమందు 32 అడుగుల యెత్తుగా నుండెను.

బాగుగనున్న శిలా స్తంభములు.

సాంచియందుండు స్తంభములలో దక్షిణ స్తంభము అలహాబాదు స్తంభము మీఁదనున్న కౌశాంబి శాసనములో సంబంధించు శాసనము గలదిగా యున్నది. కాని సాంచి యందుండు స్తంభము లన్నియుఁ గ్రిందఁ బడద్రోయఁబడి యుపయోగము లేకుండ నున్నవి. అశోకునిచే నిర్మింపఁబడిన శిలా స్తంభములలో రెండు మాత్రము బాగుగా నున్నవి. ఒకటి ముజాఫరుపూరుజిల్లాలో బాసారు (Basar) దగ్గర బఖీరా (Bakhira) లోనున్నది. రెండవది చాంపరన్ (Champaran) జిల్లాలోని "లారియా నందఘరు" (Lauriya Nandagarh) లోనున్నది. ఈ రెండు స్తంభములయొక్క సమగ్రవర్ణనవల్ల నీ తరగతిలోఁ జేరెడు నన్ని స్తంభము లిట్టివెయని తెలియును. కనుక నీదిగువ విశదీకరింపఁబడు చున్నవి.

బాఖిరా శిలా స్తంభవర్ణన.

బాఖిరా స్తంభము (Bakhira) సొగసైన యొక యిసుకరాయి. ఇది విశేషముగా నునుపుచేయఁబడినదై నీటి మట్టమునకుఁ బైన 32 అడుగు లెత్తుగా నుండెను. దీనియొక్క అడుగు మట్టము చదరమై మూఁడు మెట్లు కలిగి నీటిలో నుండెను. నీటిమట్టమునుండి శిఖరము వఱకు నడుమనుండు స్తంభము, మొదట * 49 అ. 8 అం. లావుగనుండి క్రమముగా స్థూలము తగ్గి శిఖరము దగ్గఱ 38 అ. 7 అం. స్థూలముగ

* 'అ' యనిన అడుగులనియు "అం" యనిన అంగుళము లనియు గ్రహింపవలయును.

మండెను. శిఖరము ఘంటాకృతిగా నుండెను. ఇది 2 అ. 10 అం. ఎత్తు. దీనిపైన 12 అంగుళముల యెత్తుఁగల యొక రాతిపలక, $4\frac{1}{3}$ అడుగుల యెత్తుఁ గలిగి మండివేసికొని కూర్చుండు నట్లుండు సింహ విగ్రహమునకుఁ బీఠముగా నుండెను. నీటిపైని యెత్తంతయు 44 అ. 2 అం. నీటిలో నున్న భాగమును గలుపుకొని స్తంభమంతయు 50 అడుగుల యెత్తుండ వచ్చును. ఈ స్తంభముయొక్క బరువు 50 టన్నులుండును.

లారియా శిలా స్తంభవర్ణన.

లారియా స్తంభము యొక్క యేర్పాటుకూడఁ బై స్తంభము వలెనే యుండెనుగాని యిది దాని యంత బరువుగలది కాదు. మధ్యనుండు స్తంభము నునుపుగలిగి 32 అ. $9\frac{1}{3}$ అంగుళము లెత్తుగానుండి మొదట $35\frac{1}{2}$ అంగుళములు లావుగను జివఱను $22\frac{1}{4}$ అంగుళములు లావుగ నుండెను. దీని శిఖరము పైని పీఠము వర్తులాకారముగ నుండి రెండు బాతు లాహారము నేఱుకొని తినుచున్నట్లుబ్బెత్తుగా, నంచున శృంగారముగాఁ జెక్కఁబడెను. శిఖరము దానిమీఁద నుండుసింహ విగ్రహముతోఁ గూడ 6 అ. 10 అం. ఎత్తుగ నుండెను. కాఁబట్టి స్తంభమంతయు 40 అడుగుల యెత్తుండెను.

రాంపర్వ శిలా స్తంభ వర్ణన.

వికలాంగముగాఁ జేయఁబడి యీజిల్లాలోనె "రాంపర్వా" (Ram-parwa) లో నుండిన శిలా స్తంభము పై పేరాలో వ్రాసిన శిలా స్తంభమునకుఁ బ్రతి యయి యుండెను. స్వచ్ఛమయిన రాగిని బీపాయొక్క యాకారముగఁజేసి దానితో స్తంభమును దాని శిరమును గలుపఁబడెను. ఈరాగి పీపాయొక్క పొడవు 2 అ. $0\frac{1}{2}$ అం. వ్యాసము 4 5/16 అం. చివరలు 3 5/8 అంగుళములు. దీనిని రాతి స్తంభమునకును రాతి శిఖరమునకును సిమెంటుతో నవసరము లేకుండఁ దూచినట్లు సరిపుచ్చిరి.

పైన నుదాహరింపఁబడిన స్తంభముల కనుకూలమయి, సొగసయిన యిసుక రాలను గల గనులకు వందలకొలఁది

శిల్పుల కౌశల్యము.

మైళ్లమారమున నుండు స్థలములయందు నశోకుని చే నేకశిలా స్తంభములు స్థాపింపఁబడి యున్నవి. ఈ బ్రహ్మాండమైన శిలలయొక్క స్థౌల్యమును శిల్పముయొక్క శృంగారమును జూడ నశోకుని కాలమందు శిల్పులయొక్కయు, శిలలను జెక్కువారి యొక్కయు, కౌశలమును, నుపాయము నద్భుతముగా నుండె ననుటకు నవి ప్రబల సాక్ష్యముగా నున్నవి.

అశోక నిర్మిత స్తంభములు ఢిల్లీనగరమునకుఁ దీసికొని పోఁబడుట.

ఇప్పుడు ఢిల్లీనగరమందుఁ గన్పట్టుచున్న యశోక నిర్మితములైన రెండు స్తంభములలో నొకటి పంజాబుదేశములో "అంబాలా" (Umballa) జిల్లాలో నున్న "టోప్రా" (Topra) నుండియు రెండవది పశ్చిమోత్తర పరగణాలయందున్న "మీరటు" (Meerut) నుండియు మొగలాయి చక్రవర్తియయిన "ఫిరోజిషాటోగ్లకు" (Ferozesha Tughlak) క్రీ. శ. 1356 సం॥ లోఁ దెప్పించెను. టోప్రానుండి శిలా స్తంభమును దెప్పించిన విధమును దత్కాలగ్రంథకర్త వర్ణించియుండెను. అశోకుని కాలమందు శిల్పులు తెలియుచుగా నెంతెంత శ్రమపడి యట్టిపనుల నెఱవేర్చిరో యావిషయము చదువరులకుఁ దెలియుటకై యాగ్రంథకర్తయొక్క వర్ణన యిందుఁ బొందుపఱుపఁ బడుచున్నది.

శిలలను దూరదేశమునకుఁ గొంపోయిన విధము.

ఆచరిత్రకారుఁ డిట్లు వ్రాయుచున్నాఁడు. "కొండలకు సమీపమందున్న "ఖిజ్రాబాదు" (Khizrabad) ఢిల్లీనగరమునకు 90 క్రోశముల దూరమున నున్నది. ఫిరోజిషాసుల్తాను ఖిజ్రాబాదును జూడఁ బో

యి నప్పుడు "టోప్రా" యందా స్తంభమును దర్శించి ముందుసంతతుల వారికి జ్ఞాపకార్థముగా దానిని డిల్లీయందు స్థాపింపఁ దలఁచెను. స్తంభమును బెల్లగించుటకు యుక్తమయిన యుపాయంబుల నాలోచించి డూయాబు దేశమందును దాని చుట్టుపట్లప్రదేశముల యందునున్న ప్రజల నందఱను గుఱ్ఱపు సేనలను, కాలిబంట్ల నందఱను బిలిపించెను. ఈపనికి నవసరమయిన సాధన సామగ్రులతో దూదిబస్తాలతోడను రండనికూడ నుత్తరువుచేసెను. ఈ దూదిని స్తంభము చుట్టు నమర్చిరి. నేలను దూదిపరఱపులను బఱచిరి. స్తంభము యొక్క పునాదిని ద్రవ్వి మట్టిని దొలఁగింపఁగానే యా స్తంభము దూదిపఱపుల మీఁదికిఁ జల్లచల్లగా నొఱగెను. ఆదూదిని గ్రమక్రమముగాఁ దొలగింపఁగాఁ గొన్నిదినము లయిన పిమ్మట స్తంభము నేలమీఁది కేయుపాయము లేకుండ వ్రాలెను. స్తంభముయొక్క పునాదులశోధింపఁగా నొకపెద్ద చదరపుఱాయి దానియడుగునఁ గనుపడెను. దానినిగూడ బయలికిఁ దీసిరి.

స్తంభమును బండ్లపైఁ తీసికొని పోవుట.

ఆ స్తంభమున కపాయము కలుగకుండుటకై చుట్టును రెల్లును ఊనని చర్మములను జుట్టిరి. నలువది రెండు చక్రములను గల యొక బండిని సిద్ధపఱచి ప్రతిచక్రమునకుఁ ద్రాటిమోకులు కట్టిరి. వేలకొలది జనులు ప్రతిమోకును బలిమితో లాగఁగ బహుళ ప్రయాసంబుతో నా స్తంభముబండిపై కెక్కెను. ప్రతిచక్రమునకుఁ బలమయిన మోకుంగట్టి 200 జనంబులాగెను. ఇట్లు బహుజను లొక్కుమ్మడి పూనికతో నీడ్వఁగా నాబ్రహ్మాండమైన స్తంభము యమునానదీ తీరముఁ జేరెను. ఇచ్చటకు సుల్తానుగారు దయచేసి యనేక నావలనాయత్తము చేయించెను. ఆనావలు 2000 మణుగులకుఁ దక్కువ పడకుండ 7000 మణుగులవఱకు ధాన్యము పట్టఁదగినవై యుండెను. ఆ స్తంభమును బహు నైపుణ్యముతో నావలలోని కెక్కించి ఫిరోజాబాదు (ప్రాతఢిల్లీనగరమునకు) దీసి

కొనిపోయిరి. అచ్చటనుండి యదియధికకష్టములతోను నేర్పుతోను "ఖుస్కు" (Khusk) నకుఁ దీసికొనిపోఁబడెను. దీని నిమిత్తమై ప్రత్యేకంబుగ నొక కట్టడము కట్టించి స్వస్థానమునుండి యీ స్తంభమును దెచ్చుటకుఁ బడినన్ని కష్టంబుల మరలఁ బడి యాకట్టడముపైకి దాని నెక్కించిరనియు నా చరిత్రకారుఁడు వ్రాసెను. అప్పటనే యీ స్తంభం బిప్పటికిని జూపఱు నకుఁ గన్నులపండువుగఁ గన్పట్టుచుండును.

మఱికొన్ని శిలా స్తంభములు.

అశోకుఁడు నిర్మించిన స్తంభములలో నెల్లఁ బైనిజెప్పఁబడిన స్తంభము మిగుల మనోహరముగా నుండును. మఱియు నమూల్యధన మనందగిన సప్తమశిలాశాసనము దీనిపైఁ జెక్కఁబడియుండెను. క్రీ. పూ. 899 సం॥ము మొదలుకొని 15 సం॥లు దేశయాత్రంజేసిన "ఫాహియన్" (Fahien) అను చీనాదేశయాత్రికుఁడు పాటలీపుత్రమందు రెండును, "సంకాశియ" (Sankaseya) యందు నొకటియు నశోకనిర్మితములైన శిలాశాసనంబులు కలవని వ్రాసియుండెను. పిమ్మట వచ్చిన "హ్యూయన్‌త్సాంగు" అను చీనాదేశయాత్రికుఁడు 7-వ శతాబ్దమందు నీదేశ సంచారంబుచేసి యశోకనిర్మితములని చెప్పఁబడు 16 శిలా స్తంభములను గనుఁగొంటినని వ్రాసెను. వీనిలో రెండు మాత్రము నిర్వివాదముగా దృష్టంబులయినవి. ఎచ్చటననఁగా ఒకటి శాసనము లేనిది "బఖీరా" (Bakhira) యందునను, రెండవది శాసనముకలది రుమ్మిందె (Rummindei) యందునను గనఁబడెను.

నిగ్లివియా శిలా స్తంభము.

నిగ్లివియా (Niglivia) అను మఱియొక శిలా స్తంభము కలదు. స్వస్థానమునుండి దీనిని దొలఁగించిరి. కోణకముని స్తూప సామీప్యమునందు "హ్యూయన్‌శియాంగు" కు గోచరించినది ఈస్తూపమె యయి

యుండును. పైనుదాహరింపఁబడిన స్తంభద్వయములో నొకదాని శిఖరమందు వృషభంబును రెండవదాని శిఖరమందుఁ జక్రంబును నిర్మించిరి. శ్రావస్తి నగరపరిసరమందున్న ప్రసిద్ధ "జేతవన" (Jetavanu) మఠద్వార ప్రదేశమున నీ స్తంభములు రెండు నున్నవి. ఇవి యిప్పటికిని నేపాళదేశారణ్యమందు భూస్థాపితములై యున్నట్లు విశ్వసింపఁబడుచున్నవి. వీనిని గనుఁగొని కీర్తివహించెడు భాగ్యం బెవనిదయి యుండునో తెలియదు. పాట్నానగరమందును దానిసమీపముననుద్రవ్వగా నశోకుఁడు నిర్మించిన స్తంభముల యొక్క శేషములు కనఁబడినవి. చీనాదేశయాత్రికు లానగరమందుఁ గనుగొంటిమని వ్రాసిన రెండు స్తంభములును ఆ శేషములలోనె యుండవచ్చును.

అశోకనిర్మిత నవసంఖ్యా స్తంభములను గుఱించి చీనాయాత్రికుల వ్రాఁతలు.

శాసనములను గలిగిన స్తంభములఁ దొమ్మిదింటి నశోకుఁడు నిర్మించినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. కాని చీనాయాత్రికులు "రుమ్మిందే" (Rummindei) "నిగ్లివియా" (Nigliviaa) ల యందున్న శాసన స్తంభములను దప్ప యశోకనిర్మితములయిన కడమ శాసన స్తంభములను గాని శిలాశాసనములను గాని యెంతమాత్రము నుదాహరింపకుండుట వింతగాఁ దోచుచున్నది. వారు కనిపెట్టియున్న శిలాస్తంభముల యందున్నట్లు వారు తెలియచేసిన లేఖనము లేమహనీయుని కోసరమో యర్పింపఁబడినవి యని కాని యే మహాత్ముని జ్ఞాపకార్థమో యవి స్థాపింపఁబడినవి యని కాని సూచించెడు గ్రంథములయి యున్నవి.

శాసన స్తంభముల జాబితా.

గ్రంథావగాహన కుపయోగంబుగనుండునని శాసనములను గల స్తంభముల యొక్క జాబితా యీదిగువ వ్రాయఁబడుచున్నది.

సంఖ్య.	శాసనము పేరు.	స్థానము.	రిమార్కులు.
1	ఢిల్లితోప్రా.	ఢిల్లీకి దగ్గఱ పాడుపడిన పట్టణమయిన ఫిరోజాబాదు పట్టణములో నున్న "కోతీలా" (Kothila) శిఖరము మీఁద ఫిరోజిషా తోగ్లకు దీనిని అంబాలా జిల్లాలో నున్న "తోప్రానుండి" క్రీ. పు. 1356 సంII లో కోతీలాకు తీసికొని పోయెను.	1 మొదలు కొని యేడువఱకుశిలాశాసనములు దాదాపుగా సంపూర్ణముగా నున్నవి. ఈ స్తంభ శిఖర మిటీవల ఏర్పఱుపఁబడినది.
2	ఢిల్లిమీరటు (Meerut.)	ఢిల్లీ యందున్న కొండల వరుసమీఁద ఇంగ్లీషు దొరతనము వారివల్ల 1867 సంII లో నిది తిరిగి కట్టఁబడినది. దీనిని బూర్వము క్రీ. త. 1356 సంII లో ఫిరోజిషా "మీరటు" Meerut నుండి తీసికొనిపోయి యిప్పుడున్న చోటికి సమీపంబుగఁ దన మృగయామందిర ప్రదేశమందు స్థాపించెను.	1 మొదలుకొని 6 వఱకు స్తంభశాసనములు భిన్నములుగఁ జేయఁబడినవి. అవి యయిదు ఖండములుగాఁ జేయఁబడి మరలఁగూర్పఁబడినవి. ఈ స్తంభ శిఖరం బగోచరంబుగ నున్నది.
3	అలహాబాదు.	అలహాబాదు కోటలో ఎల్లింబరోలో సిపాయి లుండు	1 మొదలుకొని 6 వఱకు శిలాశాసనములు

సంఖ్య	శాసనము పేరు.	స్థానము.	రిమార్కులు.
3	అలహాబాదు.	సాల (Barracks) దగ్గఱ నున్నది.	ను రాణిశాసనమును కౌశాంబి(Kousambi) శాసనమును నసంపూర్తిగా నున్నవి. శిఖరము నిటీవలఁ గట్టినారు.
4	లారియా అరరాజ్ (Lawria-Araraj.)	అరరాజమహాదేవాలయమునకు 1 మైలుదూరమున లారియాగ్రామమందున్నవి.	1-6 శిలాశాసనములు పూర్ణముగానే యున్నవి. శిఖరము పోయినది.
5	లారియానవందగర్ (Lawria Navanda-garh.)	లారియా అను పెద్ద గ్రామము దగ్గఱ, మాదియా (Mathia) కుత్తరమున 3 మైళ్ల దూరమున నున్నది.	డిటో. శిఖరము పూర్తిగా నున్నది.
6	రాంపర్వా Rampurwa.	పిపారియా (Piparia) అను పెద్ద గ్రామము దగ్గఱ నున్న రాంపర్వా అనుపల్లెలో నున్నది.	డిటో.
7	సాంచి.	మధ్యహిందూస్థానములోని భూపాల రాజ్యములో నున్న	నేలఁబడి విఱిగి పోయినది. శిఖరము మా

సంఖ్య	శాసనము పేరు.	స్థానము.	రిమార్కులు.
7	సాంచి.	సాంచిస్తూపముయొక్క దక్షిణ ద్వారమందున్నది.	్రముఌన్నది.
8	నిగ్లివియా.	బాస్తి (Basti) జిల్లాకుత్తరమున నిగ్లివియా (Niglivia) దగ్గఱ నిగాలి (Nigali) సాగరుయొక్క పడమటి గట్టుమీఁద నున్నది.	రెండు తునకలుగా నున్నది. స్వస్థానమందులేదు. శిఖరము కనుపడలేదు. కోణకమునిస్తూపము నశోకుఁడు దర్శించిన విషయము దీనిమీఁద వ్రాయఁబడినది. కాని పూర్తిగాఁ గనుపడుటలేదు.
9	రుమ్మిందె (Rummin-dei.)	బాస్తిజిల్లాలో దుల్హా (Dul-ha.) కు నుత్తరమున 6 మైళ్ల దూరమున తారై (Tarai) యందున్న రుమ్మిందేలో నున్నది.	పిడుగుపడి చీలియు సంపూర్తిగా నున్నది. శిఖరములో కొంత భాగము మాత్ర మున్నది. అశోకుఁడు లంజినీవనమును దర్శించిన వృత్తాంతము సంపూర్ణముగా నున్నది.

శాసనము లశోకుని పాలన నిబంధనలఁ దెల్పును.

అశోకుని కాలమం దేర్పడిన యీశిలాలేఖనము లశోకుని పాలన మిట్టిదని శాశ్వతముగాను విలక్షణముగాను జ్ఞాపకము చేయునవియై యున్నవి. అశోకుఁడు రాజ్యమునకు వచ్చిన పదుమూఁడవ పదునాల్గవ వత్సరములయందుఁ బ్రకటింపఁబడిన పదునాలుగు శిలాశాసనములును శిలలయందుఁ బొడవుగా వ్రాయఁబడియున్నవి. ఈ శాసనములు తఱుచుగా నొకదానికొకటి పాఠాంతరముగాఁ గన్పట్టుఁ చున్నవి. మఱియును ఈశిలాశాసనము లశోకుని రాజ్యములో నత్యంత దూరప్రదేశములయందు స్థాపింపఁబడినవి.

కొన్ని శిలా స్తంభ స్థలములు వానిపైఁగల శాసన విశేషంబులు.

“షాబాజుగర్హి” (Shahbazgarhi) అను గ్రామము “యూసఫుజాయి” (Yusufzai) దేశములో “పొలూషా” (Polusha) యను పురాతన పట్టణస్థానమందున్నది. ఈగ్రామము “పిషావరు” (Peshawar) పట్టణమునకు నీశాన్యముగా 40 మైళ్లుదూరమువను అశోకుని రాజధాని యయిన పాటలీపుత్రమునకు సూటిగా 1000 మైళ్లకంటె నెక్కువ దూరముగాను నుండును. ఈ గ్రామమునకు నాగ్నేయ మూలగానున్న కొండల స్లోపులో 24 అ. పొడవుగాను 10 అడుగుల వెడల్పుగా నుండెడు నొక పెద్దశిలమీద దూర్పుపడమర వైపులయందు ముఖ్యశాసనము చెక్కింపఁబడెను. కొన్నిసంవత్సరముల క్రిందటఁ గన్పట్టఁబడిన పండ్రెండవ శిలాశాసనము అనఁగా నన్యమత సహనబోధక శాసనము, పైని జెప్పఁబడిన గ్రామశాసనమునుండి ప్రత్యేకముగా దానికి 50 గజముల దూరమున మరలఁ బ్రకటింపఁబడినది. దీనిమీఁద 14 శాసనములయొక్క మూలగ్రంథము దాదాపుగాఁ

బూర్తిగానుండెను. పంజాబులోనున్న "హజారా" (Hazara) జిల్లాలో "మాన్సెరా" (Mansera) యందు శిలాద్వయముమీఁదఁ జెక్కఁబడిన మొదటి పదుమూఁడు శాసనములయొక్క మఱియొక ప్రతి కనుంగొనఁబడినది. కాని షాబాజుగర్ శిలాశాసనమువలె దీనియందు మూలము పూర్తిగా లేదు. పాఠాంతరములుగానున్న యీ రెండుశాసనములు "ఖరోష్ఠి" అను లిపితో కుడినుండి యెడమకు లిఖింపఁబడియున్నవి.

ఖరోష్ఠిలిపిలో వ్రాయఁబడిన శాసనములు.

ఈ రెండు శాసనములయందును "పరమతసహన" శాసనమునకు నెక్కువ ప్రాముఖ్యత యొసంగఁబడినది. ఎట్లనఁగా "మాన్సిరా" శిలాశాసనమందు శిలయొక్క యొకవైపునను "షాబాజుగరు" శిలాశాసనములలోఁ బ్రత్యేక శిలయందును నీశాసనము వ్రాయఁబడియున్నది.

అశోకుని రాజ్యమునకు నుత్తరపు టెల్లయందున్న "కాల్సి" (Kalsi) యందు నీశాసనములయొక్క మూఁడవ పాఠాంతరము కనుగొనఁబడియున్నది. ఈశాసన గ్రంథము స్ఫటికపురాతి బండమీఁదఁ జెక్కఁబడినది. ఈశిల 10 అడుగుల యెత్తును 10 అడుగుల పొడవును గలిగి యుండెను.

2 శాసనములు తప్ప కడమవి బ్రాహ్మిలిపిలో వ్రాయఁబడినవి.

దీనిమీఁద శాసనముల మూలగ్రంథము దాదాపుగఁ బూర్తిగానుండి మాన్సిరా శిలాశాసన గ్రంథముతో నేకీభవించుచున్నది. షాబాజుగరు మాన్సిరా శాసనములు తప్ప కడమ శాసనములు బ్రాహ్మియను పేరుఁగల పురాతన లిపిలో లిఖింపఁబడియున్నవి. ఈ బ్రాహ్మిలిపియే దేవనాగరి, తెలుగు, కన్నడము మొదలయిన భాషలకు మాతృకగానున్నది.